Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ З 1932 г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Пятніца, 31 жніўня 1990 г. № 35 (3549) ● Цана 10 кап.

Перакладаючы Біблію на «рускую» мову, Скарына здзяйсняў вялікую патрыятычную справу. Ён уводзіў Беларусь у сям'ю славянскіх і еўрапейскіх народаў, ён заяўляў аб праве беларускага народа на нацыянальна-культурнае вызначэнне.

Уладзімір ПІЧЭТА.

М. САВІЦКІ. «Мікалай КАПЕРНІК і Францыск СКАРЫНА. Вялікія славяне эпохі Адраджэння».

У НУМАРЫ:

У чаканні гэтага свята мы жылі некалькі гадоў. Ды не проста чакалі яго, а набліжалі канкрэтнымі справамі. 500-годдзе з дня нараджэння Францыска Скарыны — не толькі вялікая падзея ў жыцці беларускага народа, а і ўсяго чалавецтва. Невыпадкова ЮНЕСКА сёлетні год назвала годам Скарыны.

Дзесяткі кніг, якія выйшлі ў рэспубліканскіх і саюзных выдавецтвах; фільмы, тэле- і радыёперадачы; вечарыны аўтэнтычнага фальклору; свята славянскага пісьменства і культуры, цэнтрам правядзення якога ў гэтым годзе стаў Мінск, — усё гэта было подступам да асноўных скарынаўскіх мерапрыемстваў. Яны ж пачынаюцца зараз, у першыя дні верасня, калі сама збіраецца ўраджай. Ураджай са скарынаўскага дрэва — на вечнасць, яго плады — духоўнасць, нацыянальная годнасць. А жывіцца яно з тых парасткаў адраджэнцтва, росквіт якіх залежыць ад кожнага з нас.

Заўтра ва ўсіх навучальных установах рэспублікі пройдуць урокі Ф. Скарыны, у якіх шырокі ўдзел прымуць пісьменнікі. 2 верасня ў купалаўскім парку ў Мінску расквітнее студэнцкае скарынаўскае свята.

На ўрачыстасці ў Беларусь прыязджаюць госці з саюзных рэспублік і з многіх замежных краін. Сярод іх — прамы нашчадак Ф. Скарыны, прафесар, доктар медыцынскіх навук Стэнлі Скарына з Канады.

Першадрукару прысвячаецца юбілейная сесія Акадэміі навук БССР, дзве кніжныя выстаўкі — «Скарыніяна» і «Францыск Скарына і сённяшні дзень беларускага кнігадрукавання», мастацкая выстаўка ў Палацы мастацтваў, міжнародны пленэр жывапісу «Мінск-90».

Афіцыйнае адкрыццё свята адбудзецца ў тэатры оперы і балета БССР 6 верасня.

7 верасня ўрачыстасці «перамесцяцца» ў слаўны горад Полацак, старадаўнія муры якога не забыліся Францішка, сына купца Лукі. Увесь горад стане своеасаблівай тэатральнай сцэнай.

Пазней святкаванне 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны пройдзе ў Маскве, потым у Парыжы і завершыцца на Асамблеі ААН у Нью-Йорку...

ЗА ПРОМНЯМІ СЛАВЫ

Францыск Скарына належыць да тых абраных асоб, каго імянуюць соллю зямлі, прарокамі, духоўнымі правадырамі. Як прарок Беларусі, Скарына *абвясціў* роўнасць свайго народа сярод народаў свету; як правадыр, высока ўзняў паходню асветы, даў накірунак да выйсця з цемры і залежнасці на прастору вольнага духу. У сённяшняй пагрозлівай для існавання беларускай культуры сітуацыі мы адчайна звяртаемся да аўтарытэту Скарыны, мы запэўніваем сябе і іншых: вось наш Хрысціцель, вось ягоны адбітак на нашай культуры, філасофіі, мастацтве, свядомасці. Мы кажам, што ягоная справа непадуладная забыццю, незнішчальная ў нашай памяці. Нашы навукі вывучаюць яго жыццё і яго спадчыну, мы бачым, што вобраз Скарыны лунае над усімі хвалямі беларускага Адраджэння, бо сваёй *працай* Скарына ўмагчыміў умовы для развіцця гуманістычнай думкі, асвяціў талерантнасць, спраўдзіў сваю непрыязнасць творцы да аўтарытарызму.

У нашым стаўленні да Скарыны справядліва пануюць удзячнасць і паэтычная ўзнёсласць. Ён быў апостал асветы, пяцьсот прамінулых гадоў асвячаюць яго апостальскую дзейнасць. Аднак, услаўляючы Скарыну, гаворачы аб святле, што запалілася праз ягоны подзвіг, мы забываемся на даволі змрочны момант Скарынавага жыцця, на які нам, беларусам, нельга забыцца. Мы ледзь-ледзь пачынаем асэнсоўваць, што Скарына быў ці не першым беларускім *дысідэнтам і нашым* першым эмігрантам ад культурнае адзіноты. Непаразуменне, сустрэтае ім менавіта на радзіме, прымусіла яго пакінуць краіну і вярнуцца ў Прагу, дзе духоўнасць мела больш павагі. Паслявіленскае жыццё Скарыны адкрывае традыцыю сумнага, а часам і пакутлівага лёсу нашых вальнадумцаў. Прыгадаем імёны Скарынавых настаўнікаў — Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Афанасій Філіповіч, Сімяон Полацкі, Казімір Лышчынскі, прыгадаем «літоўскіх братоў», эміграцыю XVIII стагоддзя, Яна Чачота, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Францішка Багушэвіча і ўсю эміграцыю пасля студзеньскага паўстання, Алеся Гаруна і Вацлава Ластоўскага. Прыгадаем сённяшнюю бездань, што раздзяляе беларускамоўную культуру і дзесяцімільённы беларускі народ. Гаворачы ў святочныя дні Скарынавага 500-годдзя пра тое, што Скарына даў кнігу «люду паспалітаму», узгадаем, хто яе адбіраў, хто стагоддзе за стагоддзем адвучваў ад роднай культуры, хто гасіў паходню асветы, хто культываваў *нашу* абыякавасць і бяспамяцтва да ўласных прарокаў і апосталаў. Не толькі ўрадаўцы Польшчы і Расіі нясуць тут віну. Вынішчалі ж мову, культуру і літоўцаў, грузін, малдаванаў, украінцаў, але яны захавалі яе лепш за нас. Вінаваты і мы самі, бо лёгка здраджвалі. Героі ўзвялічваюць народ, але ж і народ павінен абараняць гонар і свае духоўныя святыні. Здаецца, і сёння не надта ўтульна *на нашай зямлі гістарычнай памяці*, не надта прывячаюць і сённяшніх духоўных настаўнікаў. Зусім недалёка ад нас час, калі застойныя ідэолагі ганьбавалі Васіля Быкава, а ўсе мы памоўквалі, назіраючы здзек здрайцаў з прарока.

Святкуючы 500-я ўгодкі з дня нараджэння Скарыны, услаўляючы ягоную святую справу, задумаемся пра хібы ўласнай душы, пра малую нашую мужнасць, што з пакалення ў пакаленне дазваляла нам мірыцца з прыгнётам, з цемрай *невуцтва, з пакутамі лепшых* суайчыннікаў. Скарына жадаў, каб праз асвету ўзрасло наша пачуццё годнасці на гэтым свеце. Засмуцімся, што і сёння ў нас гэтага пачуцця бракуе. Шануючы нашага апостала словамі ўдзячнасці і павагі, трэба нам прынесці пакаянне перад ім, памерлым на чужыне, што большасцю сваёй забываліся *на ягоны запавет. Сорамна* хаваць сваё духоўнае калецтва за промнямі славы падзвіжніка культуры. Бо «люд паспаліты» — гэта не адзінкі адораных і выдатна адукаваных, гэта мільёны духоўна дужых людзей. Пакуль што мы маем мала падстаў лічыць сябе нашчадкамі Скарыны.

Кастусь ТАРАСАЎ.

ЗАГАДКІ, ЗАГАДКІ...

Для мяне Скарына ўсё яшчэ вялікая загадка. Ён загадаў яе нам усім. І я ўжо даўно сумняваюся, што мы яе разгадаем.

Зусім нядаўна давялося ўдзельнічаць у пасяджэнні адной камісіі, дзе ў шэрагу іншых разглядалася кніга Алега Лойкі пра вялікага асветніка. Кожны, хто выступаў пра яе, павінен быў даць ацэнку. І ўсе пагаджаліся ў тым, што ў рамане-хроніцы (калі да месца ў дадзеным выпадку такі жанр) мала ўласна скарынінскага матэрыялу. Аднак... кепска гэта ці добра? Бо ўва ўсіх у нас на памяці «багаты» ў гэтым сэнсе раман М. Садковіча і Я. *Львова, які пазней быў «узбагачаны»* ў кінематографе...

Думаю, што кнігі А. Лойкі і А. Клышкі не толькі шмат даюць для разгадкі асобы Скарыны, *але гэтак жа і моцна* згушчаюць туман вакол самой загадкі сваёй «яснасцю». Дарэчы, як і п'есы А. Петрашкевіча. А з другога боку — што, акрамя мастацкага слова, здольна стварыць дзівосны вобраз чалавека з шаснаццатага стагоддзя?

Я і сам усё збіраюся напісаць пра Скарыну. Асабліва пасля аднаго вечара, праведзенага ў Празе з Вацлавам Жыдліцкім. Раптам ён сказаў: «А мы ж цяпер ідзём па тым месцы, дзе даўным-даўно быў каралеўскі батанічны сад, у якім працаваў ваш першадрукар». І потым загаварыў пра сына, пра яго трагічны лёс. Вось гэты лёс скарынінскага сына і ўстрывожыў мяне. Магчыма, тут разгадка і самога вучонага.

Загадкі, загадкі...

Вельмі хацелася б атрымаць адказ, напрыклад, такі: як гэта маглі быць у праваслаўнай полацкай сям'і ў братоў імёны: Францыск і Іван?

Нават калі Скарына прыняў дарослым сваё распаўсюджанае імя, то як ён здолеў глыбока схаваць ад нас першае?

І яшчэ — «Скарына»?.. Гэта калектыў ці чалавек, як кажуць, у адзінкавым ліку? Пры вялікай рухавасці ў жыцці, пры неверагоднай шчыльнасці ў рабоце ці мог адзін чалавек столькі зрабіць? Асабліва ў перакладзе і выданні Бібліі?

Тут прыгаданы дзве кнігі беларускіх пісьменнікаў пра Скарыну — Лойкі і Клышкі. Але пра яго пісалі многія. Мы помнім вершы М. Багдановіча, З. Бядулі, М. Стральцова...

Да таго, як з'явіцца сучасным п'есам А. Петрашкевіча, мы мелі драматычныя творы пра свайго вялікага сына М. Грамыкі («Скарынаў сын з Полацка»), Я. Дылы («Падуанскі студэнт»), М. Клімковіча («Георгій Скарына»).

Папоўніў скарыніяну ў мастацкай форме цяперашні юбілейны год.

Падрыхтоўка скарынінскага свята праходзіла, як кажуць, на маіх вачах. І вельмі шкада, што да помніка вялікаму асветніку ў Мінску мы амаль не наблізіліся; ці то сапраўды мастацкі ўзровень нацыянальнай скульптуры знаходзіцца на нізкім узроўні, ці то ў нас саміх пагаднення няма. Ці не ўпершыню і беларусам прадставілася магчымасць увекавечыць вялікага чалавека з далёкага мінулага, а мы не выкарысталі яе. Занадта падоўгу на плошчах у нас стаяць камяні... Не здарылася б такога і з тымі помнікамі, якія збіраемся ўзвесці ў гонар С. Полацкага, К. Тураўскага, В. Вашчылы...

Іван ЧЫГРЫНАЎ.

ПАЧАТАК ШЛЯХУ

Матыў вяртання, адраджэння мовы, культуры нашага народа ў рэдакцыйнай пошце «ЛіМа» заўсёды гучаў найбольш выразна і **акрэслена.** Чытацкія лісты апошняга часу ў гэтым сэнсе — не выключэнне. Больш за тое. Тон лістоў змяніўся, яны носяць падкрэслена сцвярджальны характар. Нашыя чытачы — грамадзяне рэспублікі, якая прыняла Дэкларацыю аб дзяржаўнай незалежнасці, — ужо не просяць, не выказваюць пажаданне аб тым, што добра было б родную мову падняць на той жа ўзровень, на тую ж вышыню, на якой знаходзіцца ў Беларусі руская мова. Сёння людзі **патрабуюць** выканання кожнай літары Закона «Аб мовах у Беларускай ССР», **турбуюцца** аб тым, каб ажыццяўленне яго праходзіла без прамаруджанняў і сабатажу. На гэта, гавораць чытачы, мы цяпер, дзякаваць богу, маем права.

Лічым неабходным адзначыць яшчэ адну асаблівасць нашай сённяшняй пошты. Заклікі з аднаго і другога боку да «канструктыўнасці», пэўна, адыгралі сваю ролю: літаральна кожны ліст — гэта не проста сцвярджэнне ці адмаўленне нечага, гэта яшчэ і праграма дзеянняў, шлях, які здаецца чытачу найбольш дзейсным у справе адраджэння дзяржаўнасці мовы.

Пераважная *большасць* чытачоў, вылучаючы ў словаспалучэнні «дзяржаўная мова» першае слова, лічыць, што працэс вяртання нашай мовы павінен пачынацца з органаў дзяржаўнай улады, з нашага парламента. Настаўнік з Мінска М. Сянькевіч, напрыклад, параўноўвае работу беларускага і ўкраінскага парламентаў. Ён адзначае, *што пасяджэнні* Вярхоўнага Савета суседзяў і пераважная большасць выступленняў ішлі і гучалі на нацыянальнай мове рэспублікі. «А што ў нас? Старшыня Вярхоўнага Савета БССР М. Дзямянцей палюбіў адно беларускае слова — «артыкул», якое пастаянна ўжываў замест «статьи» пад час абмеркавання праекта Дэкларацыі аб дзяржаўнай незалежнасці Беларусі».

Чытач з горада Обнінска Калужскай вобласці В. Голуб (дарэчы, наш даўні, пастаянны і актыўны карэспандэнт) не пагаджаецца з рашэннем парламента адносна мовы «Народнай газеты» — органа Вярхоўнага Савета рэспублікі. «Выдаваць «Народную газету» на рускай і беларускай мовах, — заўважае Валерый Васільевіч, — гэта спроба ўзняць мову міжнацыянальных зносін да ўзроўню дзяржаўнай у рэспубліцы і тым самым фактычна супрацьпаставіць яе беларускай у *грамадскай сферы».*

Пра «дзяржаўны пачатак» у справе моўнага адраджэння пішуць таксама мінчанін В. Стрэльскі, пенсіянер з Гомеля Р. Клімовіч, супрацоўнік Лепельскага краязнаўчага музея І. Януш і інш.

Цімох Якімавіч Вострыкаў з Гомеля засяроджвае ўвагу на, як ён піша, «галоўных тармазах адраджэння роднага слова». А яны, на ягоную думку, наступныя: «Нежаданне пераводу ўсіх навучальных устаноў на мову рэспублікі; адсутнасць конкурсу для службоўцаў на працаўладкаванне паводле ведання моў; упартае нежаданне адкруціць гайку адраджэння беларускай мовы тым дзяржаўным ключом, які цягам доўгіх дзесяцігоддзяў закруціў яе да самага канца». Таварыш Вострыкаў, як і згаданыя ўжо чытачы, падкрэслівае, што «ўсе тармазы адраджэння мовы знаходзяцца ў дзяржаўных руках, і пакуль дзяржава не выканае свайго абавязку перад народам у справе адраджэння мовы, ніякіх станоўчых вынікаў не будзе».

У канцы ліста Цімох Якімавіч гаворыць і пра яшчэ адзін тормаз — нацыянальны нігілізм. Чытач выказвае засмучэнне, што «пераход народа праз доўгую пустыню нацыянальнага і гістарычнага нігілізму на шлях нацыянальнай свядомасці надта цярністы і загрувашчаны перашкодамі, а таму — доўгатэрміновы». Ды паддавацца роспачы не трэба. Наш чытач упэўнены, што шлях гэты будзе пройдзены абавязкова, будзе пройдзены без прамаруджання, *тым больш, што сённяшнія* ўмовы ўжо крыху гэтаму садзейнічаюць.

Некалькі дзён назад у друку быў змешчаны Зварот Камісіі

● **ЛІСТ У РЭДАКЦЫЮ**

ЖЫЦЦЁ ПРЫМУСІЦЬ...

У выдавецтве «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» ў 1986 годзе выйшаў з друку на беларускай мове пяты том «Энцыклапедыі прыроды Беларусі», у 1988 г. убачыў свет энцыклапедычны даведнік «Францыск Скарына і яго час», яшчэ праз год — факсімільнае выданне «Статута Вялікага княства Літоўскага 1588» і «Этнаграфія Беларусі». Завершана выданне 8-томнага Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Незвычайна маштабныя адраджэнцкія планы «БелСЭ» на бліжэйшыя гады. Гэта гісторыка-дакументальныя хронікі «Памяць» і 6-томнік «Пісьменнікі Беларусі», і «Біблія Скарыны» (факсімільнае выданне), і г. д. «Блакітнай марай» лічыць Алесь Петрашкевіч, намеснік галоўнага рэдактара, выданне «Літоўскай метрыкі» — больш за 300 тамоў дакументаў на беларускай мове часоў Вялікага княства.

Хочацца спадзявацца, што энтузіязм сучасных нацыянальна *свядомых вучоных-асветнікаў* трапіць на спрыяльную народную глебу, атрымае падтрымку, пашану. І гэтае, пакуль кволае, нацыянальнае дрэўца хутка набярэ моц зямлі сваёй. Вокамгненнае знікненне з паліц апошнім часам кніг М. Ермаловіча «Па слядах аднаго міфа», А. Лойкі «Францыск Скарына або Сонца Маладзіковае», а таксама В. Грыцкевіча «Адысея Навагрудскай лекаркі», У. Арлова «Асветніца з роду Усяслава» ды іншых з серыі «Нашы славутыя землякі» — сведчанне выхаду са здранцвення і росту нацыянальнай свядомасці беларускага народа.

З улікам гэтага, дбаючы аб недапушчэнні лішніх выдаткаў з дзяржаўнага бюджэту, а таксама аб спыненні распаўсюджання духоўнага, нацыянальна-культурнага Чарнобыля, выношу на абмеркаванне праз «ЛіМ» наступныя прапановы.

Па-першае, неабходна тэрмінова склікаць рэспубліканскую навукова - практычную канферэнцыю па праблемах беларускай мовы. Родная мова нарэшце павінна быць рэабілітаваная: на канферэнцыі павінна пайсці гаворка аб скасаванні недарэчнай *рэформы мовы 1933 года* і ажыццяўленні рашэнняў Першай Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, якая адбылася ў 1926 годзе ў Мінску.

Заўтра ўступае ў сілу Закон «Аб мовах у Беларускай ССР»

Вярхоўнага Савета БССР па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны да грамадзян рэспублікі. Дакумент надзвычай эмацыянальны, пафас яго трывожны, выкліканы катастрафічнай сітуацыяй у сферы нацыянальнай адукацыі. Гэта адна з нашых самых, а магчыма і самая набалелая праблема. І невыпадкова шматлікія лісты нашых чытачоў закранаюць менавіта гэтую тэму —тэму нацыянальнай адукацыі, нацыянальнага выхавання падрастаючага пакалення.

«Галоўнае звяно ў вывучэнні беларускай мовы — школа», — піша аспірант БелНДІГА В. Басак. І прапануе перавесці на беларускую мову навучання ў першую чаргу так званыя спецшколы — школы з паглыбленым вывучэннем замежных моў, матэматыкі, фізікі і г. д. «Вучні гэтых школ, — зазначае чытач, — будучы інтэлект рэспублікі. А інтэлект павінен быць нацыянальны». Ці ж няпраўда?

Болем за лёс нашых дзяцей, адарваных ад нацыянальнай культуры, ад роднай мовы, прасякнуты лісты мінчан А. Васілеўскага і В. Пятровай, асабліва апошняй. Вольга Леанідаўна Пятрова — урач, аднак яна клапоціцца не толькі аб фізічным здароўі дзяцей, але і аб духоўным. Яна прапануе зрабіць цалкам беларускамоўнымі дзіцячыя праграмы Беларускага тэлебачання і радыё, дубліраваць на беларускую мову сіламі студэнтаў БДТМІ, МІКа і БДУ «мульцікі», перавесці на беларускую мову ўвесь дзіцячы і юнацкі друк рэспублікі. «Даўно пара і «Советскую Белоруссию», і «Сельскую газету», і «Физкультурник Белоруссии» выдаваць па-беларуску, — заўважае чытачка. — Мова ж наша не загінула, яна генетычна жыве ў нашых людзях, у тым ліку ў дзецях».

Вядома ж, Вольга Леанідаўна мае рацыю. Вельмі жывучыя ў нас, на жаль, многія недарэчнасці хрушчоўска-брэжнеўскай пары. Адна з гэтых недарэчнасцей—перавод у свой час «Сельской газеты» на рускую мову. Нармальнаму розуму гэта недасягальна: газету для сельскіх жыхароў зрабілі рускамоўнай! Цяпер жа ясна кожнаму, што зроблена гэта было свядома, у імя як мага хутчэйшага «зліцця», у імя хутчэйшага надыходу «светлай явы камунізму». Зразумела кожнаму, а газета між тым як выходзіла па-руску, так і выходзіць па сённяшні дзень.

Ды што казаць пра «Сельскую газету», калі рэальная сітуацыя такая, што нават і той беларускі друк, які ацалеў, не можа пахваліцца сваімі тыражамі. Беларускамоўныя газеты, безапеляцыйна заяўляюць работнікі «Саюздруку», не маюць попыту. Можа, яно і так. Але ж, з другога боку, адкуль ён будзе, гэты попыт? Як ён можа з'явіцца — сам па сабе? Ці многія з тых жа работнікаў «Саюздруку» прапагандуюць як след гэтыя «абрыдлыя і нікому непатрэбныя» беларускія газеты і часопісы?

А між тым, чытач з Барысава В. Ізотаў у сваім лісце скардзіцца, што з усіх нумароў «Нашага слова» здолеў набыць толькі адзін. Ці не таму, што тыраж яго — усяго 10 тысяч экземпляраў? «Вельмі шкада, што «Наша слова» так і не дайшло пакуль што сваім словам да тых, хто гэтага жадае», — канчае свой ліст лімаўскі чытач.

Пра дзіўную палітыку дэканата філалагічнага факультэта БДУ імя У. І. Леніна пад час сёлетняй прыёмнай кампаніі паведамляе наша чытачка А. Кавальчук. У святле новага закона аб мовах было вырашана павялічыць прыём студэнтаў на спецыяльнасць «беларуская мова і літаратура». Па плану набору на вячэрняе аддзяленне патрабавалася 50 чалавек. З ліку тых, хто здаваў экзамены, залічана было 31. Астатнія 19 месцаў былі аддадзены, як ні дзіўна, рускамоўнаму вячэрняму аддзяленню на той падставе, што, маўляў, у абітурыентаў-рускамоўнікаў быў вышэйшы бал. Чытачка выказвае здзіўленне такой «нацыянальнай палітыкай» галоўнай ВНУ рэспублікі. Што на гэта сказаць? Калі ўсё так і было, як напісала А. Кавальчук, дык сапраўды можна здзівіцца.

Прыцягнула пільную ўвагу нашых чытачоў і кампанія па замене дарожных указальнікаў на тэрыторыі рэспублікі. Так, тут у нас вялікія зрухі. Замест ранейшых рускіх указальнікаў зараз пішуць так: «Логойск — Лагойск», «Нарочь — Нарач», «Слобода — Слабада», «Барановичи — Баранавічы» і г. д. (Пішуць, дарэчы, аднолькавым шрыфтам.) Пра гэта — лісты І. Жытко з Камянца, А. Шылы і А. Кункевіча з Мінска, многіх іншых. Адны лісты — спакойныя, другія — усхваляваныя, поўныя абурэння і іроніі. Студэнт А. Кункевіч па-студэнцку запальчыва піша: «Абвешчана незалежнасць Беларусі, прыняты Закон «Аб мовах у Беларускай ССР», дзе чорным па белым сказана: дзяржаўная мова рэспублікі — беларуская. А чыноўнікі нас і за народ не лічаць. Здзекуюцца і з мовы, і з нас. Нам жа нашыя назвы з расейскай на беларускую перакладаюць!» І дадае: «Такія шыльды будзем зрываць. Усялякаму цярпенню надыходзіць канец!» Хочацца думаць, што апошнія радкі ў чытача сарваліся, як кажуць, пад гарачую руку, і рабіць гэтага ён не будзе. Але ж факт застаецца фактам: добры, разумны пачын губіцца, так бы мовіць, на корані. Нават у такой справе, як дарожныя ўказальнікі, мы не можам без таго, каб не нарабіць глупства, прытым глупства здзеклівага, абразлівага для кожнага, хто нарадзіўся і вырас на гэтай зямлі, хто лічыць сябе яе сынам.

А вось ліст мастака з Баранавіч М. Сідаровіча. Ён піша аб тым, што самым «лепшым «бізуном», які «пагоніць» дзяцей у беларускую школу, з'явіцца нацыянальная самасвядомасць», але сама яна не прыйдзе, яе трэба настойліва і мэтаімкнёна выхоўваць; што праблему вяртання нацыянальнай адукацыі трэба вырашаць «не шляхам простага перавода ранейшых школьных праграм на беларускую мову, а шляхам стварэння сапраўды нацыянальнай беларускай школы».

М. Сідаровіч даслаў у рэдакцыю выразку з баранавіцкай аб'яднанай газеты «Знамя коммунизма» з двума чытацкімі лістамі пра ажыццяўленне ў Беларусі закона аб мовах. У адным з лістоў падкрэслены вось такія радкі:

«Переход на белорусский язык нужно всё-таки начинать со взрослого населения, а не с детей. Когда все взрослые белорусы научатся разговаривать на родном языке, когда учителя, которые будут учить наших детей, будут уметь грамотно преподавать белорусский язык, когда в магазинах, кинотеатрах, на улицах будет в большинстве звучать белорусская речь и, наконец, когда молодые родители при рождении у них ребенка будут учить разговаривать его на родном языке, вот тогда можно смело отдавать своего ребенка в первый класс с белорусским обучением».

Гэты ліст у баранавіцкай газеце нагадаў нам публікацыю ў бярозаўскай раённай газеце «Маяк коммунизма», пра якую пісаў наш чытач В. Сокал у допісе «Рашыла дружная брыгада», змешчаным у № 31 штотыднёвіка. На допіс В. Сокала адгукнуўся ветэран вайны і працы Я. Кохан з горада Багародзіцка Тульскай вобласці. Ён піша: «Мне, жыхару расійскай глыбінкі, цікава было пачуць голас з такой жа беларускай глыбінкі. І вось што пачуў: «Кто наиболее усердно ратует за «возрождение» белорусского языка и скорейшее его внедрение в нашу повседневную жизнь, делают вид, будто не знают, что в нашем районе коренное население на белорусском языке никогда не говорило». На хвіліну ўявіў тое, што нельга ўявіць: каб гэта тут нейкія рабочыя з закваскай рускага нацыянальнага нігілізму звярнуліся ў рэдакцыю з падобнай рэляцыяй, толькі наадварот, з прызнаннем у нелюбові да рускай і ў любові да нейкай іншай мовы... Тут бы такога, па-першае, не надрукавалі, а па-другое, пасмяяліся з таварышаў ці параілі пракансультавацца ва ўрача. А ў беларускай Бярозе друкуюць...»

Як бачым, таварыш Кохан, друкуюць такое не толькі ў Бярозе, але і ў Баранавічах!

Цікавы ліст даслаў у рэдакцыю рабочы-нафтавік К. Юркавец з Бабруйска. У лісце—разважанні накont, так бы мовіць, этымалогіі слова «тутэйшыя», найперш наконт таго, як яго разумеюць і ўспрымаюць сёння некаторыя звышпільныя таварышы. К. Юркавец піша, напрыклад: «У час выбарчай кампаніі я неяк зайшоў у бліжэйшы агітпункт і зрабіў запіс у адпаведным для гэтага сшытку, які мне так міла прапанавала дзяжурная жанчына. У канцы запісу я паставіў сваё прозвішча і дадаў, што я жыхар тутэйшага мікрараёна. Аднак не паспеў я выйсці з будынка, як мяне дагнала ўсхваляваная дзяжурная і запатрабавала, каб я знішчыў запіс. Беларуская мова навяла на яе незвычайны жах. Яна трэсла сшыткам і крычала, што ёй тут не хапала толькі тутэйшых...»

Было ў нашага чытача і яшчэ некалькі момантаў, звязаных са словам «тутэйшыя». І губляўся ён, не разумеючы, чаму яно выклікае недавер, а то і нянавісць. Ажно пакуль не давялі яму, што ёсць у Саюзе пісьменнікаў Беларусі сякія-такія «Тутэйшыя», што «муцяць ваду і самі не ведаюць, чаго хочуць».. А не так даўно К. Юркавец купіў зборнік «Тутэйшыя», выпушчаны летась у выдавецтве «Мастацкая літаратура». «Прачытаў. Спадабался. Добрыя апавяданні, цудоўныя вершы. Менавіта мне падабаецца ў іх цяга да сваіх каранёў, прага да вырашэння нашых няпростых нацыянальных праблем. Маладыя пісьменнікі мо крыху максімалісты, аднак уражваюць сваім патрыятызмам, улюбёнасцю ў зямлю, на якой жывуць. Іх можна крытыкаваць, можна з імі спрачацца, але навошта абліваць брудам?» / Усё правільна, таварыш Юркавец. Ні брудам, ні чым іншым абліваць, вядома ж, не трэба.

І на заканчэнне — яшчэ два лісты, аўтары якіх разглядаюць абвяшчэнне дзяржаўнасці беларускай мовы ў стасунку да стану самой мовы. Адзін прыйшоў з Мінска ад С. Болдырава, а другі — з Вентспілсу, ад інжынера У. Скрабатуна. Лісты грунтоўныя і зместам, і памерам. Яднае аўтараў, якія жывуць далекавата адзін ад аднаго, турбота, неспакой ад таго, што надта ж сапсавана, зрусіфікавана наша мова. Гэта і неадпаведны правільнаму вымаўленню правапіс, і словы-пачвары, словы-калькі, якія ўжываюцца ў нас паўсюдна, і знявечаныя нашы тапаграфічныя найменні, і г. д. Чытачы падкрэсліваюць, што калі дзе-ні-дзе спрабуюць перааформіць, скажам, шыльды, вітрыны на беларускай мове, дык усё адно так і лезуць адусюль слоўкі «лаўка», «ларок», «гарпо» і г. д. «Няўжо багацце нашае мовы не дазваляе стварыць уласную і адметную ад іншых славянскіх народаў «шыльдаграфію»: кнігарня, кавярня, шынок, крама, харчэўня, зельня?» — пытаецца У. Скарабатун. Пытанне, вядома ж, рытарычнае. Багацце нашай мовы дазваляе стварыць не толькі сваю «шыльдаграфію». Найпершае сведчанне яго — сусветна вядомая наша мастацкая літаратура, невычэрпны наш фальклор...

Роднае слова адродзіцца! Мова наша вернецца да жыцця, закрасуе шырока і вольна! У гэтым нашы чытачы аднадушныя. І першым крокам на гэтай дарозе вяртання павінна стаць шчырая падтрымка Звароту Камісіі ВС БССР па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны: «Зробім свой выбар на карысць роднай мовы, на карысць нашай занядбанай і знявечанай культуры, на карысць нашай уваскрасаючай Бацькаўшчыны».

Віншуем вас, паважаныя чытачы, грамадзяне Беларусі і суайчыннікі, са святам — днём уступлення ў сілу Закона аб дзяржаўнасці беларускай мовы! Няхай гэты дзень станецца паваротным, няхай пазначыць ён пачатак шляху, на якім мы скажам: Жыве Беларусь!

Аддзел пісьмаў
і грамадскай думкі.
«ЛіМа».

Пытанне аб вяртанні неабгрунтаванага рэпрэсіраванага правапісу мае не толькі палітычны сэнс. Для гэтага ёсць культурна-гістарычныя падставы. Правапіс мовы павінен адпавядаць яе натуральнаму вуснаму гучанню. Так было да сумна вядомай рэформы, так павінна быць і цяпер. Неабходна вярнуць адну з найхарактэрнейшых рыс беларускага вымаўлення — перадачу асімілятыўнага змякчэння зычных гукаў і пры падваенні некаторых з іх. Аб гэтым у «ЛіМе», а таксама ў «Нашым слове», «Навінах БНФ «Адраджэнне» і нефармальных маладзёжных выданнях пісалася ўжо неаднойчы.

Гэтаксама патрабуе захавання пераход перадпаціскнога «е» ў «я» ў прыназоўніку «без» і адмоўі «не» (напр., бяз меры, ня бачна), прыметнікавага скланення назоўнікаў на «-істы» (напр., сацыялісты, сацыялістага, сацыялістаму), канчаткаў «-ох» і «-ёх» у шэразе словаў (напр., у садох, на палёх), канчатковага «-ў» у назоўнікаў роднага склону множнага ліку (напр., казкаў, сілаў, арганізацыяў, песьняў), канчаткаў «-аў» (напр., дрэжджаў) і «-яў» (напр., сувязяў); паслядоўнасць канчаткаў «-у» і «-ю» ў назоўніках роднага склону адзіночнага ліку (напр., зьезду, сезону; гаю, пэндзлю), традыцыйных формаў указальназагадных словаў з «-й-» (як чытайма, ратуйма альбо ратуймася, стараймася) і г. д. і да т. п.

Відавочна, рэформа была скіравана супраць беларускага вымаўлення, супраць фанетычнага прынцыпу напісання, супраць закона беларускай мовы: як гаворыцца, так і пішацца. Рэформа — гэта дзяржаўная санкцыя на самавынішчэнне мовы. Ненатуральны працэс асіміляцыі беларускай мовы зайшоў настолькі глыбока, што пачалі не толькі мяняцца суфіксамі, канчаткамі, прыназоўнікамі характэрныя беларускія словы, але і поўнасцю знікаць, уступіўшы месца расейскім. Напрыклад, брамнік стаў варатар, еднасць — адзінства, квіток — білет, лемантар — буквар, пакост — аліфа, пляц — плошча, рада — савет, сахор — вілы (гасп.), скарбнік — казначэй, спатканне — сустрэча, спраўны — дзелавы, хлусьлівы — ілжывы, хуткасць — скорасць, цырата — клеёнка і г. д. Гэткіх словаў-асімілянтаў паводле сучаснае перыёдыкі мною ўжо налічана каля тысячы (!). Трансфармаваліся нават беларускія нацыянальныя імёны: Алесь стаў Аляксандрам, Вінцук, Вінцэсь, Вінцэнт — Вікенціем, Кастусь — Канстанцінам, Міхась — Міхаілам, Пётра, Пятрусь — Пятром, Якуб, Ясь — Якавам, Язэп, Юзік — Іосіфам і г. д. Жаночыя імёны, «пазьбягаючы» трансфармацыі, наогул зніклі з ужытку.

Пытанне аб неабходнасці рэспубліканскай моўнай канферэнцыі і натуралізацыі правапісу роднае мовы неаднойчы ставілася ў акадэмічнай радзе Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, на пасяджэннях сябрыны ТБМ пры біялагічным аддзяленні АН БССР. Падобнага характару прапанова накіроўвалася ў Вярхоўны Савет рэспублікі і ў «ЛіМ» пад час абмеркавання праекту Закона аб мовах.

Па-другое, на мой погляд, на канферэнцыі варта абмеркаваць, акрамя ўвядзення асобных літараў для спецыфічных беларускай мове зычных гукаў «дз» і «дж», наогул выкарыстанне ў нашым пісьменстве лацінскага алфавіту. Гэта — не даніна нейкай модзе. Гэта мэтазгодна па шэрагу прычын.

Беларуская мова, здавён будучы ў блізкім кантакце таксама з моваю лацінскай (геаграфічна і праз выкладанне апошняй у навучальных установах Беларусі з XV па нашае стагоддзе), набыла ўласную сістэму гукавога афармлення слоў, запазычаных з яе ды іншых еўрапейскіх моў, найперш нямецкай (напр., абцас, аматар, бляха, брук, вандраваць, варта, гандаль, гума, дах, дрот, зухаваты, кошт, куфар ліхтар, лянцуг, паляц, папера, помпа, смарагд, тэрмін, фарба, цукар, шыльда, шруба, шпалера і г. д.). Шматлікія беларускія словы мелі агульнаеўрапейскую традыцыю чытання, напрыклад: газэта, мэтровы, прэзыдэнт, пэрспектыва, сымболь, сэкунда, фэдэрацыя і т. п. Літара «л» у запазычаных словах сістэматычна гучала мякка (напр., ідэялёгія, філязофія, клясычны, Зэляндыя, Галяндыя, як і Фінляндыя). Гэтак захоўвалася гістарычная традыцыя да рэформы 1933 года. Гэтыя правілы былі замацаваны ў граматыцы Браніслава Тарашкевіча, якою карысталіся ў Заходняй Беларусі да 1939 г. і зараз карыстаюцца на Беласточчыне, беларуская эміграцыя ў ЗША, Канадзе, Англіі, Аўстраліі.

Існуе працяглая ў часе практыка кнігадрукавання на беларускай мове лацінкаю. Добрым прыкладам для нас тут можа быць факсімільнае выданне кнігі Мацея Бурачка (Ф. Багушэвіча) «Dudka bialoruskaja», дзе маюць месца святыя для кожнага беларуса словы: «Nia pakidajcie ž mowy nashaj bielaruskaj, kab nią umiorli!», — якія сталі крылатай запаведдзю.

Хачу звярнуць увагу і на такую акалічнасць. Пераход беларускай мовы на лацінку адхінуў бы на бакавіну застойны стэрэатып, згодна з якім перавод справаводства і навукова-тэхнічнай інфармацыі на яе абмяжуе, маўляў, доступ да сусветных дасягненняў у навуцы і практыцы. Беларускае пісьмо лацінкаю, наадварот, паспрыяе авалоданню найбольш шырока распаўсюджанай англійскай, а таксама французскай, нямецкай, іспанскай мовамі. Беларускі алфавіт на лацінцы можна беспрашкодна выкарыстоўваць на сучасных камп'ютэрах практычна любой замежнай маркі. Без дадатковай рэканструкцыі можна будзе карыстацца і пішучымі машынкамі з лацінскім шрыфтам, каторыя маюцца ў наяўнасці ці не ў любой навуковай ды навучальнай установе і якіх, бадай, больш у рэспубліцы, чым машынак з цяперашнімі беларускімі літарамі «і» і «ў».

Нельга не ўлічваць і вялікую прывабнасць лацінкі ў моладзі, асабліва ў студэнцкай, што адлюстроўваецца ў адбітках на робах, кашулях, футболках і г. д., у асабістых запісах. І не сёння — такую тэндэнцыю назіраю з часоў свайго студэнцтва (70-я гады).

Менавіта зараз, на пачатку перабудовачнай беларусізацыі, трэба займацца рэалізацыяй падобных новаўвядзенняў, пакуль не прыступілі да масавага і паўсюднага ўвядзення ў жыццё роднае мовы.

Скупіцца ў сферы адукацыі і культуры неразумна. Іншая справа — рацыянальна траціць сілы і сродкі. Вышэй адзначаныя прапановы якраз дапамогуць пазбегчы лішніх матэрыяльных страт.

Язэп СЦЕПАНОВІЧ,
сябар управы
Акадэмічнай рады
Таварыства беларускай мовы
імя Ф. Скарыны, старшыня
сябрыны ТБМ біялагічнага
аддзялення АН БССР,
кандыдат біялагічных навук.

Гісторыя вучыць

«Гаспадарку лічыць кулацкай...»

«З пратакола № 23 пасяджэння выканкома Радашковіцкага райсавета дэпутатаў працоўных ад 17 верасня 1951 года.

«Аб зацвярджэнні кулацкіх гаспадарак па раёне».

6. Слухалі аб зацвярджэнні кулацкай гаспадаркі Шацькі Рыгора Францавіча, які жыве ў вёсцы Арлоўшчына Борацкага сельсавета. Гаспадарка Шацькі Р. Ф. абразная, да абрэзкі мела зямлі 18 га, пражываў на асобным хутары. На сённяшні дзень маецца ворнай зямлі 0,15 га, свіней — 2.

Выканком райсавета дэпутатаў працоўных пастанавіў: рашэнне Борацкага сельсавета ад 10 верасня 1951 года зацвердзіць. Гаспадарку Шацькі Р. Ф. лічыць кулацкай.

Старшыня выканкома Радашковіцкага райсавета — Сіняноў, сакратар выканкома — Варанлеў. 17 верасня 1951 года».

...Каторы малады чытач, угледзеўшы гэту дату, можа няўцямна паціснуць плячыма — са школьных падручнікаў ён запомніў, што «пік раскулачвання» прыпадаў на 1931 год. Ды нагадаем, што ў заходніх абласцях Беларусі і Украіны, а таксама ў Прыбалтыцы песню «І ўсё вакол калгаснае, і ўсё вакол маё» заспявалі на 20 гадоў пазней: шчаслівае заможнае жыццё без кулакоў прыйшло сюды са спазненнем.

Калі восенню 1952 года я прыехаў па размеркаванні працаваць у палітаддзельскую газету Смаргонскай МТС, калектывізацыя ў раёне набліжалася да свайго завяршэння. Праўда, як я даведаўся пры першым знаёмстве са сваім непасрэдным шэфам — начальнікам палітаддзела Бабковым, было некалькі вёсак, дзе сяляне, паддаўшыся (як ён сказаў) «агітацыі варожых элементаў», запісвацца ў калгас адмовіліся. «Ну, нічога, — дадаў Бабкоў з пагрозай у голасе, — на ўпартых ваду возяць, мы ім рогі пааблмваем...» З гэтай нашай гаворкі даведаўся я таксама, што акурат заўтра ў адной з такіх вёсак намячаецца палітаддзелам правесці сход. «Мо і мяне возьмеце?» — папрасіўся я. «А што, давай далучайся, — адказаў начальнік, — табе карысна будзе пабачыць гэтых падкулачнікаў. Пасля ў газетку напішаш...».

Тагачаснае маё ўяўленне аб вёсцы, аб усім, што там адбылося за гады Савецкай улады, мабыць, як і ў многіх гараджан, фарміравалася пад уздзеяннем газет, кінафільмаў, кніг, той жа шолахаўскай «Узнятай цаліны». Так што пачварны вобраз кудлатага, барадатага кулака-крывасмока, які са зброяй (пераважна абрэзам) у руках высочваў камуністаў-актывістаў, трывала засеў у свядомасці яшчэ са школьнай лаўкі. Гэта пазней прыйшло разуменне, хто быў хто на той гістарычнай сцэне, хоць бы і той жа камуніст Нагульнаў — па сутнасці, чалавек нікчэмны, абыякавы і чэрствы, здатны хіба на тое, каб наганам заганяць людзей у калгасны рай.

Але гэта было пасля. А тады паездка ў «кулацкае логава» палохала сваёй незвычайнасцю і, што грахі ўтойваць, здавалася небяспечнай.

З гадамі выпала з памяці назва вёскі, дзе адбыўся той сход, помню толькі, што ехалі мы туды праз старажытнае, як мне сказалі, мястэчка Солы, якое ўразіла мяне поўным бязлюддзем.

У досыць вялікі пакой сельсавета, дзе меўся адбыцца сход, сабралася чалавек трыццаць мужчын у суконных пінжаках і такіх жа суконных штанах, запраўленых у боты. Хто прыйшоў раней, той заняў месца на лаўках, што стаялі ўздоўж сцен, а тыя, што спазніліся, паселі проста на падлозе.

Акрамя Бабкова, месцы ў прэзідыуме, а прасцей, за вялізным канцылярскім сталом, які, відаць, стаяў тут яшчэ з «польскага часу», занялі хударлявы вайсковец з капітанскімі пагонамі — нейкі чын з раённага КДБ, сакратар райкома партыі, старшыня сельсавета. Бабкоў, выцягнуўшы з партфеля папку з паперамі, нудным голасам пачаў чытаць даклад, пачаўшы яго з выказванняў вялікага і мудрага правадыра таварыша Сталіна аб калгасным ладзе. «І ў нашым раёне калгасы ўсталяваліся ў 90 працэнтах вёсак,—гаварыў між тым Бабкоў. — І толькі ў вас — ён узвысіў голас, — асобныя несвядомыя элементы перашкаджаюць калектывізацыі. Сярод іх я назваў бы такіх грамадзян, як...» Не паспеў ён вымавіць апошняе слова, як раптам, прашу прабачэння, адзін з мужчын, з тых, што сядзелі на падлозе, гучна, як бы гэта далікатней сказаць, сапсаваў паветра. У пакоі зарагаталі. Бабкоў адарваўся ад паперы, твар яго наліўся крывёю. Капітан-кадэбіст, падаўшыся наперад, пагрозліва паківаў пальцам і з крывой усмешкай вымавіў: «Глядзіце ў мяне!» У гэты момант у другім канцы пакоя пачуўся яшчэ адзін, даруйце, «салют», потым яшчэ... Нават мне, гарадскому салагу, стала зразумела, што такім незвычайным спосабам сяляне выказваюць свае адносіны да калгаса, у які іх імкнуліся загнаць, і да «гасцей».

Па дарозе дамоў кадэбіст сказаў, што ведае, хто ў вёсцы муціць ваду. «Дык што вы валаводзіцеся з імі? — папракнуў капітана сакратар райкома. — Гэта ж сапраўдныя ворагі народа». «Не хвалюйцеся, — супакоіў той. — Мы за іх возьмемся»...

Я расказваю гэтую гісторыю Івану Рыгоравічу Шацьку, сыну таго самага Рыгора Францавіча, што трапіў у дакумент, з якога мы пачалі гэты аповяд. Іван Рыгоравіч, пажылы ўжо чалавек, смяецца:

— Бач ты, смелыя ўсё-ткі людзі. Каб пры кадэбісту ды такое ўчыніць! — Ён цмокае языком, круціць галавой. — Вы ж, мусіць, помніце, што можна было атрымаць пры Сталіне за благое слова пра нашу ўладу?..

— У Ракаўскім сельсавеце, куды я зайшоў папытацца, дзе вы жывяце, вас, аказваецца, добра ведаюць, — кажу я гаспадару. — Мне адразу паведамілі, што Іван Шацька з раскулачаных...

— Чаму ж не ведаць? Я тут амаль усё жыццё жыву. А што кулацкі сын, дык гэтая мянушка спадарожнічала мне дзесяцігоддзі. А што мы зрабілі благога людзям? Прыязджайце ў Арлоўшчыну, папытайце ў людзей, многія з іх помняць майго бацьку, які ён быў чалавек. Вось, казалі раней, кулакі — міраеды, кусі іх! А бацька ж мой быў з беднай сям'і і пакуль стаў на ногі, жылі мы некалькі гадоў у хляве разам з каровай і канём. Толькі недзе ў сярэдзіне 30-ых гадоў удалося яму, узяўшы ў банку пазыку, пабудаваць уласны дом. Вы ж, мабыць, чыталі, што ў Польшчы ўрад праводзіў палітыку рассялення сялян па хутарах, даючы пры гэтым пэўны зямельны надзел. Бацьку выдзелілі 18 гектараў вельмі дрэннай, пустой зямлі. Суседзі казалі: «Прападзеш ты, Шацька, з гэтым надзелам». Ды быў ён чалавек упарты, выварочваў і звозіў з поля каменне, нішчыў хмызняк, угнойваў зямельку, і пачала яна нядрэнна радзіць. Да таго, скажу я вам, быў бацька майстрам на ўсе рукі: што калёсы зрабіць, што плуг, што каня падкаваць. Займеў 40 калод пчол. Было ў нас тады 5 кароў, двое коней, малатарня. Так што зажылі няблага.

Дарэчы, пасля вайны ўжо, калі ў Арлоўшчыне пачалі арганізоўваць калгас, людзі прапанавалі абраць старшынёй бацьку, як умелага, спрытнага гаспадара. Ды і бацька было нагадзіўся. Пагалоска пра гэта, відаць, дайшла да раёна і адтуль прыйшоў загад: «Шацьку, як кулака, у старшыні не выбіраць».

Абралі на гэтую пасаду нейкага Ждановіча, гультая ды яшчэ і горкага п'яніцу, які за які год прапіў той калгас. Чакайце! Як яго называлі? Ага, імя Куйбышава...

Вы вось расказвалі пра сход, дзе рыхтавалася расправа над сялянамі, якія не хацелі ўступаць у калгас. Дык і ў нас жадаючых амаль не было.

— Але ж у Заходняй Беларусі, відаць, не надта і ведалі, якое ў тых калгасах жыццё, ці і сапраўды заможнае?

— Не, ведалі. Мы ж жылі на самай граніцы з Саветамі. Літаральна за паўкіламетра. Так што чуткі аб іхнім жыцці да нас даходзілі. Ведалі, што працуюць у калгасах за нішчымныя працадзень, а, галоўнае, за непаслухмянства, за неасцярожнае слова людзей арыштоўваюць, ссылаюць у Сібір, а каго і расстрэльваюць...

— Гаспадыня, у якой я кватараваў, — кажу Шацьку пра свой побыт у Смаргоні, — любіла гаварыць, што першыя Саветы былі добрыя, а вось другія зусім кепскія. Я спачатку не разумеў, што яна мае на ўвазе. Аказалася, што «першыя Саветы», — гэта тыя, што ўсталяваліся ў Заходніх абласцях Беларусі ў 1939 годзе. Тады не чапалі ні прыватных крамнікаў, ні рамеснікаў, не прымушалі сялян уступаць у калгасы. Каб вы ведалі, казала яна, якія тады былі ў Смаргоні базары, якую толькі смакату не прывозілі на іх навакольныя сяляне. І ўсё танна, амаль задарма. А вось Саветы, што «прыйшлі» пасля вайны, ўсё чыста, казала яна, «забралі пад дзяржаву, ні нам, ні вам».

— Сапраўды, — кажа, усміхнуўшыся, Іван Рыгоравіч. — Ні нам, ні вам. Абрэзалі бацькаву зямлю па самыя вуглы, пакінулі 15 сотак гароду. Забралі ў калгас кароў і цялушак, свіней, коней, малатарню. Думаеце, была калгасу якая-небудзь карысць? Пазней расказалі людзі: усё, што забралі ў нас, нават не апрыходвалі, свіней і цялушку старшыня з сябрукамі прапіў, ды і малатарня ў іх праз тыдзень сапсавалася...

Кажу Шацьку, што не разумею, навошта было таму ж сельсавету і райвыканкому зацвярджаць, як гаворыцца ў дакуменце, кулацкую гаспадарку Рыгора Францавіча, якой, па сутнасці, ужо не было?

— Мы таксама спачатку не разумелі, — адказвае ён. — А пасля арышту і высылкі здагадаліся — відаць, для складання рэпрэсійных спісаў для таго ж КДБ.

— А калі вас выслалі?

— У 1952 годзе. Сказаць праўдзе, мы і не чакалі гэтага. Нічога ж у нас ужо не было. Я тады працаваў на спіртзаводзе ў Стаўбцоўскім раёне. Аднойчы на станцыю, дзе я грузіў спірт у вагон, пад'ехала дырэктарская легкавушка, і шафёр сказаў, што мне тэрмінова трэба ехаць у кантору, там мяне чакаюць нейкія людзі. Паехалі. Заходжу да дырэктара, а ён вачэй не падымае, слова не можа вымавіць. Тут у кабінет якраз і ўваходзяць некалькі чалавек у кадэбісцкай форме і пытаюцца: «Вы Шацька Іван Рыгоравіч?» «Я,—кажу.—А што такое?» Адзін з іх паказаў пасведчанне супрацоўніка КДБ і сказаў: «Вы арыштаваны, ідзіце за намі». Прывезлі мяне ў Стаўбцоўскую турму. Усё перабраў у галаве, думаў, мо нешта па рабоце, усё-такі са спіртам меў справу. Але раніцай выклікаў мяне нейкі чын і сказаў, што нас, кулакоў, высяляюць. Прывезлі на вакзал, пагрузілі ў таварны вагон з закратаванымі вокнамі. Было нас у тым вагоне чалавек сорак. Куды будуць везці, ніхто нічога не сказаў. Праз нейкія суткі даехалі да Оршы, тут нам упершыню далі турэмны паёк. Потым цягнік пайшоў далей на ўсход. Везлі, як бандытаў...

Слухаў гэтую споведзь, а сам міжволі ўспомніў і яшчэ адзін выпадак са свайго журналісцкага жыцця...

У другой палове 50-ых гадоў працаваў я ў Дзяржынскай раёнцы. Аднойчы, прыехаўшы па справах у калгас імя Фалько, разгаварыўся з мясцовым настаўнікам, дарэчы, нашым пастаянным аўтарам, немаладым ужо чалавекам. Расказаў ён мне пра сваю задуму напісаць гісторыю калгаса. «Я ж тут нарадзіўся, усё адбывалася на маіх вачах, ды... — твар настаўніка спахмурнеў, — праўду напісаць не дазволяць». Я пацікавіўся — якую менавіта — праўду? «А хоць бы ўзяць назву калгаса. Вы ж, мабыць, чулі пра таго Фалько?» Я адказаў, што, вядома ж, чуў — Данілу Фалько, тутэйшага бедняка-актывіста, забілі кулакі. «Гэта афіцыйная версія, якая ўвайшла ва ўсе кнігі аб калектывізацыі на Беларусі, — усміхнуўся настаўнік.— Але ўсё было трошкі не так. Хлопца гэтага сапраўды забілі, але класавая нянавісць тут ні пры чым. Я ведаў сям'ю Фалькаў. Была яна сапраўды бядняцкай, але, шчыра кажучы, гультаяватай таксама. Бывала, узімку Фалькі ленаваліся не тое што накарміць, нават напаіць сваю карову, і тая раўла на ўсю вёску. Не вельмі хапаўся за працу і сын іх Даніла. Адно — заметкі ў «Звязду» страчыў і ці не таму лічыўся актывістам. Зрэшты, у час калектывізацыі паявілася ў вёсках безліч розных актывістаў, якім — абы не працаваць, дай пагарлапаніць, паказаць сябе вялікім прыхільнікам савецкай улады, выкрывальнікам яе «ворагаў». Такім быў і Даніла. Тым днём здарыўся пажар — загарэлася хата аднаго вясковага жыхара, па тагачаснай класіфікацыі — моцнага серадняка. Прыімчаў на пажар, як звычайна п'яны і Фалько. Тушылі пажар, натуральна, і гаспадары, у тым ліку і 20-гадовы сын Аляксей. Вось тут, у мітусні, і ўсчалася сварка паміж Фалькам і «кулацкім сынком», які таксама, казалі, быў на падпітку. Людзі, што збегліся на пажар, потым гаварылі, што першым распачаў бойку Даніла і было паваліў Аляксея на зямлю, ды той неяк выкруціўся, ускочыў і аграў Фалька трапіўшай пад руку сякерай. Ад таго ўдару Даніла праз суткі і сканаў. Усе ў вёсцы ўспрынялі гэтае здарэнне, як звычайную п'яную бойку. Але ўлада не драмала і раздзьмула з гэтага палітычнае забойства кулакамі актывіста. Быў арганізаваны вялікі судовы працэс, ход яго асвятляла рэспубліканская прэса. Аляксея прысудзілі да расстралу, а бацькоў, усю сям'ю — да 10 гадоў турмы, адкуль яны і не вярнуліся...».

— Ну і куды вас завезлі? — пытаюся тым часам у Шацькі.

— Ва Узбекістан, у Галодны стэп. Выгрузілі ў чыстым полі і рабі што хочаш. Есці няма чаго, няма нават вады. Праўда, неўзабаве даведаліся, што недзе паблізу ёсць два калгасы. Пайшлі туды, папрасіліся на працу. Жылі ў кароўніку, спалі проста ў кармушках. Дарэчы, у тых калгасах была процьма высланага Сталіным народу — чачэнцаў, інгушоў, калмыкаў, паволжскіх немцаў.

— Ну а бацькі вашы, які іх лёс?

— З бацькамі я сустрэўся недзе праз год. Іх арыштавалі акурат у той жа дзень, што і мяне, але выслалі ў Чымкенцкую вобласць. Калі спісаліся, выпрасіў прыехаць да іх. Жылі яны ў казахскай вёсцы, у свінарніку, за дашчанай перагародкай. Помню, першы раз зайшоў і дух заняло — такі смурод! Але да ўсяго прывыкаешся.

— За вамі там быў нейкі нагляд?

— Вельмі строгі. Мясцовае КДБ адразу папярэдзіла: за ўцёкі — 25 гадоў. Ну а потым, дзякуй богу, памёр Сталін, рэжым трошкі палягчэў. А ў 1957 годзе выйшаў нам дазвол ехаць на радзіму.

Вось так, не паспеў азірнуцца, як прабеглі гады. Бацька з маці памерлі даўно. Я працаваў на спіртзаводзе, шафёрыў у мясцовым саўгасе, цяпер ужо колькі год на пенсіі. Жонка мая — настаўніца, выгадавалі мы з ёй двух сыноў. Адзін — Рыгор — вывучыўся на артыста, працуе ў Віцебскім тэатры імя Якуба Коласа. Калі прыязджаюць на гастролі ў Мінск, сын заве на пастаноўкі. Вось і нядаўна быў на спектаклі, дзе сын іграў галоўную ролю. Спектакль мне дужа спадабаўся, усё ў ім было блізкае да жыцця. Другі сын працуе ў Ракаве.

Памаўчаўшы крыху, раптам кажа:

— Ведаеце, тут недалёка бацькаў дом стаіць. Калі нас выслалі, дык улады перавезлі яго з хутара ў Ракаў, памясцілі ў ім пачатковую школу. Потым школу перавялі ў новы будынак, а тут зрабілі нешта накшталт гасцініцы для камандзіровачных. Знойдзеце час, падыдзіце, зірніце...

Я пабачыў стары Шацькаў дом. Складзены з магутных, амаль не кранутых часам бярвенняў, ён стаіць бы помнік раскіданаму гнязду спрадвечна працавітага мужыка Рыгора Францавіча Шацькі—«кулака», «класавага ворага».

Гісторыкі і зараз не могуць прыйсці да згоды ў пытанні: колькі страціла людзей (працавітых, лепшых) сялянства за гады сталінскага пераўтварэння вёскі. Адны сцвярджаюць, што было расстраляна, закатавана, памерла ад голаду і хвароб у далёкіх сібірскіх прасторах, спякотных пясках Сярэдняй Азіі 5—6 мільёнаў чалавек, другія называюць яшчэ больш страшныя лічбы — 8—10 мільёнаў. Бясспрэчна адно — знішчэнне найбольш дзеяздольнай, актыўнай, прадуктыўнай часткі сялянства адгукаецца дагэтуль абязлюдзелымі вёскамі, развалам сельскай эканомікі, знікненнем самога паняцця селянін з яго адвечнай любоўю да зямлі, адданасцю хлебаробскай справе. У выніку маем мы жабрацкую долю з татальным нарміраваннем прадуктаў харчавання, якіх катастрафічна не хапае нават пры шматгадовых мільярдных закупках хлеба на «кулацкім» Захадзе. А мець бы нам зараз на Беларусі тысячу-другую Рыгораў Шацькаў з надзелам зямлі, з уласнай тэхнікай, сваёй фермай, ды каб ніхто не перашкаджаў ім гаспадарыць — забыліся б мы, як выглядаюць пустыя паліцы...

P. S. Акурат у той дзень, калі я сустрэўся ў Ракаве з Іванам Шацькам, у газетах з'явіўся Указ Прэзідэнта СССР М. С. Гарбачова «Аб аднаўленні правоў усіх ахвяр палітычных рэпрэсій 20—50-х гадоў». Ёсць у гэтым Указе і такія словы: «Пляма несправядлівасці да гэтай пары не знята з савецкіх людзей, якія бязвінна пацярпелі ў час прымусовай калектывізацыі, падвергнутых зняволенню, выселеных разам з сем'ямі ў аддаленыя раёны без сродкаў да існавання, без права голасу, нават без аб'яўлення тэрміну пазбаўлення волі... Прызнаць незаконнымі, не адпавядаючымі асноўным грамадзянскім сацыяльна-эканамічным правам чалавека рэпрэсіі, якія праводзіліся ў адносінах да сялян у перыяд калектывізацыі... і поўнасцю аднавіць правы гэтых грамадзян».

Кажуць, лепш позна, чым ніколі. Але ж ці не занадта позна?

Міхась ЗАМСКІ.

Францішак СКАРЫНА

НАПІСАНА ГЭТАЯ КНІГА ДВАІСТА

1

Біблія — слова,
узятае з грэцкай мовы,
і азначае,
калі яго перакласці: кніга.
Напрыклад, святы Мацвей
кнігаю радаводу
Ісуса Хрыста
пачынае Хрыстова Евангелле:
ў ім
першы радок па-грэцку
так і чытаецца:
«Біблос генесеос Ісу Хрысту».

2

Гэтая назва таксама
стасуецца да ўсяго
святога пісьма — да кніг,
якія змяшчае
у зборы сваім Стары
і Новы закон:
праз вартасць,
ім уласцівую, і яна
сама набывае адметную вартасць
і адмысловы сэнс.

3

Піша пра гэтую кнігу
евангеліст, спадарожца Хрыстовы,
у сваім аб'яўленні:
«І бачыў
я ў правай руцэ
у Таго, Хто сядзіць на пасадзе,
кнігу,
напісаную знутры
і знадворку».

4

І праўда,
напісана гэтая кніга дваіста:
знутры для тых,
хто мае духоўныя вочы
і можа ўбачыць
вялікія божыя таямніцы,
што запячатаны ў ёй.
Апостал Павел уражваецца:
«О, бяздонне
багацця і ведаў
і мудрасці божай!
Як неспасціжны яго суды
і як неспаследны яго дарогі!»

5

Для ўсіх астатніх
напісана гэтая кніга знадворку,
каб не адны дактары
і людзі вучоныя ў ёй разумеліся,
а каб усякі
зямны чалавек, што будзе
яе чытаць альбо слухаць —
добра
змог зразумець, што трэба
рабіць для збавення душы.

6

Сам збаўца
сведчыць, гаворачы:
«Ойча,
госпадзе неба й зямлі,
услаўляю цябе,
што гэта
схаваў ты ад мудрых і ад разумных,
а дзецям малым адкрыў».

7

Адмыслова
пра гэтую кнігу піша
Грыгоры Вялікі,
настаўнік усечалавечы:
«Святое пісанне пераўзыходзіць
іншыя ўсе навукі,
бо пад звычайнымі словамі
зберагае
вялікія таямніцы».

8

Гэтая кніга
дзецям і простым людзям —
навука,
а мудрацам і вучоным —
дык дзіваванне.
Яна, як рака цудадзейная,
адначасова
плыткая —
можна па ёй і дзіцяці брысці —
і незвычайна глыбокая —
слон плысці мусіць.

9

У гэтай кнізе
пачатак і завяршэнне
усёй чалавечай мудрасці:
бог-уладар
у ёй адкрываецца для спазнання,
і ўсе законы,
якімі людзі
у жыцці кіравацца мусяць
напісаны ў ёй,
і ўсе лекі,
якія гояць душу
і ацаляюць цела,
у ёй сабраны.

10

Тут — філасофія,
што ладымае
пытанне
і на пытанне шукае адказу:
як маеш
дзеля самога сябе
любіць бога
і блізкага — дзеля бога.

11

Тут — правы і правіла
для ўсялякай
людской грамады і ўсялякай
людской сялібы,
каб людзі
якія ўваходзяць у грамаду
і насяляюць сялібу,
дбала
супольнаю згодаю,
вераю
і любоўю
дабро паспалітае памнажалі.

12

Сем вызваленых навук
тут маюць сваё карэнне
і ўвасабленне сваё,
і калі ты хочаш
валодаць граматыкай, ці, папросту
кажучы, граматай, каб адмыслова
умець чытаць,
гаварыць
і пісаць, —
спаткаеш
увогуле ў Бібліі ўсёй,
і ў Псалтыры прынамсі,
належныя ўзоры.

13

Калі ты хочаш
спаразумецца ў логіцы,
што навучае
адрозніваць праўду ад крыўды
пры дапамозе
доказаў і развагаў,
тады чытай
кнігу святога Іова
ў законе Старым,
а ў законе Новым —
«Пасланні» святога апостала Паўла.

14

Ну а калі
надумаешся практыкавацца
ў рыторыцы, што інакш
называецца красамоўства
і вучыць
прыгожа і складна
перад людзьмі прамаўляць, —
чытай
Саламонавы кнігі.
Разам
гэтыя тры навукі —
граматыка, логіка і рыторыка
прыналежаць
да слоўных навук.

15

Калі ж вабіць
душу тваю музыка —
ці, інакш, пеўніца,
альбо гудзьба —
знойдзеш усцяж у кнізе
вялікае мноства
вершаў натхнёных
і песняў святых, якімі
усцешаны будзеш.

16

Калі ж у цябе
наўме арыфметыка,
каб навучыцца
хутка і непамыльна лічыць —
чытай
чацвёртую кнігу Майсееву:
мае
яна адпаведную назву —
«Лічбы».

17

Калі даспадобы
тваім вачам
геаметрыя — ці навука,
якая інакш называецца землямер'е, —
глядзі
кнігу Ісуса Навіна.

18

Калі ж займае твой розум
і вабіць твой позірк звяздарства,
ці астраномія, —
у гэтай кнізе
знойдзеш багата
сведчанняў і назіранняў:
так, на пачатку кнігі Быцця
пішацца пра стварэнне
сонца,
месяца,
зорак,
а ў кнізе Ісуса Навіна
гаворыцца, як стаяла
сонца на месцы адным нерухома
і не магла настаць ноч.

19

Натрапіш
у кнізе Царстваў нароспаведзь,
як адступіла
сонца па божым загадзе
на колькі ўступцаў назад,
а ў святым
Евангеллі знойдзеш звестку
пра новую зорку,
якая зазззяла ярка,
калі нарадзіўся наш збаўца
Ісус Хрыстос.

20

Далібог,
чытаючы гэтыя звесткі,
роспаведзі,
назіранні,
урэшце, больш дзівавацца мусіш
моцы божай,
чым навучыцца.
А гэта ў зборы —
сем вызваленых навук,
пра якія
я скоратку распавядаў.

21

Калі ж маеш
ахвоту ўведаць
пра справы ваярскія
і волатаўскія ўчынкі —
чытай
Макавейскія кнігі
і кнігу Суддзяў:
у іх адшукаеш
выдатнейшае ваярства
і справядлівейшае валатоўства,
чым нават у «Троі»,
чым нават у «Александрыі».

22

Калі захочацца распазнаць,
што было на зямлі
у колішнія часы,
якія людзі жылі,
што рабілі,
што мелі мэтай —
чытай
кнігі летапісу «Параліпаменон».
У іх, пачынаючы ад Адама,
самага першага чалавека,
і завяршаючы Седэкіяй,
апошнім царом Іудзейскім,
распавядаецца —
род за родам —
пра чалавечы шлях.

23

Калі ж ты аматар вучонасці,
любіш мудрасць
і добрыя норавы паважаеш,
вазьмі,
разгарні
і чытай
кнігу Ісуса Сірахава
і «Прыпавесці» Саламона.

24

Але перш за ўсё
мы, хрысціяне, прагнем
справы збавення
і ставім навуку Хрыстову
вышэй за ўсё іншае,
ведаем бо,
што ўсе справы
і ўсе навукі,
якімі багаты свет, немінуча
мінаюць разам з уявай свету.

З «Кнігі вершаў», якую ўклаў
і на сучасную беларускую мову перастварыў
Алесь РАЗАНАЎ.

А. КАШКУРЭВІЧ. «Францыск Скарына».

«Падарожная кніжка Скарыны»... Так называецца зборнік, які выходзіць у выдавецтве «Юнацтва» да 500-годдзя Першадрукара. Ён уключае прадмовы, вершы Скарыны да біблейскіх кніг, выказванні вучоных пра яго неўміручы подзвіг, творы сучасных пісьменнікаў, прысвечаныя гуманісту і асветніку XVI стагоддзя, пададзены асноўныя даты жыцця славутага палачаніна.

Назва зборніка пераклікаецца з назвай кнігі, якую сапраўды выдаў сам Ф. Скарына («Малая падарожная кніжка», Вільня, 1522).

Прадмову да кнігі напісаў Вячаслаў Чамярыцкі. Укладаць гэты зборнік дапамагала Валянціна Дышыневіч.

Прапаную некалькі старонак з юбілейнага выдання. Фотаздымкі, гравюры — з майго «скарынаўскага» архіву.

Сяргей ПАНІЗНІК,
укладальнік.

З кагорты тытанаў

У старажытных грэкаў было цікавае міфічнае паданне пра тытанаў, герояў незвычайнай сілы і розуму, якія аднойчы паўсталі супраць саміх алімпійскіх багоў. Адзін з тытанаў па імені Праметэй украў з Алімпа агонь і перадаў людзям, каб палегчыць ім жыццё, зрабіць яго больш светлым, культурным, чалавечым. За гэты самаахвярны, высокагуманістычны ўчынак багі сурова пакаралі Праметэя: прыкавалі яго да скалы, прыгаварыўшы на вечныя пакуты.

З кагорты такіх тытанаў быў і вялікі палачанін, выдатны беларускі асветнік-гуманіст XVI стагоддзя, першадрукар Францыск Скарына. Ён паказаў прыклад незвычайнай настойлівасці і працавітасці, творчай смеласці і духоўнай сілы, калі першы закладваў глыбокі падмурак кнігадрукавання ва Усходняй Еўропе, калі самаахдана працаваў над перакладам і выданнем шматлікіх кніг на роднай мове. Ён, бы міфічны Праметэй, даў у рукі, як паходні, друкаваныя кнігі, усяго сябе аддаў свайму народу, людзям, імкнучыся асвятліць ім шлях у будучыню, вывесці іх на дарогу навукі і асветы, далучыць да самых выдатных здабыткаў агульначалавечай культуры. Ён — сапраўдны тытан, ён з тых, хто кінуў выклік духоўнай манаполіі ўсемагутнай царквы, мужна пракладваючы шлях да вызвалення чалавека ад цяжкіх путаў Сярэднявечча, да яго новага духоўнага адраджэння і ўзвышэння.

Францыск Скарына жыў у цікавы час, які мы сёння называем эпохай еўрапейскага Адраджэння. Тады адраджаліся краіны і народы, людзі сталі больш глыбока спасцігаць сваё мінулае, вывучаць і ўзнаўляць культурна-гістарычную спадчыну. Тады адбывалася пераацэнка многіх ранейшых каштоўнасцей, фарміраваўся новы чалавек са сваімі поглядамі і захапленнямі, больш дзейны і духоўна свабодны, поўны ўласнай годнасці і веры не толькі ў боскую, але і ў сваю ўласную ўсемагутнасць.

Гэта была эпоха вялікіх геаграфічных і творчых адкрыццяў: час смелых падарожжаў і прыгод, нябачанага датуль уздыму культуры, навукі, мастацтва. У эпоху Скарыны Калумб адкрыў Амерыку, а Магелан здзейсніў першае кругасветнае падарожжа вакол зямлі. Сучаснікамі вялікага беларуса былі Леанарда да Вінчы, Мікеланджэла, Рафаэль, Капернік і іншыя геніяльныя мастакі, пісьменнікі, вучоныя.

У канцы XV — першай палове XVI стагоддзя былі створаны класічныя помнікі архітэктуры, жывапісу, літаратуры, якія і сёння здзіўляюць і захапляюць нас, людзей касмічнай эры, сваёй дасканаласцю і мастацкаю сілаю.

Тады ж, у XVI стагоддзі, на Беларусі, якая была актыўнай удзельніцай агульнаеўрапейскага культурна-гістарычнага прагрэсу, таленавітымі рукамі народных майстроў былі ўзведзены такія арыгінальныя помнікі беларускага дойлідства, як Мірскі замак, саборы ў Сынковічах, Супраслі і Мураванцы, палацы ў Гародні і Нясвіжы... У эпоху Адраджэння, калі беларуская мова выконвала функцыю агульнадзяржаўнай у Вялікім княстве Літоўскім, былі створаны славуты Статут 1529 года, адзін з першых у Еўропе зводаў законаў, і «Хроніка Быхаўца» — найвыдатнейшы помнік беларуска-літоўскага летапісання. Паэму — гімн роднай зямлі — «Песня пра зубра» склаў у 1522 г. у Рыме беларускі паэт Мікола Гусоўскі.

Эпахальным дасягненнем еўрапейскай цывілізацыі з'явілася кнігадрукаванне, якое паклала пачатак своеасаблівай культурнай рэвалюцыі. Скарына быў адным з першых дзеячаў Усходняй Еўропы, які добра зразумеў вялікую гістарычную місію друкаванай кнігі як магутнага сродку культурнага прагрэсу чалавецтва і глыбока адчуў, што кніга патрэбна яго народу не менш, чым хлеб. Яна — неацэнны скарб чалавечай мудрасці, «маці і настаўніца ўсіх добрых спраў», як казаў наш першадрукар; яна — невычэрпная крыніца ведаў, важны сродак асветы і духоўнага ўдасканалення чалавека. Чытанне кніг, паводле беларускага гуманіста, — гаючыя лекі для душы.

Напэўна, таму, пабываўшы ў многіх краінах, шмат чаго пабачыўшы і спазнаўшы, дасягнуўшы вяршынь еўрапейскай адукаванасці і вучонасці (у 1506 г. ён скончыў Кракаўскі універсітэт, а ў 1512 г. у італьянскім горадзе Падуя бліскуча здаў экзамены на годнасць доктара медыцыны), Скарына аддаў усе свае сілы, веды і энергію той вялікай справе, якую палічыў самай важнай і ў якой убачыў галоўны сэнс свайго жыцця — перакладу Бібліі на родную мову і заснаванню ўсходнеславянскага кнігадрукавання.

За кароткі да здзіўлення час ён падрыхтаваў і выдаў на працягу 1517—1519 гадоў у чэшскай Празе 23 кнігі «Бібліі». Першай быў «Псалтыр», што сышоў з друкарскага станка 6 жніўня 1517 года. Пасля ў Вільні, на той час агульнай палітычнай і культурнай сталіцы літоўскага і беларускага народаў, ён выпусціў яшчэ «Малую падарожную кніжку» (1522 г.) і «Апостал» (1525 г.). Такім чынам, беларускі гуманіст здзейсніў свой самы вялікі, сапраўдны тытанічны подзвіг.

Дзякуючы гэтаму подзвігу Беларусь, першай сярод краін Усходняй Еўропы, была далучана да кнігадрукавання, да паскоранага культурнага развіцця. Дзякуючы Скарыне беларускі народ і ўсе славяне пабагацелі адразу на тысячы новых кніг, кніг незвычайных, друкаваных, шырока даступных, адрасаваных простаму чытачу. Дзякуючы беларускаму першадрукару ўсходнеславянская кніга атрымала сучасны выгляд: з тытульным лістом і пранумараванымі старонкамі, са змястоўнымі прадмовай і пасляслоўем, з ілюстрацыямі. З тонкім густам, у рэнесансавым духу афармленыя, набраныя надзвычай выразным, арыгінальным і прыгожым шрыфтам, кнігі Скарыны выдадзены на ўзроўні лепшых узораў еўрапейскага кнігадруку эпохі Адраджэння.

Скарына быў незвычайнай асобаю, чалавекам высокай культуры, сапраўдным гуманістам. Ён глыбока паважаў сваіх чытачоў і шчыра імкнуўся ўзняць іх да свайго высокага ўзроўню. Усе свае веды і майстэрства, усю сваю душу ён уклаў у кнігі. Скарынавы кнігі — унікальныя помнікі беларускай і ўсёй славянскай культуры.

Велічны вобраз беларускага тытана эпохі Адраджэння праз стагоддзі захапляе і натхняе пісьменнікаў, мастакоў, вучоных, усіх нацыянальна свядомых людзей. Яго неўміручая спадчына, яго яскравы прыклад самааддананага патрыятычнага служэння свайму народу дапамагаюць нам сёння ў вялікай гістарычнай справе стварэння самабытнай роднай культуры, у барацьбе за нацыянальную свядомасць і годнасць, за беларускае нацыянальнае Адраджэнне.

З далёкага XVI стагоддзя даносіцца да нас магутны голас нашага славутага папярэдніка, як запавет нашчадкам гучаць яго мудрыя і пранікнёныя словы: любіце кнігу, бо яна—крыніца мудрасці, ведаў і навукі, «лекі для душы»; любіце і шануйце, як святыню, роднае слова, з якім вас «літасцівы бог на свет пусціў»; любіце бацькоўскую зямлю, дзе вы былі ўскормлены і ўзгадаваны, і не шкадуйце сваіх сіл, каб дзейна і годна, «во великих послужити» свайму народу, бо вера без спраў мёртвая. А яшчэ завяшчаў нам вялікі беларускі гуманіст-патрыёт захоўваць і абараняць сваю чалавечую і нацыянальную годнасць, быць вартымі высокага звання — Чалавек.

Неўміручы подзвіг Францыска Скарыны, еўрапейская веліч і агульначалавечае значэнне здзейсненага ім напаўняюць нас высакародным пачуццём гонару, што беларуская зямля яшчэ 500 гадоў таму назад змагла спарадзіць такога тытана «па сіле думкі, страсці і характары, па шматбаковасці і вучонасці», такога тытана духу і справы, якім справядліва ганарыцца не толькі беларускі народ, але і ўсё славянства.

Вячаслаў ЧАМЯРЫЦКІ.

Помнік Скарыне ў Полацку.

Максім БАГДАНОВІЧ

Безнадзейнасць

Скарына, доктар лекарскіх навук,
У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры.
Яны спрыяюць! Час! З рухавых рук
Скарыны п'е адвар пан земскі пісар хворы,
І ўраз пабачыў ён, што ізумруд
Ў пярсцёнку залатым на пальцы штось імгліцца,
Што бляску ў ім няма... І з болем тут
Ён зразумеў, што ўжо к жыццю не вараціцца.

Пятрусь БРОЎКА

●

Яшчэ ў дні старыя, у век наш лучынны,
Аб горадзе Полацку слава ішла,—
Друкар там выдатны Георгій Скарына,
Што зоры, рассыпаў па роднай краіне
Крыштальныя словы навукі-святла;

Нямала народаў з крыніц яго піла
І брала ад мудрасці вечны агонь,
У літарах першых знаходзячы сілу...
Ты слаўна, зямля, што вякам нарадзіла
Такога выдатнага сына свайго!

Полацак — радзіма Першадрукара (са старой гравюры).

З прадмовы да кнігі «ПРЫТЧЫ САЛАМОНА»

«Гэтыя кнігі карысна чытаць усякаму чалавеку: мудраму і неразумнаму, багатаму і беднаму, маладому і старому. А найперш тым, хто мае намер засвоіць добрыя норавы, спасцігнуць сапраўдную мудрасць і навуку.

Доўгае жыццё, міласэрнасць і праўду бог дасць людзям у тым выпадку, калі яны прыслухаюцца да прытчаў, выказаных у гэтай кнізе, і будуць трымацца іх. Сам цар Саламон пра тое ніжэй гаворыць. У гэтых прытчах схавана вялікая мудрасць, як моц у каштоўным камені тоіцца, і як золата — у зямлі, і як ядро — у арэху. Хто яе знойдзе, той здабудзе міласць і атрымае благаславенне ад госпада, і прыйдзе да яго ўсё добрае. Хвала і бясконцая пашана мудрасці! Яна — маці ўсіх спраў, настаўнік усякага добрага навыку! У ёй ваісціну ёсць дух—разумны, разважлівы, сціплы, даступны, рухомы, несапсаваны, сапраўдны, салодкі, чысты, сталы, дабротлівы! І ўсімі астатнімі цнотамі мудрасць надзелена!

Я, Францішак, Скарынін сын з Полацка, у лекарскіх навуках доктар, разумеючы, што без страху божага, і без мудрасці, і без добрых парадкаў нельга на зямлі жыць пачціва людзям паспалітым, загадаў ціснуці рускаю моваю «Прытчы» альбо «Прыслоўі прамудрага Саламона, цара Ізраілева...»

Стваральнік беларускага і ўсходнеславянскага кнігадрукавання, гуманіст і асветнік, ён адыграў рашаючую ролю ў развіцці культурнага жыцця Беларусі XVI стагоддзя. Ён увасабляў арганічнае адзінства ўсходняй славянскай культуры — неад'емнай часткі культурнай спадчыны Еўропы.

ЮНЕСКА пра Ф. Скарыну.

Скарына стаіць у нас на вялікім гістарычна-літаратурным і культурным рубяжы, як першы беларускі друкар. Друкарня яго ў Вільні, першая на Беларусі, адбыла вялікую культурную місію для ўсяго славянскага Усходу...

Максім **ГАРЭЦКІ.**

Імя яго авеяна легендамі — легендамі і добрымі, і не вельмі прыемнымі. Бо калі мы легендарнай называем гістарычную веліч асобы Ф. Скарыны, так шматгранна праяўленую ім у разнастайнай культурнай і навуковай дзейнасці, калі справа ідзе аб легендарным па сіле ўздзеяння яго на далейшы разумовы працэс у краіне — гэта добрая, заслужаная ім легендарнасць. Але калі мы часамі высокімі легендамі думаем запоўніць прабелы ў вывучэнні жыцця і спадчыны Ф. Скарыны — гэта не вельмі прыемная легендарнасць. У такія моманты хочацца звесці вялікага асветніка з гэтай псеўдалегендарнай вышыні на нашу рэальную зямлю, на якой ён жыў, працаваў, змагаўся і для росквіту якой аддаваў свой талент, розум і веды.

Пятро **ГЛЕБКА.**

Гэта быў першы і надзвычай тыповы гуманіст на роднай глебе, прычым з ліку выдатнейшых. Ён увайшоў у гісторыю як пачынальнік, натхніцель амаль усіх напрамкаў у галіне мысліцельнай культуры на Беларусі і Украіне. Яго творы хутка разышліся па ўсёй Усходняй Еўропе і знайшлі сабе месца і пад страхою бедных. Можна сказаць, што праз дзейнасць Скарыны Беларусь паступова пачала набываць характар заходнееўрапейскай краіны.

Ігнат **ДВАРЧАНІН.**

Францыск Скарына — чалавек тыпова рэнесанснага профілю: заснавальнік гуманізму на Беларусі, пачынальнік беларускай паэзіі, прапаведнік «роўнасці для ўсіх», якая базіруецца на вучэнні т. зв. чэшскіх братоў і П. Хельчыцкага, а таксама на ідэале грэчаскай антычнасці, у якой Скарына бачыў узор дзяржаўнасці і дэмакратыі.

Вацлаў **ЖЫДЛІЦКІ.**

Заснаванне Іванам Фёдаравым першых друкарняў у Львове і Астрозе адпавядала запатрабаванням культурнага жыцця ўсёй Украіны і было абумоўлена далейшым умацаваннем яднання культуры рускага, украінскага і беларускага народаў. Істотным было і ўздзеянне на раннюю ўкраінскую друкаваную кнігу помнікаў беларускага кнігапісання і кнігадрукавання, у першую чаргу выдання Скарыны...

Трываласць многіх скарынаўскіх традыцый — сведчанне таго, што дзейнасць першадрукара на працягу доўгага часу адпавядала патрэбам культурнага развіцця ўсходнеславянскіх народаў.

Яраслаў **ІСАЕВІЧ.**

Дасягнуўшы вышэйшых навуковых ступеней, Скарына прысвяціў лепшы час свайго жыцця асвеце сваіх землякоў... Мы бачым у асобе Скарыны высокаадукаванага чалавека свайго часу, які нікольки не ўступаў тагачасным заходнееўрапейскім дзеячам ні па сваім розуме, ні па энергіі, ні па сваіх высокіх замыслах. Не знаходзячы на радзіме вышэйшай навукі, ён падарожнічае па выдатных тагачасных заходнееўрапейскіх універсітэтах, дасягае вышэйшых ведаў і аддае іх на карысць свайму народу.

Яўхім **КАРСКІ.**

Найвялікшая гістарычная заслуга Скарыны заключаецца ў яго спробе вывесці кнігу з тупіка, у які яе загнала царква. У гэтым сэнсе кнігавыдавецкая дзейнасць Скарыны, нягледзячы на рэлігійны змест яго кнігі, была выключна унікальнай з'явай для Усходняй Еўропы. Яна стала пачаткам канца панавання царквы ў выдавецкай справе і пазначыла новую эру.

Мы павінны высока ацаніць таксама імкненне Скарыны дэмакратызаваць кнігу,ператварыць яе ў неабходны прадмет культурнага ўжытку грамадства... Ён імкнуўся да таго, каб кніга гаварыла з чытачом на зразумелай яму, роднай народнай мове. Скарына высока цаніў сваю місію асветніка і выдаўца кніг.

Левас **УЛАДЗІМІРАВАС.**

І перад намі ў стагоддзях узнімаецца магутная постаць нашага Францыска Скарыны з Полацка, першага друкара на землях стыку еўрапейскага Захаду і Усходу.

Кузьма **ЧОРНЫ.**

Рыгор **БАРАДУЛІН**

Скарынавы сляды

Скарынавы сляды пад камянямі —
Іх ахаваў павыслізганы брук.
Так ацаліў,
Пакуль вякі міналі,
У сотах słоваў
Мову першадрук.

Дарогаю Пятраркі палачанін
У Прагу з прагай рупнасці прыйшоў,
Каб потым іх імёны спалучалі,
Нібы на храмах постаці крыжоў.

Ні саду каралеўскага, ні сцежак,
Дзе чуў з друкарні крокі цішыні.
Адно дагэтуль не знайшлі на вежах
Скарынавага сонца прамяні.

Дагэтуль Прага выдаць не жадае
Друкарню інквізіцыі святой,
Адкуль ляцела вера маладая
У край,
Дзе снег спыняўся на пастой.

Здаўна
Няма ў сваёй зямлі прарока.

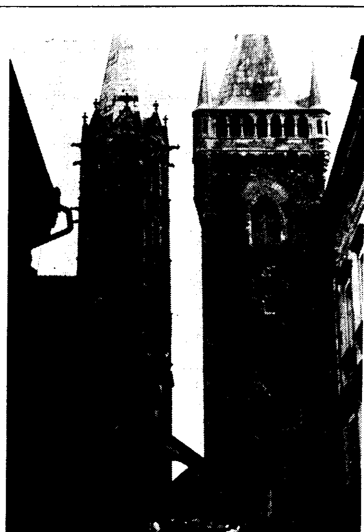

Кракаў.

Прага. На Старамесцкім пляцы.

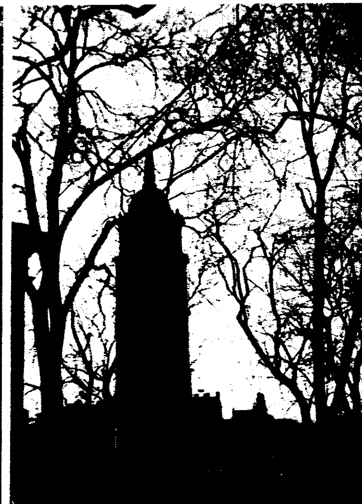

Вільня.

Дык дзякуй, Прага,
Што была тады!
Шумяць вякі зялёна,
Бо глыбока
Карэняцца Скарынавы сляды.

Данута **БІЧЭЛЬ-ЗАГНЕТАВА**

●

Будучыня Беларусі —
старажытныя кнігі Скарыны.

Натхненне і талент нашчадкаў
у вобразах вершаў Скарыны...
І не малее запас
з умалоту Скарынавых думак.

І як бы тут ні прыйшлося
адольваць упорысты лёс,—
выйграў нам час Скарына.

Генадзь **БУРАЎКІН**

Скарына

Кожная птушка ў сваё гняздо вяртаецца з выраю.
Кожны бадзяга-звер знаходзіць сваю бярлогу.
Кожная рыба свайго трымаецца віру.
Дык ці ж магу я забыцца матчынага парогу?

Кожная краска ўсцілае сваю сцягу палявую.
Кожнае дрэва скідае ліст свайму долу.
Кожная пчолка прыносіць мёд у свой вулей.
Дык ці ж я мог сваіх кніг не прынесці дадому?

Шмат я па свеце прайшоў, шукаючы ўдачу,
Многа пабачыў.
Ды вочы былі сухія.
А тут
мімаволі ўсцешана плачу,
Ледзьве здалёку ўгледжу купал Сафіі.

Мне віначэрпіі Падуі, Кракава, Прагі
З сонечным сокам кубкі падносілі залатыя,
Ды не маглі паталіць яны смагі
Так, як звычайны карэц,
калі чэрпнуў з маёй Палаты я.

Мне саладзейшыя самыя
ветры з Дзвіны баравыя
І плытагонскіх кастроў паўночны куродым.
Калі ў далёкіх краях на мяне заяўлялі правы,
Я
Паўтараў, што са слаўнага Полацка родам.
Ты мне, мой горад, даруй,
што ціхае імя Францішак
Я змяніў на нянаскае, гучнае імя Георгій,
Радзімы ж сваёй не мяняў, як нацельны крыжык.

Ад мовы сваёй не адрокся ні ў шчасці,
ні ў горы.
Мэту маю і надзею, пакуту маю
і трывогу,—
З літар, як з кропелек поту, збіраў я свае першадрукі
Не для цароў венцаносных, абраннікаў бога,
А для цябе,
светласэрцы мой люд чарнарукі.
Як я хацеў,
каб ты вольнасці здолеў напіцца,
Каб пасяліў назаўсёды ў хацінах асвету,
Вокладкі кніг расхінуў—як адчыніў акяніцы —
І падзівіўся бязмежжу і мудрасці свету.
Не дзеля гучнага імя і нейкай дзівацкай фатыгі —
Дзеля дабра твайго выбраўся я ў шлях далёкі.
А як на плошчах палілі ў кастрах мае кнігі,
Хіба табе, мой народ, не балелі апёкі?..
Я каралеўскі батанік і лекар.
І знаю:
няма таго зелля,
Што хоць на міг ад тугі па Айчыне вылечвае.
Ды і ў грудзях маіх, можа, не сэрца — вузельчык
З роднай зямелькаю, цёплай і вечнаю...

Ніл **ГІЛЕВІЧ**

Мара Скарыны

Марыў калісьці славуты Скарына,
«Цiснучы» кнігі на мове бацькоў:
Простаму люду у роднай краіне
Зробіць даступнай ён мудрасць вякоў.

Толькі радзіму сваю ў ліхалецці
Мара яго абляцець не магла:
Білася роспачна птушкай у клетцы,
Вочы ж бандыта сляпіла імгла.

Думалі: згіне, як статак, нямое
Племя пакорнае ў вечным ярме.
Колькі іх, мужных, што матчынай мове
Шлях пракладалі і змёрлі ў турме!..

Ды разгулялася плынь веснавая—
Змыла пакутнай няволі сляды,
І ўстрапянулася мара жывая,
І абляцела ўвесь край малады!

Сталі даступнымі простаму люду
Мудрасці скарбы са свету ўсяго —
Каб ні ярма, ні імглы, ні аблуды
Болей не ведала доля яго!

Максім **ТАНК**

Гравюры Скарыны

Гравюры Скарыны!
Ён выразаў іх
На спаконвечным
Дрэве гісторыі
Свайго народа,
Хоць мог бы падабраць
І больш падатлівы,
І больш удзячны
Матэрыял.
І выразаў ён іх
Не штыхелем-разцом,
А промнем сонца.
Промнем сваёй веры
І любові да народа.
Таму штрых кожны
Быў такі глыбокі,
Што ні агонь,
Ні забыццё,
Ні ворагі,
Ні час
Гравюраў гэтых
Знішчыць
Не змаглі.

І сёння
Нейкая чароўная
Жыве ў іх сіла,
Якая сляпым
Вяртае зрок,
Глухім—іх слых:
Няпомнячым —
іх памяць,
А без'языкім—мову.

Віктар **ШНІП**

Маналог Скарыны

Я спытаў у людзей: «Як жывеце, браткі?»
«Слава богу, яшчэ мы жывём...»—адказалі мне ўсе.
І ў пустыя кішэні схавалі глыбей кулакі.
Як цярпліва мой люд да магілы нядолю нясе!

Я спытаў у царквы: «Што стаіш
без крыжоў, без званоў?»
І ўздыхнула царква, і ўзляцелі вароны з царквы.
Праз асфальт з небыцця праступіла нявінная кроў
І згарэла праз міг у зялёным агмені травы.

Я спытаў у забытых магіл: «Хто вас так патаптаў?»
Толькі глуха магілы без слоў прастагналі ў адказ.
А над горадам шэрым анёлак самотны лятаў,
Нёс у белай руцэ распатрошаны процівагаз.

Я ў Айчыны спытаў: «Ці чытаюцца кнігі мае?»
Завішчэў-закрычаў ля карыта раскормлены Хам:
«Што нам кнігі твае, кніга есці людзям не дае!»
Сапраўды не да кніг, калі свінні забраліся ў Храм.

Час не той, век не той, толькі ўсё як было так і ёсць:
Адны ў поце гібеюць, другія спраўляюць гульбу,
Гаспадар беларус на Айчыне жыве, нібы госць,
І бясконца за волю, за мову вядзе барацьбу.

І хацеў я праклясці сябе і вярнуцца ў Нябыт,
Але вецер залётны мне з пляца, як з неба, прынёс
Галасы маладых, што казалі ўсю праўду пра быт
І пра кнігі мае, і народа чарнобыльскі лёс.

І пайшоў я на пляц, і пабачыў «Пагоню», сцягі,
І пачуў сваю мову і песень прывольны разліў,
І адчуў: родны край не заменіш ніякім другім
Аніколі,
Ніколі,
Нідзе
І нічым на зямлі!

ПОМНІК, ПЛОШЧА, ПРАСПЕКТ...

У рэдакцыю прыходзяць водгукі чытачоў на публікацыю «Помнік Францыску Скарыне: вандроўка з праспекта ў Верхні Горад» («ЛіМ», № 29). Сярод іх няма ніводнага, у якім бы падтрымлівалася ідэя пабудовы помніка Першадрукару ў Верхнім Горадзе. Чытачы «ЛіМа» — за пляц Францыска Скарыны на праспекце, за помнік побач з Акадэміяй навук. Месца гэтае прывабнае не толькі тым, што мае досыць выразны архітэктурны сілуэт (хоць яго і нельга назваць шэдэўрам горадабудаўнічага мастацтва). Нашы чытачы нагадваюць, што на гэтым адрэзку праспекта сканцэнтравана шмат навуковых, культурных, асветніцкіх, выдавецкіх устаноў — Акадэмія навук, Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа, Дом друку, комплекс будынкаў Першай клінічнай бальніцы, тэатральна-мастацкі, політэхнічны і радыётэхнічны інстытуты. Як тут не ўспомніць, што наш Першадрукар быў пісьменнікам, лекарам, філосафам, батанікам, мастаком, дасведчаным шмат у якіх іншых галінах. Так што помнік побач з каланадай Акадэміі меў бы не толькі ўдалую архітэктурную, але і тэматычна-вобразную прывязку.

У лістах ёсць і канкрэтныя прапановы адносна новага пляцу. Так, Л. Лявончык прапаноўвае перайменаваць станцыю метро «Акадэмія навук» у «Скарынаўскую» альбо «Пляц Францыска Скарыны», а кінатэатр, які зараз называецца «Кастрычнік», назваць «Полацкам». Наш чытач — і за Скарынаўскі праспект замест Ленінскага.

Ірына Зварыка лічыць, што помнік Скарыне павінен атрымаць пэўнае расліннае асяроддзе, бо раслінныя матывы часта сустракаюцца ў аздобе Скарынавых выданняў. Прычым яны маюць сімвалічны сэнс. На партрэце, які лічыцца аўтарскім, прысутнічае вянок з дубовага лісця. «Не лаўровага, не алівавага, а менавіта—дубовага»,—падкрэслівае чытачка. Гэтае дрэва ў славян—сімвал трываласці, мужнасці, сілы. «У мемарыяльным комплексе мае прысутнічаць вада, сімвал жыцця, і не бруістым фантанам, а ціхаю крынічкаю», — таксама слушная думка.

Спрабуе аргументаваць сваю думку аб перайменаванні мінскага Ленінскага праспекта ў Скарынаўскі ці праспект Францыска Скарыны пенсіянер з Магілёва П. Палякоў. Па-першае, Беларусь і яе сталіца маюць тысячагадовую гісторыю, дык чаму ж у назвах вуліц і плошчаў адлюстраваны толькі паслякастрычніцкія дзесяцігоддзі? Навошта ў Мінску столькі найменняў з прозвішчам Леніна — плошча, вуліца, праспект, станцыя метро, завод, бібліятэка, палацы культуры, дадайце яшчэ дзесяткі помнікаў і мемарыяльныя шыльды?.. Дарэчы, сам Ленін адмоўна ставіўся да такой практыкі і пры жыцці не дазваляў, каб з яго рабілі куміра. Пачалося ж гэта пры Сталіне і працягваецца (прынамсі, на Беларусі, дзе ў бліжэйшы час паўстануць каля 20-ці новых помнікаў Леніна) дагэтуль. Па-другое, як сёння вядома, Ленін, увогуле расійскія бальшавікі не былі прыхільнікамі беларускай дзяржаўнасці. Калі ўсё ў гісторыі залежала б толькі ад іх, дык сёння была б не Беларуская ССР, а Заходняя вобласць РСФСР, заключае П. Палякоў.

Некаторыя чытачы хацелі б ведаць імёны членаў журы конкурсу, што галасавалі за помнік Скарыне ў Верхнім Горадзе, і выслухаць аргументы, якімі тыя кіраваліся, калі прымалі гэтае, мякка гаворачы, дзіўнае рашэнне.

Хочацца думаць, што журы прыслухаецца да заўваг і прапаноў грамадскасці і паруплівіца, каб неяк выправіць сітуацыю з помнікам вялікаму Скарыне.

П. ПЕТРЫК.

ШЛЯХ, АСВЕЧАНЫ СКАРЫНАМ

Полацк поўны саборным звонам.
Душы поўніць нябесным
страхам.
Ад Сафійкі плывуць іконы,
люд на неба глядзіць у жаху.
Хтось спяшаўся грахі
замольваць,
хтось зграшыць напаследак
крыху...

А ўгары на вачах паволі
сонца тухне на паўшляху.
Цэлы горад схіліў калені,
калі голас пачуўся Твой...
Ты з'явіўся у час зацьмення,
каб народ асвяціць сабой.

Г. ВАШЧАНКА. «Вяртанне» (фрагмент).

М. СЕЛЯШЧУК. «Дзяўчына з птушкай».

У гэтых радках маладога паэта Эдуарда Акуліна — разуменне таго, што ёсць для Беларусі Скарына. Гэта вобразная расшыфроўка герба Першадрукара — сонца, напалову закрытае месяцам. Навукоўцы не маюць адзінай думкі адносна сімвалічнага сэнсу гэтай выявы — ці то сапраўды зацьменне сонца, ці знак дыялектычнага адзінства святла і цемры, ночы і дня, адзінства і барацьбы супрацьлегласцяў (як закон быцця). Але праўда паэтава: Скарына з'явіўся як будзе пазней акрэслены гэты Прарок, каб асвяціць свой народ і шлях ягоны праз будучы заняпад і пакуты да Адраджэння.

Эпоха, якую мы адлічваем ад выдання Скарынавай біблії — супярэчлівая. Творы Першадрукара, ягоных аднадумцаў і паслядоўнікаў — Гусоўскага, Буднага, шэдэўры дойлідства і выяўленчага мастацтва — сведчанні росквіту культуры Беларусі. І адначасова няўхільна набліжаецца заняпад беларускай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага, на якое з аднаго боку навальваецца Масковія з яе прэтэнзіямі на прадстаўніцтва «ўсяе Русі»; з другога — Польскае каралеўства, якое пасля Грунвальда, пазбавіўшыся нарэшце германскай пагрозы, пачынае ажыццяўляць свой варыянт «націску на ўсход», на ўласнага саюзніка.

Скарына нарадзіўся на мяжы святла і цемры, на мяжы вышэйшага ўзлёту і блізкай трагедыі беларускай нацыі. Здаецца, што толькі сёння, калі Беларусь зноў стаіць на мяжы святла і цемры — на мяжы Чарнобыля і Адраджэння, мы пачынаем разумець сапраўды гістарычны маштаб Першадрукара. Гэтаму ў пэўнай ступені спрыяюць творчыя памкненні і высілкі беларускіх мастакоў. Плён іхняй працы можна пабачыць на рэспубліканскай выставе з нагоды юбілею Францыска Скарыны. Ёсць тут і даніна стэрэатыпам, але некаторыя палотны і аркушы пераканаўча сведчаць пра еўрапейскую самасвядомасць беларускіх творцаў.

Л. ШЧАМЯЛЁЎ. «Дзвіна».

Калі раней панаваў міф аб палачаніне Скарыне, які паехаў з Беларусі ў Еўропу вучыцца розуму, дык зараз не падлягае сумненню, што Беларусь — фарпост Рэнесанса. Шлях Першадрукара з Полацка ў Кракаў, Падую, Прагу быў вандроўкай з Еўропы ў Еўропу, з Усходняй у Заходнюю. Полацкая Сафія і віленскія вежы—такі самы здабытак цывілізацыі, як Пражскі Град, касцёл Марыяцкі ў Кракаве ці помнік Падуі.

Сёння Беларусь, чый лёс у XX стагоддзі не быў шчаслівы, вяртаецца на шлях Скарыны. *Зацьменне не можа быць вечным.*

Пётра ВАСІЛЕЎСКІ.

У. ТОЎСЦІК. «Полацкі рэпартаж».

І ЛЫЖАЧКА ДЗЁГЦЮ...

Як вядома, Міністэрства культуры БССР выпусціла юбілейную грашова-рэчавую латарэю ў гонар 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны. Купіўшы білецік, я парадаваўся заадно і прадпрымальніцтву Міністэрства культуры. Але... На другі дзень на рабоце (я— метадыст РДК) мне хацелі ўручыць ужо 100 (!) такіх білетаў для «распаўсюджання», і дзе? У вёсачцы, у якой наўрад ці будзе сотня жыхароў з катамі і сабакамі разам! Калі я сказаў пра гэта, мяне паспрабавалі пасарамаціць: «Іншым дык па 300—400 дасталося...»

Яшчэ праз колькі дзён мне давялося пабываць у адным з пасялковых ДК нашага раёна. Вось тады я і даведаўся, як праводзяцца такія «аперацыі». Прыходзіць чалавек у пасялковы Савет атрымаць зарплату ці пенсію, а яму ў дадатак латарэйны білет ці марку БелАСВАДа за 30 кап. І тупае якая-небудзь бабка дадому, праклінаючы ціхенька і «гэтую культуру», і тых, хто адарваў паўрубля ад яе невялікай пенсіі.

Я паспрабаваў высветліць, хто прыдумаў такую «метаду» ажыццяўлення ўвогуле добрай задумы «падкарміць» нашу занядбалую культуру. Адказ быў кароткі: парэкамендавалі зверху. Дзе гэты верх? У аблупраўленні культуры? Ці, можа, у самім Міністэрстве?

Дзякаваць богу, што хоць сам вялікі наш гуманіст і асветнік не бачыць гэтага.

Іван СУШЧЭЎСКІ,
культработнік.

г. Віцебск.

Ля кніжнай паліцы

ПАД ЗНАКАМ АДРАДЖЭННЯ

«Францішак Скарына і беларуская літаратура XVI — пачатку XX стст.» — такі падзагаловак мае кніга кандыдата гістарычных навук Аляксея Каўкі «Тут мой народ». Гэта адно з выданняў, выхад якога «Мастацкая літаратура» прымеркавала да 500-годдзя з дня нараджэння вялікага першадрукара і асветніка, сапраўднага тытана эпохі Адраджэння.

Словы Кузьмы Чорнага з яго звароту «Да беларускага народа», пастаўленыя аўтарам эпіграфам да ўступнага раздзела (дарэчы, і ўсім іншым папярэднічае лаканічнае выказванне каго-небудзь з выдатных дзеячаў культуры ці літаратуры пра Ф. Скарыну альбо яго час), можна вынесці і ў пачатак усяго даследавання: «І перад намі ў стагоддзях узнімаецца магутная постаць нашага Францыска Скарыны з Полацка, першага друкара на землях стыку еўрапейскага Захаду і Усходу».

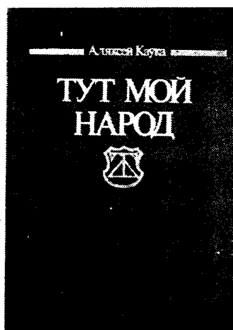

А. Каўка і паставіў перад сабой задачу — «разабрацца: у чым жа непрамінальны, вечна надзённы для нас, беларусаў, сэнс Скарынавай спадчыны», «прасачыць значэнне скарынаўскай ідэі, прыкладу вялікага асветніка ў працэсе фарміравання і развіцця новай беларускай літаратуры ва ўмовах нацыянальна-вызваленчага, «адраджэнцкага» руху нашага народа ў дакастрычніцкі перыяд». Акрамя таго, «наколькі дазваляе назапашаны матэрыял — паказаць ролю гістарычнай памяці, як дакастрычніцкая літаратура спасцігала і вырашала праблему спадчыны, шматвяковай пераемнасці ў развіцці нацыянальнай культуры».

Кожная з дзвюх частак кнігі, хоць яны і дапаўняюцца ўзаемна, разам з тым — самастойная. Гаворка даследчыкам вядзецца ў двух аспектах. Высвятляецца — пры тым на новым навуковым узроўні, адпаведна сучаснаму стану скарыназнаўства — маштаб Ф. Скарыны як творцы і асобы. Потым жа аналізуецца, як беларуская літаратура і — шырэй — кнігавыдавецкая справа, нацыянальная культура наследавалі традыцыі першадрукара, як паступова ўзнімаліся на вышыні далейшага Адраджэння.

Заслугоўваюць увагі развагі аўтара аб тым, як фарміраваўся характар будучага першадрукара, як далучаўся ён да ведаў («Дзе нараджаюцца волаты»). А. Каўка для аргументавання сваіх высноў прыцягвае шматлікія крыніцы, у тым ліку рэдкія. Гэтаксама пераканаўчы ён, калі падрабязна расказвае пра полацкае асяроддзе, у якім рос Францішак («Тут мой народ»). У полі зроку даследчыка — мова скарынаўскіх твораў («Прыгажосці незвычайнай»), іх жанры («Апрача сумнага»).

І, вядома ж, А. Каўка не мог не сказаць пра трывожнае становішча, якое ўсталявалася на нацыянальнай ніве пасля адыходу Ф. Скарыны («Няма прароку месца...»). Здавалася б, пасля такога ўзлёту асветніцкай думкі, пасля такога росквіту беларускага кнігадрукавання павінна было ўсё і надалей ісці самым лепшым чынам. Ды такі ўжо лёс беларусаў — рвецца нават там, дзе, як быццам, і сувязі трывалыя: «На доўгія стагоддзі доляй беларуса стане незайздросная роля «будаўнічага» матэрыялу для ўзвышэння іншых культур і народаў. Лёсам жа беларускай мовы будзе прыкрае становішча падчаркі ў сваёй бацькоўскай хаце, сярод родных сясцёр і братоў».

На тое, як нацыянальная культура, вобразна кажучы, распрамляла плечы, як мова пазбаўлялася той самай падчаркавасці, як на беларускую ніву выходзілі ратаі і сейбіты новых пакаленняў, даследчык скіроўвае думку ў наступных матэрыялах. Першы з іх —«Хто ён, доктар Скарына?». Дзіўная назва? Чаму ж! Была доўгі час такая сітуацыя ў беларускім навуковым і культурным асяроддзі: «Такі праўда, ні ў XVI, калі не лічыць адзінае згадкі С. Буднага, ні ў наступных XVII—XVIII стагоддзях друкавана-кніжная гаспадарка Беларусі Скарыны не ведала ці, можа, прыкідвалася, што не ведае, хоць выдавецкая справа за гэты час рушыла была вунь як далёка».

Тым не менш, як пісаў К. Каганец, «і сталі беларусы паволі прачыхацца». Словы гэтыя падказалі назву наступнага раздзела — пра пачатак новага нацыянальнага Адраджэння, пра першыя, няхай пакуль што і няўпэўненыя крокі, у новых умовах.

А. Каўка не хавае свайго захаплення, калі называе імёны новых і новых радцаў, каму балела за ўсё беларускае, хто ўзнімаў гэтае беларускае як палымяны сцяг. Раздзелы «Па-нашаму напісана!», «Каб не драмала памяць!», «З-пад попелу іскры гарачыя...» — эсэістычнага плану. У іх— перакананасць: усе мы, ад каго залежыць будучыня роднай мовы, яе далейшы лёс, ні на момант не маем права забываць, што заўтрашні дзень — у нашых руках. Як ніколі раней, сёння патрабуюцца падзвіжнікі, апантаныя шчыроўцы. Тыя, хто пойдзе пад штандарам Ф. Скарыны, хто, як і ён, заўсёды будзе памятаць: тут, на беларускай зямлі, мой народ, тут, на гонях Бацькаўшчыны, мая радзіма.

На гэтай ноце кніга і заканчваецца. Застаецца хіба нагадаць, што сваё даследаванне А. Каўка прысвяціў «памяці Мікалая Мікалаевіча Улашчыка».

Памяць, падмацаваная канкрэтнай справай. Толькі так. Толькі ў тым выпадку, калі шлях Адраджэння будзе мець пераемны характар, мы не збочым з правільнай дарогі.

А. КУНЦЭВІЧ.

М. КУПАВА. Аздоба кнігі М. Арочкі «Судны дзень Скарыны».

Другая сустрэча

Здаецца, гэта было ўчора, калі таварыш сказаў мне: «А ты купіў Скарынаўскі каляндар?» Тады, у 1988 годзе, я не паспеў купіць гэта унікальнае выданне, якое выйшла ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» тыражом у адну тысячу экземпляраў.

Сёлета ў тым жа выдавецтве яно выйшла тыражом у дзесяць тысяч экземпляраў і таксама стала бібліяграфічнай рэдкасцю.

Некалькі слоў пра аўтара зборніка. Юрый Андрэевіч Лабынцаў—літаратуразнаўца, кнігазнаўца і бібліёграф. Кандыдат філалагічных навук, адзін са стваральнікаў «Зводнага каталогу старадрукаваных выданняў кірылаўскага і глагалічнага шрыфтоў». Супрацоўнік Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У. І. Леніна Ю. А. Лабынцаў вядомы сярод даследчыкаў жыцця і дзейнасці беларускага першадрукара шэрагам работ па гісторыі славянскай друкаванай кнігі і славянскіх літаратур, іх узаемасувязі. Ён удзельнічаў у падрыхтоўцы да друку зборніка «Беларускі асветнік Францыск Скарына і пачатак кнігадрукавання на Беларусі і ў Літве» (М., 1979). Важна, што ў артыкуле «Новы экземпляр «Акафісніка» Францыска Скарыны» (1978) Лабынцаў увёў у навуковы ўжытак экземпляр з аддзела старадрукаў Вроцлаўскага універсітэта (РП).

У апошнія гады апублікавана нямала цікавых работ аб жыцці і дзейнасці Францыска Скарыны. У чым жа унікальнасць зборніка Ю. Лабынцава «Скарынаўскі каляндар»?

Прапануючы матэрыялы, прысвечаныя жыццю і дзейнасці беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара, аўтар кнігі ўпершыню размяшчае іх адпаведна храналогіі жыцця і дзейнасці Ф. Скарыны.

Працуючы над «Скарынаўскім календаром», складальнік бачыў сваю асноўную задачу ў тым, каб, не парушаючы гістарычнай паслядоўнасці падзей, паказаць Францыска Скарыну ў яго самахарактарыстыках, даць магчымасць яму самому расказаць пра сябе, пра сваю эпоху. Юрый Лабынцаў акцэнтуе ўвагу на ацэнцы і інтэрпрэтацыі айчынных і замежных вучоных, якія шмат зрабілі для вывучэння жыцця і творчасці Скарыны, а таксама на арыгінальных дакументах, якія дапамогуць чытачу выразней уявіць сабе той далёкі і няпросты час, у які жыў і тварыў доктар Скарына.

У другім выданні, як і ў першым, сабраны разнастайныя матэрыялы — дакументы, выказванні Скарыны, выпіскі з даследаванняў рускіх, савецкіх і зарубежных вучоных і г. д. Яны даюць чытачу магчымасць меркаваць пра характар і мэту шматбаковай дзейнасці вялікага асветніка.

Добра, што асобны раздзел— «З літаратурнай спадчыны Францыска Скарыны» — знаёміць чытача з творамі беларускага гуманіста і першадрукара.

Каштоўнасць зборніка заключаецца ў тым, што ён багата ілюстраваны гравюрамі з выданняў Францыска Скарыны, у ім узноўлены шматлікія арнаментальныя ўпрыгожванні, ініцыялы і шрыфты Скарынавых выданняў.

Выключна важна, што ў якасці дадатку да «Скарынаўскага календара» друкуецца адна з перакладзеных Скарынаю кніг —«Эклезіяст, або Саборнік», выдатны помнік сусветнай літаратуры, які неаднаразова публікаваўся ў нашай краіне. Лепшы пераклад гэтага твора на рускую мову, які належыць І. Дзьяканаву, змешчаны ў зборніку «Паэзія і проза Далёкага Усходу» (М., 1973), ім адкрываецца 200-томная серыя бібліятэкі сусветнай літаратуры.

Каштоўнасць гэтага выдання таксама ў тым, што эпіграфамі да апісання падзей кожнага месяца аўтар зборніка бярэ найбольш вядомыя, крылатыя выразы з кніг Скарыны. Такім чынам, Ю. Лабынцаў знаёміць шырокае кола чытачоў са спадчынай беларускага першадрукара.

У прадмове да «Скарынаўскага календара» гаворыцца што ён разлічаны на шырокае кола чытачоў. Як бы апраўдваючы гэтыя словы, пад рубрыкай «Людям посполитым русского языка к пожитку» даецца храналагічная канва жыцця і дзейнасці Францыска Скарыны.

Усім, хто цікавіцца жыццём і дзейнасцю Ф. Скарыны, многа скажуць тыя шэсць падзей, якія адбыліся ў студзені.

«Другая палова 1480-х — у «слаўным горадзе Полацку» ў сям'і купца Лукі нарадзіўся сын Францыск.

Каля 1517-га ў Празе пачынае працаваць друкарня, заснаваная Францыскам Скарынай. Тут ён выдаў 20 кніг.

1518, 2 студзеня — выходзіць Эклезіяст, або Саборнік.

1518, 9 студзеня — закончана друкаванне Песні песняў.

1518, 19 студзеня — выходзіць Кніга прамудрасці боскай.

Пачатак 1520-х — Францыск Скарына пераязджае ў Вільню, дзе засноўвае новую друкарню. Тут ён выдае 22 кнігі».

Добра, што ў кнізе прыводзіцца слоўнік малазразумелых слоў.

Ацэньваючы кнігу, як унікальнае выданне, як з'яву ў савецкім скарыназнаўстве, нельга не бачыць у ёй пэўных недахопаў. Так, на старонках 137—139 гаворыцца аб перспектывах скарыназнаўства: пра выданне зборніка дакументаў пра жыццё і дзейнасць Францыска Скарыны, пра зводны каталог выданняў Францыска Скарыны, пра скарынінскую праграму Акадэміі навук БССР, стварэнне энцыклапедычнага даведніка «Ф. Скарына і яго час». У другім выданні «Скарынаўскага календара» можна было б адказаць на гэтыя пытанні, адзначыць, што гэта не перспектыва, а рэальнасць, мара, якая стала явай. У гэтым праліку, на мой погляд, вінаваты не столькі аўтар, колькі выдавецтва. Як можна ў 1990 годзе гаварыць, што ў выдавецтве «Беларуская савецкая энцыклапедыя» рыхтуецца да выдання энцыклапедычны даведнік «Ф. Скарына і яго час», калі ён ужо выйшаў два гады таму назад?

На стар. 15 у храналагічнай канве жыцця і дзейнасці Ф. Скарыны Ю. Лабынцаў катэгарычна сцвярджае: «1540-я — у Празе памірае доктар Францыск Скарына «са слаўнага горада Полацка». На мой погляд, аўтар «Скарынаўскага календара» павінен быў адзначыць, што аб даце смерці беларускага першадрукара існуюць розныя думкі, што няма агульнапрынятага пункта гледжання. Так, у прадмове да энцыклапедычнага даведніка «Францыск Скарына і яго час» даследчык У. А. Калеснік падкрэслівае, што памёр Ф. Скарына не пазней 29 студзеня 1552 года, а вядомы беларускі вучоны і пісьменнік А. А. Лойка датуе смерць Ф. Скарыны 1541 або 1551 гадамі.

Усё гэта пажаданні трэцяга выдання зборніка Ю. Лабынцава. Выхад другога выдання гэтай кнігі — адзін з лепшых падарункаў выдавецтва «Мастацкая літаратура» чытачам нашай рэспублікі да юбілею Францыска Скарыны.

Э. ІОФЕ,
дацэнт Мінскага педінстытута імя А. М. Горкага, кандыдат гістарычных навук.

Белыя людзі

апавяданне

Алесь Дзятлаў

Ён ляжаў у труне, маленечкі, ссохлы, худыя рукі з доўгімі тонкімі пальцамі складзены на жываце; смерць звастрыла яго дзіцячы тварык, на якім застыў выраз пакуты і болю.

Беразюк ужо не ведаў і не мог ведаць, што апошнюю сваю ноч ляжыць у кватэры, якая яму не належыць; і калі яго вынесуць з пад'езда, у гэту двухпакаёвую кватэру, якую ён з такой цяжкасцю атрымаў дваццаць пяць гадоў назад, паселяцца чужыя людзі. Ён не ведаў і таго, што марудна і пакутліва паміраючы ад гангрэны нагі, ужо месяц ляжаў не ў сваёй кватэры.

Дачка, такая ж хударлявая, касцістая, як і бацька, у чорнай хустцы, моўчкі, зацята і дзелавіта снаўдала то на кухню, дзе дзве суседкі рыхтавалі яду для памінак, то прысядала каля труны, углядалася ў худы, звастрэлы тварык бацькі, уздыхала і зноў бегла на кухню дапамагаць жанчынам.

Пакутліва і марудна цягнулася доўгая восеньская ноч. За акном то ўсчынаўся вецер, атрасаючы апошняе бурае лісце з дрэў, то сек у шыбы злосны халодны дождж, абыякавы і да людскога гора, і да смерці.

— А Міша дзе? — нечакана спытала суседка Анюта з чацвёртага паверха. Памаўчала і дадала, быццам у роздуме, ужо ні да каго не звяртаючыся, нізка схіліўшыся над плітой. — Апошняя ноч... Трэба было прыйсці...

Люба, дачка Беразюка, да якой, відаць, і было скіравана гэта пытанне, хутка, нервова ўзняла галаву, зіркнула на суседку, але ўстрымалася ад рэзкіх слоў, толькі бязвольна ўзмахнула рукой, абыякава прамовіла, быццам яе нікольні не турбавала адсутнасць брата ў гэтую ноч:

— Ці ж я ведаю, жанчынкі...

Другая суседка, пажылая ўжо цётка Прося, якая жыла ўдавой у аднапакаёўцы на адной лесвічнай пляцоўцы з Беразюком, дакорліва, стомлена зірнула на Любу, пахітала галавой, паправіла валасы пад касынкай, цяжкавата, працягла ўздыхнула, але змоўчала.

— І жонка ягоная, гэта хлюрка, — не сунімалася Анюта. — Сучка, выскаляцца толькі ўмее...

Люба разумела, што нядобра робіць брат, трэба было прыйсці, пабыць ноч з бацькам, бо суседзям языкі не прыпнеш, будуць мянціць у пад'ездзе, ды і ў ва ўсім доме на розныя лады перамываць костачкі. Але што паробіш — яна тут апошні дзень, заўтра пахаваюць бацьку, і яна больш сюды не прыйдзе. Успомніла новую гаспадыню кватэры, худую, злосную, ужо ў гадах кабету, развядзёнку, якая як не штодзень наведвалася сюды, прыдзірліва аглядала кухню, ванны пакой, бурчала, што не маглі паклапаціцца пра дах — дзве вялізныя бурыя плямы ад дажджу заціклі на столі якраз перад балконам.

Размен быў доўгі і пакутлівы, са сваркамі, узаемнымі кпінамі, абвінавачваннямі, ды ў рэшце рэшт, выгадны ўсім семярым. Люба з братам усяляліся ў трохпакаёвыя з сваіх маламерак-двухпакаёвак, а гэта назола-кабета перабіралася сюды з сынам-падлеткам з аднапакаёвай кааператыўнай. Брату, вядома, пашанцавала больш за іншых. Адхапіў кватэру, бадай што, ў цэнтры, у цагляным доме, а ёй, Любе, дасталася трохпакаёўка ў мікраёне, у блочным доме. «Дурні людзі, —думала Люба, — жэняцца, разводзяцца, кідаюць дзяцей, ідуць во ў такія «хрушчоўкі», як у бацькі, кідаюць усё нажытае за доўгія гады». Яна прытоена, з палёгкай уздыхнула: так удала ўсё абышлося. Вось толькі падвёў бацька — ніяк не брала яго смерць, хаця ўчастковы ўрач, якая прыходзіла раз на тыдні, ды сястра, што давала ўколы, папярэдзілі, што чакаць засталося нядоўга: за месяц нага ўчарнела вышэй калена. На аперацыю Беразюк не згадзіўся: не мог уявіць, як можа жыць без нагі, у свае семдзесят пяць не хацеў класціся пад нож і ціха, з затоеным сумам чакаў канца. Ён бачыў і разумеў, што дачка з сынам, як толькі ён захварэў, замітусіліся, захваляваліся, пачалі, не саромеючыся яго, шукаць розныя варыянты абмену, амаль адкрыта, не таячыся яго, гаспадара гэтай кватэры. Мішка падлюга, нягоднік, яму б толькі што ўрваць, сумлення ні на грош, але вось Люба? Як падмянілі дачку — стала жорсткая, грубая, у вачах з'явіўся нядобры, прагны бляск. Мо і рашыўся б Беразюк на аперацыю, але, паглядзеўшы на дзяцей, зусім апаў духам: хай робяць, што хочуць. З месяц назад яны прынеслі яму нейкія паперы, і ён, нават не зірнуўшы, што там у іх, падпісаў. Калі б не Прося, добрая душа, то мо сканаў бы ад голаду. Суседка прыходзіла і раніцай, да работы, зазірала і ўвечары, прыносіла з магазіна яду, прыбірала ў кватэры.

— Дык брацік твой трохпакаёўку адхапіў? — спытала быццам мімаходзь Анюта, хаця ўсё ведала.

Любе было непрыемна чуць гэта, але ж усё-такі суседка, прыйшла дапамагчы, таму адказала спакойна, нават абыякавым голасам:

— Ну, падумай, Анюта? Усё роўна ж кватэра прапала б. Як маці памерла, бацька адзін жыў. Чорту лысаму два пакоі аддаць? Што ж, мы не зарабілі з братам? І на нас жа гэту жылплошчу давалі...

Яна змоўкла, запытальна, крадком кінула позірк на Анюту, пераняла на Просю, але тыя, занятыя работай, быццам не звярнулі ўвагі на яе словы, завіхаліся каля пліты.

— Яно мо і так, — няпэўна, пасля доўгага маўчання адказала Анюта. — Цяперака кажынны рве да сябе, свет такі пайшоў...

Яна гадоў пяць як прыехала з вёскі і размаўляла па-свойму, па-вясковаму, як умела. А Люба з прыкрасцю, амаль з варожасцю хутка зіркнула Анюце ў спіну, апусціла вочы. «Плявузгае абы-што, а размаўляць па-чалавечы не навучылася. Лезе не ў сваю справу. Усё законна зроблена, камар носа не падточыць. Мішка малайчына, за тыдзень дакументы аформіў».

— Ну, Анюта, хто рве, а хто і законна, — дыпламатычна адказала Люба, бо не хацела, каб апошняе слова заставалася за гэтай паўвясковай гаваркой маладзіцай. — Мы сваё ўзялі, чужога нам не трэба...

Анюта нічога не адказала, увішна, моўчкі крышыла цыбулю, выціраючы раз-пораз тыльным бокам далоні вочы.

— Як жа ён мучыўся, — уставіла слова Прося. — Казаў заўсёды, як прыйду: заходзь, Проська, ключ даў мне. Цяжка яму аднаму было...

— Ну, мы яго глядзелі, цётка Прося, — абурылася Люба. — Вы ж зразумейце, што мы працуем, але бацька накормлены быў, дагледжаны. Ну, калі там не прыбяжыш, то патрывае...

— Гаротны чалавек, — уздыхнула Анюта. — Ета ж да сямідзесяці гадоў, лічы, на завод хадзіў. І лёгкі такі быў, старасць не брала, а вось спатыкнуўся, дзе не чакаў...

— На аперацыю не пайшоў, так бы шчэ пажыў, — перапыніла яе Люба. — Раілі яму, ні ў якую. Сам віноўны...

Яна мякка, па-кашэчы, выйшла з кухні, прысела на табурэтку каля труны, заплакала. Жанчыны ў кухні прыціхлі, пераглянуліся між сабой.

— Усё-такі які ні бацька, а бацька, — ціха прамовіла Прося.

— А, кінь ты, Проська, ім ухапіць толькі што ад бацькі, асабліва Мішку. Я ж то ведаю, не стыкаўся тут, мо разы два і наведаўся.

Анюта ўздыхнула, змахнула далоняй з ілба пот.

— І во цяперака мо дзе гарэлку жлукча, храер саламяны, — яна паспела нахапацца ў горадзе розных мудроных слоў. — Ахфіцыянтам прыстроіўся... Хіба ж ета мужчынская работа? Ну, скажы, Прося?

— Затое грашовая, хваліўся, — адказала Прося. — На машыну, казаў, збірае.

— Такі куркуль ды каб не сабраў, — ахвотна адгукнулася Анюта. — Тарбахват, ад яйка адалье і не зміргне... А Іван быў чалавек, — гэта пра нябожчыка. — Што ні папросіш, не адмовіць. Мой мужык, ведаеш, лапатун, толькі языком, а еты і замок уставіў мне, і заўсягды свет наладзіць, калі пробкі згараць... Вось ета жэрдка даўгалыгая паселіцца... Цьфу ты, пасаромелася б хадзіць сюды, покуль чалавек ляжыць. А яна вырваць гатова шчэ з жывога вантробы.

У кухню, нячутна ступаючы мяккімі тапкамі, зайшла Люба, ад бяссонніцы і слёз вочы чырвоныя, моўчкі прысела на табурэтку. Жанчыны пераглянуліся, змоўклі.

— Ай, што цяпер казаць, — уздыхнула Люба, нібы прадаўжаючы гаворку пра абмен кватэр. — Адзін раз жывём на гэтым свеце...

Яна ўздыхнула, выцерла ражком касынкі заплаканыя вочы, вымучана ўсміхнулася жанчынам, нібы дала зразумець ім, што не варта цяпер успамінаць пра кватэры, пра яе брата, абгаворваць тое, што адбылося. Але Анюту як як хто за язык пацягнуў:

— Нядобра ета ж — жывога з хаты выганяць. Ну, цяперака яму ўсё роўна, у сваёй ці ў чужой ляжыць...

Люба зласнавата зіркнула на гаваркую суседку, але стрымалася — хай чаўпе языком, калі ёй гэта падабаецца. Бацька ўсё роўна не жылец быў, паспелі ўхапіць сваё...

Раніцай, яшчэ цемнавата, прыбег Міша, зіркнуў на труну, паклікаў Любу ў другі пакой, прасіцельна, зазіраючы ў вочы, прашаптаў:

— Дай што-небудзь на зуб, учора ўмазалі, галава гудзе.

Люба здзіўлена зірнула на яго, але моўчкі пайшла на кухню, выцягнула з халадзільніка бутэльку гарэлкі, наліла ў шклянку. Міша ўхапіў яе, адным духам глытнуў пітво, схапіў са стала кавалак хлеба.

— Ты б пасядзеў каля бацькі, — стомлена сказала Люба. — Мы ўсю ноч не спалі.

Але Міша толькі махнуў рукой, вывеў сястру з кухні і шэптам, каб не чулі суседкі, сказаў:

— Машына абарвалася дармавая, я шмоткі закіну на новую кватэру...

— Ты што, з глузду з'ехаў? — ад здзіўлення твар у Любы скрывіўся.

— Я мігам, да абеду спраўлюся, хлопцы ўжо чакаюць. — Міша быццам не прыкмячаў яе здзіўлення, гаварыў з вясёлай зухаватасцю. — Яму ўжо ўсё роўна,— кіўнуў на труну. — Ну, я пабег...

— Што ж ета ён, і хвілінку не пабыў з бацькам? — спытала Анюта, калі дзверы за Мішам зачыніліся. — Як не сросвенік?

— Ай, Анюта, наўме ў яго іншае, — адмахнулася Люба. — Не чапайце яго, — яна быццам абараняла брата, імкнулася адвесці ад яго ўсялякае падазрэнне, але ўсё ж не вытрымала, бо і яе дужа абурыў учынак Мішы, нечакана для самой сябе са злосцю выпаліла: — Машыну заказаў, барахло сваё закарцела адвезці на новую кватэру.

Жанчыны, як па камандзе, павярнуліся да Любы, быццам не паверылі ёй, недаверліва ўзіраліся ў яе твар. Неадабральна пахіталі галовамі, спахмурнелі.

— Вось ета сынок, — першая не вытрымала Анюта, твар яе ажно пачырванеў ад абурэння і хвалявання. — Хоць бы цяперака выбрыкі не строіў.

Больш разважлівая Прося маўчала, і ўсё ж учынак Мішы яе таксама здзівіў.

— Іван жа неяк прагаварыўся, што Мішка паганы чалавек, ды я да вума не ўзяла, ці мала што між сросвенікамі бывае. А то ж праўду казаў чалавек.

Люба з жахам падумала, што калі б яны дазналіся, як нахабна і груба Мішка з Зінкай, сваёй жонкай, абдзерлі, бы ліпку, жанчыну, якая ўсялялася ў бацькаву кватэру, то, відно, не гэтае яшчэ б сказалі. Але слава богу, што не ведаюць, бо бяды тады не абярэшся, могуць і ў суд пацягнуць. Яна з апаслівасцю падумала пра жанчыну, стузаваную жыццём бабу, якая неаднойчы за гэты месяц патрабавала выселіцца, бо ўжо і прапісалася тут, часам намякала на грошы, якія выраў з яе за лішнія метры брат.

Люба пасунулася з кухні, прысела каля труны, задумалася. Колькі разоў яна казала брату, каб не лез на ражон, не патрабаваў грошы, хай скажа дзякуй, што пашанцавала, што гэтак удала абмяняліся. Дык не, палез нахрапіста, усунуў рыла туды, куды не трэба было сунуцца ні ў якім разе. А цяпер тая дурніца блямкае, відно, паўсюдна, што яе падманулі. А калі шчэ прыбяжыць, ды пры людзях плявузгне? «Ай, брацік, брацік, — з прыкрасцю, з апаскай падумала Люба.—Сам улез, і мяне цягнеш у сорам, на людскія языкі».

Міша, як толькі дачуўся пра хваробу бацькі, замітусіўся, захваляваўся, адразу прыбег да сястры, нервова, разгублена пачаў з парога:

— Гэта ж канец, Люба. Гангрэна — не скула, месяц не працягне — і канцы. Ці адразай нагу, ці ў дамавіну... І ўсё, трыццаць чатыры метры кату пад хвост.

Люба з недаўменнем глядзела на яго, бо не ўцяміла спачатку, куды хіліць брат, спакойна адказала:

— На аперацыю ён не хоча, кажа, што сэрца не вытрымае...

— Хоча не хоча, яго справа, — узбуджана перапыніў яе Міша.—А што, мне гніць на дваццаці васьмі метрах да канца жыцця? Хто мне дасць кватэру?

Ён бухнуўся на крэсла, хапатліва, спяшаючыся, запаліў цыгарэту, зацягнуўся дымам.

— Чаму маўчыш? Дурніца, верны шанц. Яшчэ і навар будзе. У яго, хоць і «хрушчоўка», метраў хапае. А пашанцуе, трайны абмен зробім. Навошта табе тут гібець?

Люба маўчала, хаця прапанова брата, якая здалася ёй спачатку бязглуздай, зацікавіла яе. «А сапраўды, чаму не паспрабаваць. Бацька хворы, яму патрэбны догляд, з'язджаецца з дзецьмі. Ніхто не западозрыць, усё будзе законна».

Быццам угадаўшы яе думкі, Міша горача, нецярпліва загаварыў:

— Камар носа не падточыць, усё сам зраблю. Толькі бацьку ўгавары, каб падпісаў паперу. Людзі ў мяне ўсюды ёсць.

— А бацька? — нясмела спытала Люба.— Ён жа ўпарты, ці захоча мяняцца?

Міша падхапіўся з крэсла, гучна зарагатаў:

—Дурніца, яму ж цяпер нічога не трэба. Што, у магілу свае метры панясе? Правядзі работу, а я паперы мігам аформлю. Людзі разводзяцца, лаюцца, п'юць, прагнуць пакінуць адзін аднаго, а ў нас тры асобныя двухпакаёвыя кватэры. Я ўжо прыкінуў. Справа верная...

Праз тры дні Міша сядзеў каля бацькі, нязвыкла ціхі, спагадна глядзеў на яго, спачуваў, падбадзёрваў, і Беразюк не мог даўмецъ, чаму раптам перамяніўся сын.

— Пройдзе твая нага, павер мне, — падбадзёрліва даводзіў Міша, гледзячы ў худы, пакорлівы твар бацькі. — У мяне ёсць знаёмы доктар, заўтра запрашу.

— Мне ўжо нічога не трэба, — слабым, паніклым голасам сказаў Беразюк. — Ведаю, табе кватэра трэба. Мне Люба гаварыла. Давай, падпішу...

— Ты што, тата. Ды я цябе да сябе вазьму, з работы звольнюся, буду глядзець. Ды і Зіна ночы не спіць, думае пра цябе.

Беразюк адплюшчыў вочы, недаверліва зірнуў на сына, спакойна прамовіў:

— Маніш ты ўсё, Міша. Ды мне цяпер усё роўна... Жывіце. Мо так і лепей. Хацеў у гэтых сценах памерці, ды, відно, не ўдасца...

Ад такіх слоў Міша сумеўся, нават крыху пачырванеў, заёрзаў на крэсле, з апаслівым недаверам паўзіраўся ў твар бацькі, з прыкрасцю падумаў: «А мо жартуе? Ад яго які хочаш выбрык можна чакаць. Кадравы рабочы, токар шостага разраду... Знайшоў чым займацца. Дзвесце пяцьдзесят — і не тузайся, і ўсялякая шаўка шчэ гаўкае, падганяе. Справядлівасць... Дзе яна цяпер? Толькі пах застаўся. Ухопіш —тваё. А мо што і зразумеў стары перад смерцю? Ды нічога ён не зразумеў...»

— Цяпер, тата, не такое жыццё, — разважліва, ліслíва зазіраючы ў вочы бацькі, пачаў Міша. — Цяпер кожны грабе да сябе. Вунь наш генеральны, з трэста, дачку ўціснуў у трохпакаёвую, сыну-халасцяку выбіў аднапакаёўку. Чхаў ён на законы, законы толькі для дурняў пішуцца.

— Далёка зайшло, сынок, дужа далёка, — Беразюк з прыкрасцю, разгублена паківаў галавой. — А цяпер куды?

— Ды нікуды, тата, — весела з вясёлай зухаватасцю ўдачлівага чалавека адгукнуўся Міша, чуйна ўлавіўшы, што бацька згаджаецца з ім, што, відаць, пайшоўшы на пенсію, шмат перадумаў. — Паступаю на курсы барменаў. Не выйдзе, у кааператыў падамся, на шашлыкі. Грошы яшчэ нікому не зашкодзілі...

— Яно то так, сынок, — Беразюк іранічна-спачувальна зірнуў на сына, прыпадняў галаву, павярнуўся да яго. Голас пакутліва задрыжаў.— Нікуды, яно і ёсць нікуды. Э-эх, жыццё-жыццё...

Бяссільна апаў на падушку, заплюшчыў вочы, моўчкі ляжаў, а Міша клапатліва паправіў коўдру, ціхенька адышоўся да акна. Ясная і трывалая радасць улівалася ў душу: бацька зразумеў яго, падтрымлівае, пачынае бачыць, пазбавіўся той тупой упартасці, якую насіў, як браню, усё жыццё. А мо яму цяпер, перад смерцю, усё роўна?

— Міша, падыдзі да мяне, — ціхім голасам папрасіў Беразюк. Міша хуценька падбег, схіліўся над бацькам, ціха спытаў:

— Ну, што табе?

— Ты ўнукаў прывядзі да мяне, — папрасіў кволым, дрыжачым голасам, не расплюшчваючы вачэй. — І Любе накажы, каб унучку прывезла...

— Ты што, тата? Што? — Міша спалохаўся, ажно схаладнела ўсё ўсярэдзіне, яшчэ ніжэй, похапкам, схіліўся над бацькам, правёў далонямі па няголенай шчацэ, разгублена сказаў: «Табе жыць трэба... Не хвалюйся, тата, заўтра ўсе прыедзем».

У яго голасе пачуўся спалох, не фальшывая, а сапраўдная боязь страціць бацьку, што нават Беразюк, які недалюбліваў сына, расплюшчыў вочы, са здзіўленнем, доўга глядзеў на Мішу, потым прытоена, ледзь чутна ўздыхнуў. Ён усё разумеў, але ўжо не было ні сіл, ні жадання што-небудзь перайначваць у жыцці, з якога ён паволі, у пакутах, у безнадзейнасці і трывозе адыходзіў.

— Жыві, — ледзь чутна прашаптаў Беразюк, і ў гэтым слове ўжо не было надзеі, а чуўся вялікі трывожны боль за сына, якога скалечыла, перакроіла па-свойму неўладкаванае, жорсткае і бязлітаснае жыццё.

Міша не зразумеў, што хацеў сказаць бацька, і не вельмі ўнікаў: яму было важна ведаць, што той згадзіўся на абмен, што ён, яшчэ малады і поўны сіл, даб'ецца таго, пра што марыў, будзе жыць, як усе людзі, якім шанцуе ў жыцці.

Цэлы тыдзень Міша з шалёнай, зацятай упартасцю бегаў, званіў, угаворваў, выпраўляў даведкі, выбіваў дакументы, пакуль не знайшоў тое, што было трэба яму: дзве трохпакаёвыя кватэры. Ён ніколькі не сумняваўся, што пяцідзесяціметровая трохпакаёўка на другім паверсе, у цагляным доме будзе належаць яму, і толькі яму, а другая, у блочным, цеснаватая, старой планіроўкі —сястрына. У думках ён ужо вызначыў, дзе развесіць дываны, паставіць, вядома, новы гарнітур, абліцуе чырвонай кафляй, пад цэглу, прасторную кухню, у залу, на відным месцы, павесіць чэшскую хрустальную люстру, якую ўжо нагледзеў у магазіне і лічыў амаль сваёй. Але для гэтага патрэбны былі грошы, шмат грошай. І ён возьме іх, вырве, зубамі ўчэпіцца, не адпусціць, і ў гэтай мёртвай хватцы сканае, а не аддасць сваё, якое належыць яму па праву.

Ён усё дакладна разлічыў: доўгая, худая ведзьма, якая атрымае бацькаву кватэру, павінна заплаціць яму, Мішу Беразюку, грошы. Жыве ў кааператыўнай аднапакаёўцы, а цяпер адразу атрымлівае два пакоі. Хай дзякуй скажа, што адшукаў яе, вылавіў у шматлікім людскім моры. Менавіта яе ўтульная кватэра з паркетам, у цагляным доме з ліфтам, у самым цэнтры, упадабалася таму разведзенаму, з трохпакаёўкі, мужыку, які нізавошта не жадаў сяліцца ў бацькаву «хрушчоўку», на пяты паверх халоднага і няўтульнага дома з вузкай, заплёванай і бруднай лесвіцай на ўскраіне горада. Ён, Міша, угаварыў яе, дурніцу, прывёў, як сляпую, амаль за руку да бацькі, і тая адразу загарэлася, згадзілася, і вось цяпер, калі сабраны ўсе дакументы, ёй трэба заплаціць за лішнія метры.

Ён дамовіўся, каб яна прыйшла да яго на кватэру, прынесла паперы на абмен. Яна была радасная, усхваляваная, бо двухпакаёвая — не аднапакаёўка, сын-падлетак падрастае, трэба думаць і пра яго. Міша ўзяў дакументы, уважліва перабраў іх і спакойна, нават вельмі спакойна, бо ведаў, што жанчына нікуды не дзенецца, сказаў:

— Я даю вам лішніх чатырнаццаць метраў...

Тая на імгненне застыла, яшчэ не разумела, куды хіліць гэты малады, самаўпэўнены мужчына, разгублена-чакальна глядзела на яго.

— Цяпер, вы ведаеце, кожны метр пры абмене каштуе дзвесце рублёў. Падлічыце?

— Што вы, — жанчына ўзмахнула рукамі. — У мяне такіх грошай няма. Ды і ліфт, кухня, дом цагляны...

— Вось чаму, даражэнькая, і бяру з вас палову — тысяча дзвесце рублікаў, — жорстка перапыніў яе Міша.

Ён добра ведаў, што не прайграе, што калі жанчына адмовіцца, знойдзе другі, трэці, чацвёрты варыянты, толькі трэба патурбавацца і пабегаць.

— Ды што вы? — жанчына разгублена глядзела на Мішу, пераводзіла погляд на Зіну, якая сціпла апусціўшы вочы, сядзела побач з мужам. — У мяне і грошай такіх няма. Я буду скардзіцца.

— Каму? — іранічна, з перавагай усміхнуўся Міша. Хто вам паверыць? Тут сведак няма.

— Ды чаму вы мне адразу не сказалі?— у роспачы ўсклікнула жанчына. — Начорта мне быў гэты абмен.

— Не хочаце — забірайце дакументы, — Міша знарок грэбліва адсунуў ад сябе паперы. — Каяцца будзеце, ды позна. У мяне ўжо ёсць варыянты.

— Грабеж, сярод белага дня, форменны грабеж! — жанчына ў роспачы падхапілася з крэсла, закрычала як не сваім голасам. — І не сорамна вам!

Яна выбегла з пакоя, бразнула дзвярамі, пакінуўшы на стале дакументы.

— Вернецца, няма ёй куды дзявацца,—трохі разгублена, яшчэ сумняваючыся, сказаў Міша. — Я бачыў, як загарэліся яе вочы, калі глядзела кватэру. Два пакоі—не адзін. Дзе ж яна такі абмен знойдзе? Дурняў няма.

Жанчына пазваніла ў дзверы праз два дні, моўчкі паклала на стол скрутак, загорнуты ў газету. Міша, не спяшаючыся, пералічыў грошы, дзелавіта сказаў:

— Вам давядзецца пачакаць тыдзень-другі. Бацька ляжыць. Ужо хутка...

Міша запнуўся, скасавурыўся на жонку, бо не мог вымавіць апошняе страшнае слова пры чужым чалавеку.

— Ды скажы адкрыта, што памрэ, — Зіна грэбліва падцяла губы. — Ужо не есць нічога. Урач жа намякнула, каб рыхтаваліся...

— Тыдзень я згодна пачакаць, а больш—не. Што хочаце рабіце, а кватэру аслабаніце. Прапішуся — і ўсё, выбірайцеся.

— Ты глядзі, каб маўчок.

— Зіна востра, прыдзірліва-пагражальна зірнула на жанчыну. — У мяне ў пракуратуры знаёмы, не выгарыць, калі што...

— Трэба мне з вамі звязвацца... І духам бы вас не чула, — жанчына хуценька выбегла з кватэры, бразнуўшы дзвярамі.

— Малахольная, — са злосцю, зларадліва выціснуў Міша. — Жывуць такія на свеце.

Зіна з варожасцю лыпнула на мужа вачамі, недавольна смыкнула вачамі, прасіпела:

— Каму ён трэба, сястрычцы мо збудзеш? Мне ён не трэба.

— Да кватэры то ты ласая, — упікнуў Міша. — А ён жа згадзіўся мяняцца, падпісаў мне ўсё, што прасіў.

— Дык навошта цяпер яму кватэра? — шчыра здзівілася Зіна. — Аддаў тое, што ўжо не трэба...

— Цьфу ты, — у роспачы чартыхнуўся Міша. — Мазгі курыныя, не гугнела б хоць...

...Раніцай развітацца з Беразюком раз-пораз заходзілі суседзі, і Любе надакучыла бегаць на рэзкія званкі, запстрыкнула французскі замок, адчыніла насцеж уваходныя дзверы. Сёй-той са старых знаёмых нябожчыка прысядаў на вузкую канапку, а к абеду ў цесным пакойчыку не было дзе павярнуцца. Прыйшлі праводзіць Беразюка і з завода, на якім ён працаваў амаль да сямідзесяці гадоў. Апошнім прыбег Міша, задыханы, узбуджаны і потны, у падношанай целагрэйцы, бярэце, у ботах, праціснуўся да сястры, выдыхнуў у самае яе вуха, каб ніхто з прысутных не пачуў:

— Закінуў шмоткі, счас Зіна з дзецьмі прыедзе...

Люба з дакорам, злосна лыпнула на брата вачамі, пахістала галавой, ціха сказала:

— Распраніся хоць, людзей распужаеш...

У калідорчыку раптам пачуўся нейкі шум, гучныя галасы, і Люба хуценька вышмыгнула між людзей, у здзіўленні застыла на парозе: Міша, расхінуўшы рукі, выпраўджваў за дзверы жанчыну, якая абмяняла кватэру, і яе цыбатага, худога сына-падлетка. Акругліўшы ў жаху вочы, ушчэнт разгублены, шыпячым шэптам ён заспакойваў жанчыну, наступаючы на яе:

— Усё, ці не бачыш, пацярпі. Заўтра вызвалім...

Але яна ці не зразумела яго, ці ўжо была на мяжы істэрыі, таму нічога не бачыла і не чула, вісклівым голасам выкрыквала:

— Жывадзёр, я ўжо месяц як у табары жыву! Зекры паказерыў бястыжыя! Каб ты захлупіўся тымі грашыма!

Яна не магла прабіцца ў кватэру, бо ўвесь вузенькі калідорчык займаў Міша, не даваў ёй праціснуцца.

— Здурнела баба, унь ляжыць у труне...

Міша выдыхнуў гэтыя словы ёй у твар са злосцю, з нянавісцю, і жанчына, бы невідушчая, заплюскала вачамі, разгублена зірнула паверх яго пляча, убачыла людзей, адступілася, быццам натыкнулася на нябачную перашкоду, завойкала.

— Ай, яй-яй, куды ж я лезу, што я нарабіла...

Павярнулася, разгублена зірнула на сына, задам, асцярожна выціснулася на лесвічную пляцоўку. Люба выступіла з-за братавай спіны, на вачах слёзы. Папрасіла, быццам павінавацілася перад жанчынай:

— Да заўтра пачакайце, навошта шум падымаць...

— Ета ж я хацела столь пабяліць, унь, — паказала вачамі на бітончык з насосам, заляпаны пабелкай, які стаяў каля ног яе сына.—Ды ўжо ж пачакаю, людцы. Звіняйце, што прыперлася здуру... Я са Славікам заўтра прыйду.

Яны бокам, падхапіўшы за ручкі бітончык, пачалі спускацца па вузкай лесвіцы, а Люба ў разгубленасці стаяла на парозе, чула, як там, у кватэры, шушукаліся людзі, якія ўсё, відаць, чулі. «Які сорам, які сорам, — пульсавала ў галаве трывожная думка. — Сорам на ўвесь свет».

У калідорчык выйшла Анюта, вызірнула з-за пляча Любы на пляцоўку, спытала:

— З кім ты тут перамаўляешся?

Люба хутка зірнула на яе, абыякавым, спакойным голасам адказала:

— Бадзяюцца ўсялякія, адрас пераблыталі...

Яна павярнулася і спакойна, быццам нічога не здарылася, паволі пайшла ў пакой, прысела каля труны. Сёй-той цішком з вострай цікавасцю пазіраў на яе, але яна не звяртала на людзей аніякай увагі. З калідорчыка да яе пратоўкся Міша, прысеў побач, падміргнуў, бесклапотна прашаптаў у вуха:

— Не гаруй, сястра, лухта ўсё. Затое будзем жыць, як белыя людзі. Зінка прыйшла, распранаецца...

З рэдакцыйнай пошты

ЯНЫ ШУКАЛІ ЛЕПШУЮ ДОЛЮ

Калі я атрымліваю чарговы нумар «ЛіМа», то з асаблівым хваляваннем чытаю калонку «Мартыралог Беларусі». І вось мне самому захацелася напісаць некалькі радкоў аб падзеях пяцідзесяцігадовай даўнасці, якія, можа, зацікавяць чытачоў газеты. Жыў я да верасня 1939 года (да ўз'яднання Заходняй Беларусі з Усходняй) у вёсцы Ачукевічы Любчанскай гміны Навагрудскага павета ў Польшчы на т. зв. Крэсах Усходніх, як тады называлі Заходнюю Беларусь.

Санацыйны ўрад прыкладаў усе сілы, каб не толькі не дапусціць росту колькасці беларускіх школ, але нават прыступіў да паслядоўнай іх ліквідацыі. Праводзіўся не толькі прыгнёт нацыянальны, але сацыяльны. Непасільныя падаткі, прымусовая камасацыя, забарона ў апошнія гады для сялян-беларусаў на куплю зямлі ў збанкрутаваных памешчыкаў, рассяленне асаднікаў (добраахвотнікаў-легіянераў Пілсудскага) на нашых землях выклікала сярод мясцовага насельніцтва, а асабліва моладзі, рух актыўнага супраціўлення. Усе пачатковыя школы ўлады пазакрывалі, а ў польскіх, якія былі арганізаваны на іх месцы, беларуская мова пакідалася толькі як прадмет; некалькі ўрокаў на тыдзень, а пасля і гэтыя ўрокі выключылі з праграмы польскай пачатковай школы.

Паступова ліквідавалі беларускія гімназіі ў Радашкавічах і Клецку. Навагрудская (якую я канчаў у 1933 годзе) праіснавала да 1934, а Віленская да 1939 года. У безвыходным тупіку аказалася моладзь. І кожны з маладых юнакоў і дзяўчат шукаў выйсце з гэтага тупіка па-свойму. Многія з іх станавіліся ў рады падпольнага камсамола Заходняй Беларусі і за гэту дзейнасць траплялі на розныя тэрміны ў польскія турмы, а многія шукалі шчасця і лепшае долі ў Савецкім Саюзе, дзе замест шчасця і лепшай долі таксама знаходзілі турму і няволю.

Вось пра гэтых хлопцаў, якія пайшлі шукаць шчасця ў СССР, маіх аднавяскоўцаў, я і хачу вам расказаць. А іх няմала. З адной толькі маёй вёскі Ачукевічы пайшло, як тады гаварылі, «у Расею» 11 чалавек.

Былі гэта хлопцы, якія цягнуліся да ведаў, да культуры, у сваёй вёсцы ладзілі беларускія спектаклі і ў меру сваіх сіл неслі беларускае слова ў сялянскія масы. Вось іхнія прозвішчы: Цярэшка Іван, Каўцэвіч Арсень, Вялёнда Марк, Вялёнда Лявон, Клок Барыс, Кузьма Ксенафон, Рагуля Сымон, Уласэвіч Карпей, Вялёнда Кастусь, Капля Лаўрэн, Капля Мікалай. Пайшлі гэтыя хлопцы ў Савецкі Саюз недзе ў пачатку 30-х гадоў. Сякія-такія звесткі пра іхняе месца знаходжання спачатку да нас даходзілі з Урала, Сібіры, Казахстана, а пасля 1938 года ніякіх чутак пра іх не было. Следам за Клокам Барысам падалася ў «Расею» і яго малодшая сястра Ліда, якая пасля доўгіх пакутлівых блуканняў і непасільных работ на вялікіх уральскіх будоўлях вярнулася на радзіму ўжо пасля вайны і сёння жыве ў Любчы, аплакваючы бязвінна загінуўшага брата Барыса.

Апошнія ў спісе тры хлопцы — Вялёнда Кастусь, Капля Лаўрэн і Капля Мікалай—вучыліся ў Навагрудскай беларускай гімназіі, але з-за цяжкага матэрыяльнага становішча бацькоў змушаны былі пакінуць навуку. Ды прага да ведаў была неадольная, і яны вырашылі падацца па навуку ў Савецкі Саюз. Росквіт навукі і культуры ў Савецкай Беларусі цягнуў да сябе неадольным магнэсам, і ўсім ім здавалася, што трэба толькі дабрацца да ўсходніх братоў, як там адкрыюцца для іх дзверы патрэбных навуковых устаноў. Ды толькі напаткала іх там горкае расчараванне і трагічны канец. Дзверы адчыніліся, ды не тыя, якія ім хацелася. Толькі адзін Капля Мікалай, якому ў часе пераходу граніцы было 14 гадоў, і які быў асуджаны на 10 гадоў ІТЛ, дажыў да свабоды, ды і то доўга ёю не нацешыўся і заўчасна памёр.

Вось які лёс напаткаў шукальнікаў свабоды, шчасця і навукі, хлопцаў з Заходняй Беларусі ў краіне, дзе гаспадарыў правадыр і бацька ўсіх народаў Сталін.

Уладзімір СІУКО.

г. п. Любча.

1 верасня г. г. аднаму з самых вядомых пісьменнікаў беларускай эміграцыі Масею Сяднёву спаўняецца 75 гадоў.

У маі-чэрвені ён наведаў Беларусь, дзе гасцяваў у родным яму Касцюковіцкім раёне, пабываў у музеях, рэдакцыях газет і часопісаў, сустрэўся з пісьменнікамі і чытачамі ў Доме літаратара на вечары яго паэзіі. Падрыхтаваў ён і здаў у выдавецтва «Мастацкая літаратура» кнігу сваіх выбраных твораў.

Уражанні ад паездкі на Радзіму Масей Сяднёў выклаў у нарысе, які пажадаў надрукаваць у «Літаратуры і мастацтве». У лісце, прыкладзеным да нарыса, М. Сяднёў піша: «Дахаты вярнуўся толькі 12 чэрвеня... Пакрысе ачуньваю ад доўгага падарожжа. Асэнсоўваю бачанае, чутае. Усё яно яшчэ толькі ўкладваецца, бо ж уражанне ад адведзінаў Бацькаўшчыны надзвычайнае, прыхільнасць да мяне, чалавека сціплага — звярушлівая, сустрэчы, гутаркі — незабыўныя, цяплыня — гаючая... Удзячны я і беларускаму грамадству, што прыйшло на вечар паслухаць мяне. Неабыякавасць да мяне, спагада і мо захапленне ўзвышалі мяне, дадавалі прагі жыць».

Пажадаем жа Масею Сяднёву, паэту і празаіку, аўтару шматлікіх таленавітых кніг вершаў, паэм і раманаў доўгіх гадоў жыцця, моцнага здароўя і новых твораў на карысць нашага народа і славы Бацькаўшчыны!

Барыс САЧАНКА.

Масей СЯДНЁЎ

З майго Менску - у Мінск...

I

Хачу напісаць пра свае нядаўнія адведзіны Мінску, пра сваю сустрэчу з Беларусяй. Хачу і не магу. Пачаў ужо і тут жа адклаў. Не выходзіць. Не асэнсаваў яшчэ матэрыялу, не ўсё яшчэ адклалася. Паспрабую дзеля гэтага паглядзець на свае адведзіны эмацыянальна. Бяру сённяшні Мінск. Я не пазнаў яго. У маёй памяці застаўся стары Менск — малы, больш утульны, асабісты, беларускі Менск, Менск пачатку 30-х гадоў, **мой Менск**. У ім я вучыўся, марыў, спадзяваўся, жыў у чаканні нечага **вялікага**, што мае вось сёння ці заўтра здзейсніцца. Я любіў ягоныя вуліцы і завулкі. Мне, сялянскаму хлопцу, ён быў зразумелы і ў нечым — родны. Гэта нішто, што ў тым Менску быў я **галодны**. Я перамагаў свой голад мацнейшай за голад прагай **увасобіцца**, знайсці сябе, так бы сказаць, у гісторыі. У Менску месцяцца — о святая наіўнасць! — рэдакцыі сталічных газетаў і часопісаў. Я ў кожную з іх занясу свае вершы, і калі ня ўсюды, дык хоць у вадным з гэтых выданняў з'явяцца мае творы і праз іх з'яўлюся і я, здзейсьнюся. З вясковай глушы я прыйшоў у беларускую сталіцу менавіта здзейсьніцца, калі прызнацца — перадусім у літаратуры.

Прахаджваюся па Савецкай, часцей на тым адцінку яе, дзе **Дом Пісьменніка.** Назіраю, як туды ўваходзяць і адтуль выходзяць людзі, думаю — усё паэты і пісьменнікі. Купалу, Коласа, Чарота я пазнаю — яны амаль такія, якімі я запомніў іх з фатаграфіяў у маіх школьных падручніках. Яны свяціліся са сцен нашых класаў у нашай сямігодцы.

Ага, вось выйшаў з Дому пісьменніка чалавек у белым вясеннім касцюме, з пухлай, трохі звіслай на бок шчакой, бліснуў пры ўсмешцы залатым зубам, мне сказалі — гэта Сымон Баранавых, рэдактар часопісу «Беларусь калгасная». Я прачытаў ужо ягоную аповесць «Чужая зямля», і мне яна спадабалася. Я ўжо абагаўляю яго.

І што б вы падумалі — і па сённяшні дзень ён стаіць у маіх вачах такім жа самым — увесь у сонцы, у белых нагавіцах, з усмешкай, якая, здаецца, выдала ягоную таямніцу — залаты зуб, і той, абрадаваны, што вываліўся, бліснўў сваёй залатой іскрынкай. Калі мне пазней давялося разам з Баранавых ехаць у Сібір, у «цяплушцы», усё роўна ранейшы вобраз пісьменніка — радасны, вясёлы — засланяў у мяне ягоны пакутлівы, рэальны вобраз.

Або вось ідзе з тросцю стройны, яшчэ малады, удумлівы, з сашчэпленымі моцна вуснамі Уладзімір Хадыка. На выгляд горды, ён адкідвае галавой, папраўляючы свае прыгожыя русявыя валасы. А то ягоны светлы вобраз шарэе, калі бачу Хадыку каля грубкі ў бараку ў Новаіванаўскім лагеры. Хворы, ён мёрз і не адыходзіўся — нават уначы — ад гэтага ачага цяпла. Мне чамусьці прыгадваюцца ягоныя радкі: «І ў сэрцы тога ня зглушыць, што перасьніў я, перадумаў».

Ну, а вось Купала. Іду за ім назіркам усё па той жа Савецкай. У Купалы на плячы кастыль. Ён ідзе паволі, коратка спыняючыся ля вітрынаў. Тады мне ўдаецца пабачыць яго ў профіль. Для каго-небудзь іншага гэта быў бы звычайны профіль. Для мяне ж гэта быў цуд, які пабачыў я ўпершыню. Мне здалося, што Купалаў профіль павярнуўся да мяне ўсёй Беларусяй. Якое гэта шчасце магчы бачыць цуд!

Якуба Коласа я ўспрымаю выключна пачуццёва. Стаўляў сябе на мейсца **Сымона Музыкі**, ці на мейсца **Сцёпкі за парогам**. Расчулены, чытаючы гэтыя творы, плакаў. На юбілей Якуба Коласа, памятаю, склаў юбіляру свой верш. Праслухаўшы яго ў маім чытанні, жонка Якуба Коласа, побач якой я сядзеў, узнагародзіла мяне сваім: «Сардэчны верш». Для мяне гэта было больш залатога мэдалю.

А вось недзе на Савецкай з падвалу, з нейкай кухні, патыхае смачным, дражлівым куродымам. Галодны, уцягнуўшы яго ў сваё нутро, п'янею. Пачаўшыся было на хаду верш абарваўся, перапыніўся.

Але гэта быў **мой Менск**. 300 грамаў хлеба на дзень, што па картцы належыўся мне, студэнту, я з'ядаў па дарозе, яшчэ не дайшоўшы да інтэрнату. Ды нішто!

Гэта быў **мой Менск**. Мая сталіца. У ёй пачалі з'яўляцца ў друку мае першыя вершы. Калі пабачыў свой верш, упершыню надрукаваны ў «ЛіМе», здалося мне — падраслі дамы паабапал Савецкай, сталі вышэйшымі.

Адкрытыя лісты Янкі Купалы і Якуба Коласа, у якіх яны каяліся ў сваіх «нацыяналістычных» грахах, загартоўвалі нас, іх аўтары выраслі ў нашых вачах у пакутнікаў за нацыянальнае. А калі Дом пісьменніка на Савецкай апусцеў — там ужо нельга пабачыць шмат каго з ягоных наведвальнікаў (яны былі пераселеныя ў іншыя «дамы»), я адчуў, што **мой Менск канчаецца**. І я спяшаўся жыць. Ішоў туды, куды пайшлі іншыя. Хоць для Беларусі яшчэ нічога я не паспеў зрабіць, ды, апынуўшыся за кратамі, я думаў, што і я сяджу за Беларусь. Узвышаў сябе тым, што ў **маім Менску** давялося і мне прычасціцца беларускім духам. Ды вывезены на Калыму, думаў, што ўжо ніколі не пабачу **майго Менску.**

II

А от давялося ўсё-такі пабачыць. Праз паўстагоддзе. Не думаў, што такое калі-небудзь можа здарыцца. Проста не дапушчаў такога. Не верылася — шмат было ўціску, здзеку, варожасці і ахвяраў, каб можна было паверыць. Але час апярэдзіў мяне і адчыніў магчымасць вярнуцца.. у мінулае? Не, мінулага няма. На двары стаіць новая эпоха, незразумелая мне. Старога Менску, **майго Менску** няма. Ёсць Мінск, вялікі, прыгожы горад заходнеэўрапейскага кшталту, з шырокімі вуліцамі і цудоўнымі плошчамі, але ўжо незразумелы, чужы мне. Я не паспеў яго яшчэ палюбіць — быў я паглынуты адным: як буду прыняты я новым Мінскам, маладым пакаленнем і калі зусім шчыра — новай (а мо старой?) уладай. Але страх мой быў дарэмным — прыняты быў я незвычайна добра, прыхільна, а самымі малодшымі, напрыклад, сябрамі літаратурнага аб'яднання «Крыніца», што існуе пры газеце «Чырвоная змена», нават, сказаць бы — энтузіястычна.

Адведзіны музэяў Янкі Купалы і Якуба Коласа, гутарка з працаўнікамі музэю, напрыклад, сынам Якуба Коласа Данілам Міцкевічам і спадарыняй Тамарай Андрэеўнай Сачанка, мілымі і дасведчанымі людзьмі, адрадзілі мяне і ў нейкай ступені вярнулі ў колішні **Менск**.

Былі вялікай падзеяй для мяне і адведзіны рэдакцыяў такіх беларускіх выданняў, як «Маладосць», «Полымя», «Літаратура і мастацтва», «Чырвоная змена», «Голас радзімы», а таксама рэдакцыі рускамоўнай маладзёжнай газэты «Знамя юности». У кожнай з іх адбылася сустрэча з супрацоўнікамі. Зачапляліся самыя разнастайныя пытанні, у тым ліку заўсёды роспыты пра жыццё і дзейнасць беларускай эміграцыі, у тым ліку і пра маю сціплую асобу. Я быў прыемна ўражаны новым падыходам да беларускай праблематыкі, смеласцяй думкі, адкрытасцей. Гавару «смеласцяй думкі», бо ж мяне навучылі баяцца, і пачуць самастойную думку было для мяне прыемнай навінай. І гэта натуральна: страх — не лепшы дарадца.

Цікавым быў мой візіт і ў рэдакцыю газеты «Знамя юности». Вынікам сустрэчы было інтэрв'ю, падрыхтаванае супрацоўніцай газэты Галінай Айзенштадт. Неспадзеўкай было для мяне пачуць з вуснаў рэдактара газэты дасканалую беларускую мову. Дарэчы, ад нядаўняга газэта дае некалькі разоў на месяц старонку па-беларуску.

Акрыліў мяне і вечар у Доме літаратара. Вершы, якія я там чытаў, успрымаліся (паводля майго вычуцця) актыўна, дружна, а часам і бурна, як напрыклад, калі прачытаў верш, што канчаўся радкамі «Я хачу, каб у нас былі нашы імпэратары і каралі». Яны ўскалыхнулі аўдыторыю. Вечар дадаў мне ўпэўненасці ў самім сабе, скажу — нават узняў мяне самога ў сваіх собскіх вачох.

М. СЯДНЕЎ. Я БРЫЛЬ.

Фота Ул. КРУКА.

Але я мусіў бы пачаць гэты свой опус ад падзякі майму земляку, пісьменніку Васілю Фёдаравічу Хомчанку, які запрасіў мяне і дзякуючы запросінам якога мне ўдалося наведаць сваю Бацькаўшчыну. У гутарках з Васілём мы заглядалі ў сваю маладосць, у стары, ранейшы Менск. У 1936 годзе доля звяла нас у падвальнай камэры на рагу Савецкай і Урыцкага. Тая камэра цяпер замуравана, і калі цяпер мы глядзелі на тое замураванае мейсца, нам здавалася, што й мы замураваныя там навекі.

Абмінуў, не прыгадаў яшчэ я тут дбайнага, умелага, дасведчанага арганізатара майго паломніцтва ў святыя мейсцы — пісьменніка Барыса Іванавіча Сачанку. Дзякуючы яму я пабываў усюды, дзе я пабываў. Шчыра ўдзячны яму за клопат, увагу, зразуменне, за ўступнае слова на вечары ў Доме літаратара, за гутарку, якую ён правёў са мной і якая мае быць надрукаванай у часопісе «Маладосць».

Дазволю сабе яшчэ раз вярнуцца да **майго Менску.** Менск — гэта мой лёс, у ім я жыў, паміраў і ў ім цяпер нібы ўваскрос. Але Менск — гэта не толькі мой лёс. Гэта й лёс цэлай нашай літаратуры, лёс ейных творцаў, у вялікай колькасці — фатальны лёс. Мінск — гэта, можна сказаць, калыска нашай новай літаратуры і адначасова — ейная Галгофа.

Дык вось, з старога Менску, з **майго Менску**, я наведаў новы, малавядомы мне Мінск, я сказаў ужо — прыгожы, шыкоўны горад, які мне трэба яшчэ вывучыць, палюбіць. Ды ўсё ж, калі я хадзіў ці ездзіў па ім — аўтобусам, тралейбусам, метро, машынай, — прыглядаўся, прыслухоўваўся, напрыклад, да суцэльнай **небеларускай** гаворкі, да саміх людзей, добрых, цярплівых, міласэрных і прыгожых, мне неяк міжволі прыходзіла думка — з'ехала некуды Беларусь, тая, што я ведаў, і пытаўся ў сябе самога, ці вернецца яна і калі?..

Масей СЯДНЁЎ

Са зборніка «СПАДЗЯВАННІ»

У турме

Не страшна мне турма —
я да яе прывык.
Дум чорных сілу закаваў у
ланцугі я.
Заглох душы абуранай
балючы крык
і, спапялеўшы, дагарэлі
мары дарагія.

Не страшна мне турма —
яна штодзённасцю сваёй
пачуцці ўсе мае даўно
ўжо прытупіла.
У ейны бруд я акунуўся з
галавой
і сцеражэ яна мяне, як
мерцвяка магіла.

Не страшна мне турма.
Страшней за ўсё, што я
згубіў жывое адчуванне свету
і волі той, якой жыла
душа мая —
страшней за ўсё мне гэта.

Менск, турма, 1937 г.

Сам-насам

Мяне чакае небыццё,
забыт я буду светам.
Ідзі ж па-іншаму жыццё —
я мог бы быць паэтам.

Блакітнай яркасцю і свежасцю,
як пасля грому,
мой верш хвалюецца, жыве
на зло сабе самому.

Жыве адзін сваім жыццём,
нікому невядомым.
З маім здружыўшыся нутром,
начуе толькі дома.

На час маўклівы і глухі,
ён знае, дзе танцуюць чэрці.
Сышліся ўсе яго шляхі
у пункце гібелі і смерці.

Але ў час буры і слаты,
калі імгла гусцее ночы,
падоўгу, з жартам, як браты,
глядзім адзін аднаму ў вочы.

І не палохае нас час —
на ўсё кладзем свае прыметы.
І цікавей яшчэ для нас,
што невядомыя мы свету.

Менск, турма, 1937 г.

●

Мусіць, маё паўналецце
не прыйдзе ніколі.
Развучыўся песні пець я
у цяжкой няволі.

Заглушыў я дум нямала —
залатыя сховы.
На паперу, як бывала,
не просяцца словы.

Бо жыццё маё — кайданы,
чорная дарога.
Не знаходжу, занядбаны,
я сябе самога.

Часта, часта апаўночы,
як агні патушаць,
плачуць ціха мае вочы,
сэрца слёзы душаць.

Дзе ж вы, казкі, дзе ж вы,
мары,
песціў што я змалку?
Дзе ж вы, казкі, дзе ж вы,
мары,
песеннага палу.

Мая песня на выгодзе,
дзе лясы, бары дзе.
А тут песня не прыходзіць,
мусіць, і не прыйдзе.

Марыінск, канцлагер, 1937 г.

Жыццё

Чырвоны ліст жыцця апаў,
хістаецца, як цень, шкілет.
Прайшоў пачуццяў маіх пал,
знік вобразаў таемны свет.

Ім я валодаў, ён трымаў
мяне ў палоне чар сваіх.
Як шум дажджоў,
як шэлест гаў,
адхваляваў ён і заціх.

Парою толькі ў цяжкім сне,
як дум маркотных не зглушу,
ён бліскавіцай мільгане,
параніць змёрлую душу.

І кане зноў у небыццё,
і шкода робіцца надзей.
Свайго, — гаворыць мне
жыццё —
не дасягаў ніхто з людзей.

Менск, турма, 1937 г.

Віншуем!

31 жніўня споўнілася 75 год крытыку Янку Казеку.

2 верасня спаўняецца 60 год пісьменніку Анатолю Шаўні.

3 верасня спаўняецца 60 год пісьменніку Паўлу Ткачову.

Рада СП Беларусі павіншавала іх з юбілеем, пажадала плёну ў жыцці і творчасці.

Супрацоўнікі «ЛіМа» далучаюцца да гэтых віншаванняў.

ПЕДАГОГ

Гасцёўня музычнага ліцэя пры БДК была поўная народу: адзначалася 80-годдзе з дня нараджэння прафесара Аляксандра Паўлавіча Стагорскага. Імя гэтага выдатнага віяланчэліста, педагога і музычнага дзеяча добра вядома ў краіне і тым больш у нас у рэспубліцы, бо ён цэлае дзесяцігоддзе, з 1954 па 1964 год, выкладаў у Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі. Тут ён узгадаваў шмат таленавітых вучняў якія паспяхова і дагэтуль працуюць па ўсёй Беларусі.

Гэты вечар сабраў многіх музыкантаў розных прафесій, тых, хто быў знаёмы з А. Стагорскім і моладзь — хто ведае пра яго з расказаў старэйшых. Была разгорнута мемарыяльная экспазіцыя. На афішах — імёны Нейгауза, Гальдэнвейзера, Рыгора Гінзбурга і Якава Фліера... У ансамблі з такімі знакамітымі піяністамі выступаў Аляксандр Паўлавіч, што само па сабе сведчыць пра маштаб асобы гэтага музыканта. Фотаздымкі расказваюць пра жыццё і дзейнасць, сяброў і вучняў. А на нотным стэндзе сабраны творы, якія рэдагаваў Стагорскі. На многіх экземплярах дарчыя надпісы вучням...

Загадчык кафедры камернага ансамбля БДК М. Шчарбакоў, расказваючы пра А. Стагорскага, падкрэсліў, што гэта быў рэдкі педагог. Для яго ўсе выхаванцы, ад малога да вялікага, былі больш чым вучнямі, яны былі малодшымі таварышамі па прафесіі, усе былі любімыя як члены адной вялікай сям'і. Ён усіх вучняў імкнуўся ўзняць да вышыняў вялікага, сапраўднага мастацтва, як часам ні цяжка было гэта выканаць. Вельмі важным яго патрабаваннем было як мага больш ранняе развіццё самастойнасці мыслення вучняў. Сам ён вылучаўся крытычным стаўленнем да аўтарытэтаў, да традыцый, да методык навучання, усё падвяргалася сумненню і самастойнаму рацыянальнаму асэнсаванню. Усё, што несла практычную карысць і давала рэальныя вынікі, прымалася ім безагаворачна, і наадварот, усё, што перашкаджала натуральнаму развіццю, гэтак жа рашуча адкідалася. У ім не было ніякага чынашанавання, для яго людзі ацэньваліся не пасадай, а прафесійнай значнасцю.

З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны ён добраахвотнікам пайшоў у апалчэнне, але быў адазваны як баец культурнага фронту і часта выступаў перад савецкімі воінамі. Грошы, сабраныя гэтымі выступленнямі, А. Стагорскі перадаў на будаўніцтва самалёта. Такі самалёт быў пабудаваны, і на ім лятаў вядомы лётчык, Герой Савецкага Саюза капітан Сарокін.

Партрэт Стагорскага быў бы няпоўны без яго велізарнай рэдактарскай дзейнасці. Педагагічная праца паставіла яго перад неабходнасцю рэдагаваць творы для віяланчэлі, крытычна перагледзець наяўны рэпертуар. Наколькі глыбокі быў яго даследчы падыход, відаць хоць бы з такога факта. Вядомыя шэсць сюіт Баха для віяланчэлі сола існавалі ў шматлікіх рэдакцыях, бо бахаўскі рукапіс лічыўся страчаным, а захаваны арыгінал, як меркавалі, быў перапісаны рукой жонкі Баха Анны-Магдаліны. Таму кожны рэдактар трактаваў нотны тэкст па-свойму. Стагорскі правёў не толькі музыказнаўчую, але і крыміналістычную экспертызу і даказаў, што рукапіс сюіт належыць Іагану Себасцьяну Баху, а не ягонай жонцы. Гэта было сенсацыяй у мастацтвазнаўстве.

Беларускі перыяд жыцця быў адным з найбольш плённых у творчай дзейнасці Стагорскага. З яго прыходам віяланчэльны клас зрабіўся адным з лепшых у кансерваторыі. Аляксандр Паўлавіч актыўна ўключыўся і ў выканаўчую дзейнасць; зрабіў шмат запісаў беларускай музыкі на Рэспубліканскім радыё. У Мінску працягвалася і яго рэдактарская работа. Ён стымуляваў многіх беларускіх кампазітараў звярнуцца ў сваёй творчасці да віяланчэльнага жанру. Так з'явіліся п'есы М. Аладава, М. Шнейдэрмана, А. Багатырова і іншых. Работа па выданні беларускага віяланчэльнага рэпертуару заняла ў яго шмат часу, але затое цяпер мы маем той нацыянальны рэпертуар, на якім выхоўваюцца маладыя віяланчэлісты...

Дарэчы, канцэртную частку вечара памяці А. Стагорскага складалі выступленні юных віяланчэлістаў ліцэя, дзе выкладае Уладзімір Перлін, адзін з таленавітых вучняў Стагорскага. Так, якім адметным ні было гэта значэнне асобы А. Стагорскага, пад якім вуглом мы б ні разглядалі яго шматгранную дзейнасць, ён у першую чаргу — педагог, выхавацель цэлай плеяды вядомых цяпер музыкантаў. Ён прадаўжаецца ў сваіх вучнях, і іх поспехі сёння — лепшы дарунак памяці юбіляра.

В. МНАЦАКАНАЎ.

«ПАСЯГАЮ НА ВЯЛІКАЕ»

Георгій Колас

Андрэй Макаёнак — вядомы і невядомы

Мне не верыцца чамусьці, што яго накіравалі ў «Вожык» як патэнцыяльнага сатырыка. Ніякага «патэнцыялу» не відно ў яго дыпломнай гумарэсцы аб калгасным голым старшыні, які не мог дагнаць каня, — бяззубы анекдот, «немакаёнкаўскі» (V. 9—14). Не веру я і ў тыя белтаўскія інтэрв'ю, дзе ад ягонага імя гаворыцца, нібыта Макаёнак рыхтаваў сябе ў сатырыкі яшчэ ці не на фронце: «У час вайны вёў дзённік, у якім запісваў усё смешнае, што бачыў і чуў, расказы сяброў. Гэтая прывычка захавалася...» (V. 273). Ды не было яе, такой прывычкі, бо нічога смешнага ў тых дзённіках няма. Мана і тое, быццам з дзённікаў — гісторыя Цярэшкі Калабка. Калі ўжо гаварыць пра дзённікі, дык Макаёнак пазнаецца ў іх не «смешнасцю», а ўпартай мужнасцю, бо «у самым пачатку вайны (як сведчыць генерал, пісьменнік, былы галоўны рэдактар газеты «*Красная звезда*» Д. Артэнберг) выйшаў загад Стаўкі — весці дзённікі забаранялася» («СК» 5.05.1990). Само вядзенне дзённікаў — ужо крамола? Для палітрука — тым больш? Да зместу дзённікаў мы вернемся крыху ніжэй і там крамола... *У шпіталі*, выхапіўшы парабелум, ён, напэўна, бараніў не толькі ногі, а—і дзённік...

І яшчэ адна «дваістая» мана ў тым інтэрв'ю — што Макаёнак быццам пахваляўся, як яму заўсёды шанцавала: «не было выпадку, каб п'еса не ўбачыла сцэны», і зусім мана, што ён «заўсёды знаходзіў падтрымку ў камуністаў, у партыйных арганізацыях. Яны заўсёды разумелі...» Ён казаў інакш: «А-нахран-ізмы ні храна не разумелі». Вылучаў з кіраўнікоў П. М. Машэрава. Было «вась-вась» з В. Ф. Шаурам. Пад канец было незразумела-зразумелае, таксама як і ў Быкава і ў Адамовіча, сяброўства з А. Т. Кузьміным. З усімі (акрамя хіба Машэрава) сваё «я» ставіў часцяком вышэй. Шукаць падтрымкі і ўзаемаразумення — у Каліберава? У Гудзеева? У Глуздакова, Крандзялёва, Ломцева, Ухватава? Такой абоймы дэфектыўна-дырэктыўных апаратчыкаў-функцыянераў ні ў кога з пісьменнікаў-сацрэалістаў не сустрэнеш, акрамя сатырыка Андрэя Макаёнка. Нездарма яму прыходзіла такое меркаванне: «А калі б у справаздачных дакладах на з'ездах пісьменнікаў пералічвалі не аўтараў, а імёны герояў, персанажаў?.. Чацкі, Балконскі, браты Карамазавы, Мелехаў, дзед Шчукар, Паўлінка, Лабановіч, Туляга, Гарлахвацкі, Зёлкін... А далей? Хто?» (V. 467). Каліберау? Гудзееў, Глуздакоў, — уся абойма макаёнкаўскіх галавацяпаў (клёпкіны, бусько, кудасавы, ухватавы)...

«І яшчэ скажу: ваяўнічасці, непрымірымасці, прынцыповасці я вучыўся ў партыйных органаў. Цвёрды характар, настойлівасць і волю гартавалі яны» (IV, 517).

Гэта — абсалютна шчыра. Толькі будзем памятаць, што гэта сказана сатырыкам. І пашукаем у самога Макаёнка, як вучыўся ён — у іх.

Тут мы павінны ўспомніць, што ў абойме макаёнкаўскіх дэбілаў-апаратчыкаў, якіх мы толькі што пералічылі, не хапае дзвюх фігур з «Лявоніхі», а гэта ж вельмі знамянальныя асобы ў Макаёнка, бо адна з іх — з выгляду «станоўчы» сакратар абкома Мікалай Сяргеевіч — пісалася сатырыкам «пад» тагачаснага генсека-кукурузніка М. С. Хрушчова, а другая — з выгляду зусім дурны памочнік старшыні райвыканкома Глуздакова — Цесакоў... «пад Макаёнка» (аўташарж-самапародыя на аўтабіяграфію памочніка сакратара райкома). Нехта запярэчыць: «Макаёнак — Цесакоў? Так, так, не агаворка. Справа ў тым, што Цесакоў арэшак з ядзеркам. Ні Глуздакоў, ні Мікалай Сяргеевіч яго, відаць, не раскусілі. Ды і мы — таксама. Шкарлупінка вобраза хавае пад сабой сакрэты эстэтычнай, ідэалагічнай, грамадзянскай пераарыенціроўкі колішняга «кан'юнктуршчыка» (які схапіўся за бізун, каб выскачыць з балота) — у крамольнага сатырыка. Перачытайце, калі ласка, сцэны Цесакова, і вы ўбачыце, як нараджаўся аўтар п'есы «Выбачайце, калі ласка».

Цесакоў — эпізадычны персанаж. Па сутнасці яму належыць адна сцэна. Напачатку ён у ёй—фігура другарадная-трэцяступенная, «прысутнічае» «пры»: да старшыні райвыканкома завітала самае высокае начальства і, між іншым, завяло гаворку, што ці не пара ўступаць дарогу маладым, бо ў іх — «энергія, энтузіязм», а мы старэем, значыць, нашу справу трэба перадаць у маладыя рукі:

— Правільна я кажу?

І Глуздакоў, які дагэтуль толькі што казаў пра баразну, якую маладыя могуць сапсаваць, падтаквае:

— Правільна, Мікалай Сяргеевіч, вельмі правільна!

Тады — пытанне Цесакову:

— А як вы думаеце, малады чалавек?

Адказ — ці то ад глупства, ці з задзёрам:

— Калі ёсць непасрэднае ўказанне (?!), думаць не трэба.

Мікалай Сяргеевіч (хрушчоўская фармацыя, якая ставіла на моладзь) ці не папярхнуўся:

— Ух, ты-ы!.. Вось дык падтрымаў маю думку! А навошта ж тады даецца чалавеку галава? Каб шапку насіць? Ці каб цырульнікі не перавяліся?

А ці не дарэмна наракае Мікалай Сяргеевіч на Цесакова: ён жа, як «памочнік», як «падручны», абавязаны захоўваць «непасрэдныя ўказанні» (у тым ліку неадменную пастанову аб рэпертуары, і ў тым ліку ці не супрацьлеглы ёй артыкул «Правды» супраць «лакіроўшчыкаў»), — то як жа і аб чым тут «думаць». Недаацаніў таварыш сакратар абкома — паслухмянага «памочніка»:

— Вы мяне не так зразумелі, Мікалай Сяргеевіч.

(Чаму б сакратару абкома не ўявіць, што гэты малады «памочнік» піша, скажам, дзённічак, дзе ёсць радкі накшталт: «свое «я» ставлю выше круга, в котором я вращаюсь»-..)

— Ну, ну, растлумач, — паблажліва ківае Мікалай Сяргеевіч.

І Цесакоў — ці то тлумачыць, ці то вымагае тлумачэнняў, ставячы пытанні аб дэмакратычным цэнтралізме:

— Я лічу, калі чалавек вышэй мяне па пасадзе, значыць, ён і разумней за мяне. Інакш быў бы на яго месцы (!), і калі ён дае ўказанне, значыць, яно прыдумана галавой больш разумнай, чым мая.

Не падкапаешся? Патрапіў ён ці схібіў? Мікалай Сяргеевіч не хоча апынуцца ў дурнях, рэагуе ўхіліста, няпэўна:

— Шчыра.

Цесакоў ідзе далей, у далікатны наступ:

— Выбачайце, такое ўказанне трэба выконваць, нават калі там не ўсё зразумела. Потым зразумею.

Адчуваеце — над кожным словам навісаюць небяспечныя пытанні: ці не так у нас, маўляў, заведзена (дарэчы, ці не так «выконваў» Макаёнак указанні «аб рэпертуары», ды і ўсе выконвалі, а потым выявілася, што ўсе — «не разумелі»?).

Мікалай Сяргеевіч пераключаецца на Глуздакова (з ім яму лягчэй):

— Сілён у цябе памочнік, Мітрафан.

І зноў да Цесакова:

— Як гэта ты дадумаўся?

Заўважым раздражнёны пераход на «ты». І зноў адказ — з «падвохам»:

— Часта дапускаў памылкі і зрабіў вывад.

Гэта ж ён, смаркач, ці не ківае на старэйшых? Мікалай Сяргеевіч такога не чакаў, і сцебануў нахабніка наменклатурнай пугай, запытаўшы пра яго, як пра староннюю істоту:

— Як ён?

Глуздакоў — нейтральна (ці ратуючы свайго памочніка, пачуўшы «паленае»?):

— Вельмі паслухмяны.

Паслухмяны неслух?

Пуга свістанула зноў:

— А што да вас асабіста, малады чалавек, то вывады бадай што правільныя.

Вывады — пра цесакоўскі вывад?

Цесакоў парыруе абразу, расшыфроўваючы вывады начальства як сваю дурноту:

— Не ўсе маюць права даваць указанні. Патрэбны і дакладныя выканаўцы. Ёсць кампазітары, і ёсць музыканты. Я —музыкант.

Вось і вазьмі яго «за рупь-за двадцать».

На спектаклях зала рагатала —перш за ўсё з самой сябе: усе мы — цесаковы. Цесакоў (цэ-есакоў) — грамаадвод. А вобраз — двуадзіны: Макаёнак разам з Ц-есаковым. Як у Гогаля: у Хлестакове — Гоголь. Макаёнак сам сябе прызнаў за колішняга музыканта, у якога ці то шапка не на месцы, ці то галава была не там, альбо замест яе была на шыі «сопка» без вачэй, без вуснаў — раптам праявіўся твар.

У «Вожыку» была такая рубрыка, пад назвай «Выбачайце, калі ласка», — сатырычныя звароты да асобных носьбітаў асобных нетыповых перажыткаў: махляроў, халтуршчыкаў і бюракратаў. А наколькі гэтых «нетыповых» у сапраўднасці было хоць гаць гаці, а «Вожык» быў ці не адзінай у балоціста — літаратурным лесе таго часу прасекай да святла праўды. Макаёнак на сваёй пасадзе мусіў абаз-

(Працяг на стар. 14—15).

Працяг. Пачатак публікацыі у № 34.

«ПАСЯГАЮ НА ВЯЛІКАЕ»

(Пачатак на стар. 13).

весціся літаратурным склюдамцесаком, каб весці сапрачыстку, каб яна не зарастала. Гэта была «служба». Пачынаў з літаратурных пераіманняў. Калі ласка:

«Добры дзянёк, шаноўны Пётр Кузьміч! Дазвольце Вас павіншаваць з надыходам цудоўнейшай пары году — вясны. Вы ўжо і самі, пэўна, заўважылі, што сонейка паласкавела, пададбрэла. Без спазнення прыняцелі з выраю гракі, шпакі, жаўранкі і іншая пярнатая жыўнасць і весела, дзелавіта загаманілі на вясновыя тэмы, нават вароны і тыя прызналі, што вясна — гэта ўжо факт. Фа-акт!»

Пазналі? Параўнайце:

«Прыляцелі аб'ядналыя ў прафсаюзы гракі і распачалі гаспадарчае будаўніцтва, дзеля чаго наладжваюць многалікія сходы і вядуць на іх гарачыя спрэчкі. Дробнабуржуазная варона зусім абалдзела ад іх ляманту і валтузні і не ведае, якую платформу заняць ёй у адносінах да сваіх суседзяў» (К. Крапіва, «Вясна»).

У Крапівы (1922 г.) — пра «некантрэтнага» нядбалага гаспадара Трахіма, які, дзякуючы святу, «да звычайнай порцыі сну дабавіў яшчэ гадзін пяць-шэсць, і дзеля гэтага твар яго не вызначаецца асаблівай свежасцю і прыгажосцю, а па галаве і па барадзе нібы віхор прагуляўся».

У Макаёнка (1950) — пра канкрэтнага загадчыка райсельгасаддзела, які начэй не спіць, аднак чакае не вясну, а дырэктывы аб вясне, таму яе і «правароніў», але потым, атрымаўшы дырэктывы, выпраўляе справу ўласнай мікрадырэктывай: «За адзін дзень разверстаць план па вёсках, а ў вёсках па кожнай гаспадарцы», а на дзень другі —«па спіску пад распіску аб'явіць кожнаму селяніну — з тым, каб усе ведалі свой план». Каліберава «выдумляць», здаецца, не было патрэбы? У «Бяссонніцы» ён зваўся Васілём, па бацьку Мікалаевіч? А вось яго рэальны цёзка «шыварат - навыварат» — у міні-фельетоне, — Мікалай Васільевіч. Да яго звяртаецца фельетаніст з тым самым выбачайце, калі ласка:

«Вы вочы заплюшчылі ад сораму і напісалі ў зводцы для вобласці на 1407 гектараў больш, чым было пасеяна на 15 красавіка. 25 красавіка, складаючы лічбы з калгасных і сельсавецкіх зводак, Вы зноў «памыліліся» на 2579 гектараў. Мікалай Васільевіч, чаму Вы так неспакойна сябе адчуваеце і азіраецеся па баках, быццам шукаеце спагады? Ага, вось яно што! Не вы першы, не вы апошні аматар па штучным завышэнні лічбаў у справаздачнасці».

Міні-фельетоны гэтай рубрыкі — як дыялогі з персанажамі. Фельетаніст нібы чуе іхнія адказы, сам сябе перабіваючы: «Ага, вось яно што». Ён бачыць іх характар, адчувае пласты ;, умее з імі размаўляць як з даўнімі знаёмымі» (райкомаўская практыка!), стварае з іх партрэтаў галерэю «новых тыпаў». Тут і заграйдараддзела Габа, у якога будынічыя (казённыя!) матэрыялы едуць па казённым бездарожжы «не туды». Тут і выконваючы абавязкі дырэктара раённай МТС таварыш Гурын, які ўпарта не выконвае ніякіх абавязкаў. І старанны заатэхнік Швед, які сваю старанкасць выявіў у акце, напісаўшы: «Пры ўскрыцці ўскрылася, што карова сапраўды здохла». Побач з персанажамі рэальнымі, канкрэтнымі, у фельетонах пачынаюць узнікаць героі абагуленыя — тыпы. Пачатковы сродак тыпізацыі — праекцыя жывёльнага рэагавання на махлярствы «чалавекаў». Скажам, у калгасе «Адраджэнне» спісваюць на ферму 137 тон квашанай капусты і салёных агуркоў. Па ферме — чуткі («ад каровы да каровы»), галасы пратэсту персаніфікуюцца ў тыповую рэакцыю асобіны: «Стары бугай павярнуўся хвастом да кармушкі і рашуча лёг. Поза выражае: рэж, а есці не буду» (V, 30). Мізансцэна — красамоўны сродак доказу?

У фельетонах Макаёнак распрацоўвае і форму тэатральнага разгорненага маналогу — красамоўнымі ў яго становяцца маўклівыя істоты, як у споведзі старога карася пра браканьераў («Карасёва Адысея»). Трапіўшы на аўтарскі кручок, стары карась жаласным голасам вясковага дзядзька распавядае, як ягоная сям'я шукае ўсё жыццё якога паратунку ад наменклатурных гаспадарнікаў, сакратароў райкомаў, нават ад міністра сельскай гаспадаркі Касцюка, — па ўсёй рэспубліцы. «Дзе-ж гаспадары, апекуны і нашы заступнікі?!»

У «Тайне храма» — пантаміма. Двое псеўданавукоўцаў, як нямыя шчупакі, выседжваюць зарплату, склаўшы рукі. Першы раптам пацягнуўся да сціла (за колькі дзён!). Другому цюкнула: ці не данос ён піша на мяне, і сам таксама за сціло, а потым выявілася, што першы «проста трэніраваўся распісвацца, заўтра ж дзень выплаты зарплаты».

Вожыкаўскія маршруты сутыкнулі Макаёнка з афіцыйнай прапагандай, увялі ў канфлікт з яе кіраўнікамі (паслухмяны неслух пачынаўся ці не тут). Пад ветлівым зваротам «Выбачайце, калі ласка» Макаёнак запрашае тагачаснага сталічнага сакратара гаркома КПБ, якога мы, мінчане, ведалі і асабіста, і па лёгкай эпіграме, кінутай А. Астрэйкам («Тата з мамай далі маху — нарадзілі Саламаху»), — запрашае на сардэчную размову аб манументальнай прапагандзе ў нашым горадзе: куды ні глянь — аляпаватасць, безгустоўшчына. У транспарантах, закліках, плакатах Макаёнку бачыцца аўтапартрэт таго, хто гэтай справай верхаводзіць. У прыватнасці: «Трамваі таксама густа абраслі... На адной бляхе намалявана сям'я з разяўленымі ратамі, што па задуме... павінна азначаць вясёлыя ўсмешкі. Чым выклікана гэтая радасць? Аказваецца, галава сям'і застрахаваўся на выпадак смерці. Мы, вядома, вітаем страхаванне, але дзе вы ўбачыце сям'ю, якая будзе так бурна выказваць радасць з повады гэтай падзеі?» (V, 101).

Праз усё жыццё ішоў ён поруч з гэтаю «сям'ёй». Ён часам рагатаў, — пачуўшы ад свайго калегі, драматурга-ўрача А. Дзялендзіка, што ўжо і ў псіхдыспансерах над увахадамі ў стацыянары можна бачыць транспаранты: «Наш путь —в коммунизм!» Дальбог, не верылася. Думалася — анекдот. Хто і дасюль не верыць, хай чытае фотарэпартаж «ЛГ» (25.04.1990) на 13-й старонцы —пра чыцінскую «псіхгорку». Тое самае. Дасюль. Па ўсёй краіне?..

«Вось Брэжнеў ордэн Перамогі ўзяў. Маршальскую зорку ўзяў. Тройчы героем сябе зрабіў. Законна? Праз трыццаць гадоў знайшоўся герой. Дык як гэта разумець? Тады, трыццаць гадоў назад, несправядліва абышліся? Зацёрлі? Калі так, дык так і скажыце. Так, маўляў, і так — пакрыўдзілі, абышлі несправядліва, а то ж... Яму ж самая высокая ўзнагарода выпала — яму ўладу ўручылі над дзяржавай у дзвесце пяцьдзесят мільёнаў. Царом зрабілі. Дык яму мала. Ён што, здзяцініўся?» (V, 488).

Што гэта? Ці не маналог Старому — у «Кашмар»? Відома, сення ён нікога б не здзівіў, — такімі маналогамі газетныя старонкі стракацяць. А ў 1975 годзе — каб такое ў п'есу ўставіць?..

А ў сваіх прамовах і дакладах часам спасылаўся на генсека Брэжнева, як паслухмяны апаратчык (V, 219)...

Паспрабуем набліжацца да феномена з'яўлення п'есы «Выбачайце, калі ласка» і адсюль —з фінальнага пасіўнага супрацьстаяння брэжнявізму (маючы на ўвазе макаёнкаўскі даўнейшы «неактыўны» антысталінізм)...

Год 1973-ці.

«Калі ўцісніць усё, што было за пяцьдзесят год у адзін год. Тады ярчэй прасвятляюцца і вялікія справы, і дурнота чалавечая, бязглуздасць людская. І вось было б: за адзін год рэвалюцыя, калектывізацыя, вайна, выкрыццё культу, амністыя яму, двайныя абкомы, барацьба з Лявонам, амністыя яму і інш., і інш...» (V, 485).

І там жа:

«Эксперымент з мышамі. Клеткі — аднолькавыя, рацыён — той жа. Але ў адной з іх мышы жылі менш, бо ім двойчы на суткі паказвалі кошку».

Чым далей ад нас па часе— тым бліжэй?

Год 1969-ы:

«Самыя прагрэсіўныя цары —гэта тыя, пры якіх адбываюцца рэвалюцыі. Яны былі самыя ліберальныя. Пры Пятры або Іване Грозным не да рэвалюцый было. Жорсткія яны былі» (V, 472). Вядома, гэта меркавалася ў «Зацюканым апостале» Малому.

Крыху вышэй:

«Трэба было вярнуць былых «цароў». Яны ж разумнейшыя робяцца. Потым, калі пабываюць у адстаўцы (Хрушчоў, Панамарэнка)»...

Ён аднекуль ведаў, што Хрушчоў нібыта шкадаваў пасля адстаўкі, што, па-першае, —улез у спрэчку з мастакамі і пісьменнікамі, па-другое — не паспеў правесці рэабілітацыю Бухарына. Не ўспомню, ці чытаў ён, Макаёнак, — Бухарына. Ці мо ён спачатку толькі спачуваў бухарынскай платформе па сялянскім пытанні? Ці Бухарыну-асобе — як ахвяры Сталіна?..

Пашастаўшы па свеце, ён занепакоіўся: чаму ў нас чвэрць актыўнага насельніцтва занята сельскай гаспадаркай і не можа пракарміць краіну, а ў Амерыцы якіясь тры працэнты фермераў даюць усё, што трэба, нават прадаюць і за мяжу. Аднак аб тым, каб перанесці фермерства на нашу глебу, я, па крайнасці, ніколі ад яго не чуў, ды і гаворкі гэткай не было, а што было — ніколі не выходзіла за межы цыбулькаўскага маналогу: «Вот паспрабуй — прапануй любому калгасніку зараз дзесяць, пятнаццаць дзесяцін зямлі. Думаеш, возьме? Нават задарма, за так. Не-е! Дудкі!»

Раптам — Макаёнак занатоўвае антыцыбулькаўскі, антыкалгасны анекдот?

«— Як у вас парадкі ў калгасе?

— Як у ТУ-104.

— ???

— Адзін вядзе, а ўсіх ванітуе» (V, 455).

У кантэксце пяцітомніка, пасля такога анекдота мусіш нанава перачытаць цыбулькаўскія маналогі пра зямлю: чаму яна — асірацела? Тых, хто мог узяць яе, купіць яе і стаць на ёй гаспадаром, ужо няма: Цыбулька са сваёй дружынай, са сваім атрадам, са сваім палком разме́ў іх, а цяпер самога заванітавала, ды і ўнукі разбягаюцца...

Цыбулькава рамантыка — на грані анекдота:

«— Дый, чэсна прызнацца, я свой хутар саўсім і не люблю. Адарваў ён мяне ад вялікага жыцця. У маладосці адарваў. Прывязаў да плятня, да каровінага хваста. У песні як пяецца? «Широка страна моя родная!» Вот з песняй гэтай і пайшоў бы (II, 36).

Мо не зашкодзіла б памеркавацъ, куды і як пайшоў бы макаёнкаўскі рамантык сёння — па «завужанай» краіне, —калі трэць Цыбулькавых унукаў, апынуўшыся сярод радыяцыйных могільнікаў, пачалі гуляць «абрыўкамі нашых ранейшых ідэалаў, абломкамі мінулых ідэалаў, пакуль дарослыя пяюць старыя песні» (В. Казько «За краем ночы»—«ЛГ» 25.04.1990). Даспяваліся...

...У першым томе, на старонцы 225-й, фатаграфія: слухач партыйнай школы Макаёнак, год 1949-ты. З выгляду — герой шукшынскіх «Печак-лавачак» альбо «Каліны краснай». Той жа востры позірк, тая ж незалежнасць «кандзібоберам», у левай—папяроска, правая—на клуб, і клёшы-клёшы!.. Гэта ў першым томе. А ў апошнім, пятым, на старонцы 417-й, чытаем Макаёнкаў тагачасны роздум — вось такую думку ў позе «з кандзібоберам», «у клёшах», з незалежным вострым позіркам:

«А калі так? Бог — тройка, зямля — карэта, мы (чалавецтва) — седакі-пасажыры. Бог імчыць чалавецтва стрымгалоў, як і куды яму захочацца. І ўсё таму, што няма ў нас лейцаў, не захапілі мы яго. І не зможам, бо бог — гэта абагуленыя жаданні, а выканаць іх усім і для ўсіх немагчыма: жаданні аднаго супярэчаць другому. Так, бог — гэта ўвасабленне чалавечых жаданняў і спадзяванняў. Ён няма як істоты, а ёсць паняцце. Вера — мера жаданняў?»

Мабыць, гэта выпіска аднекуль? Ці — сваё? Калі і выпіска — асела, стаўшы як сваё, інакш бы не выпісваў?

Макаёнкаў «бог» дае нам новы ключ да варыянтаў прачытання самых супярэчлівых яго-ных п'ес, і ў першую чаргу — «Таблеткі пад язык» з цыбулькаўскім курадымам вакол «плятня», любові-нелюбові да зямлі і пустадомскай песні-гімна «Широка страна моя родная». Справа ў тым, што Макаёнкаў «бог» у гэтай пустадомскай «шырыні» зауважыў і такое:

«Селянін не хацеў перасяляцца з хутара ў вёску... Але яго прымусілі, прыціснулі, разарылі, і ён пасля няшчасця ў сям'і (памерлі жонка, дачка) стаў сапраўдным бандытам» (V, 415).

У сорак восьмым годзе Макаёнка хваляваў сюжэт, які праз сорак год рэалізуецца ў «Аблаве» В. Быкава?

Чаму ж не напісаў ён, Макаёнак, пра такога селяніна — пра прымус, прыціск, пра разарэнне, пра ахвяру калектывізацыі і «пераломy»? Нейкі ж імпульс быў — была задума? Мо яе спыніў інстынкт самааховы, папярэдзіўшы яго самога: «Для такіх ерэтыкоў, як ты, не шкодзіла б зноў увесці інквізіцыю»? (V, 412)?..

А мо і дзед Цыбулька — азіраецца на «інквізіцыю»? На «богатройку»? Ганіць хутар крывадушна — каб не схібіць на нітратнай паласе так званай «генеральнай лініі»?.. А раптам ён і быў якраз тым самым селянінам-хутаранінам — прыціснутым, даведзеным да крайнасці, асірацелым? Потым стаў «бандытам»? Потым нейк «выслізнуў»? Неверагодна? А старыя дзядок, калгасны вартаўнік, які з унукам па начах сядзіць над «Капіталам» Маркса — верагодна? Нехта скажа — макаёнкаўскія «штучкі»? Мо тады спашлёмся на вядомую рэалію: былы махноўскі камісар выслізгвае ад ГПУ, працуе качагарам, піша п'есу пра рабочы клас, становіцца вядомым пралетарскім драматургам, потым кінасцэнарыстам, і ніхто не ведаў пра ягоны колішні махноўскі «бандытызм», пакуль ён не адбыў за анішто яжоўскія «курорты», — шылі шпіянаж, нацыяналізм, а ён — «курадыміў»...

Цыбулькаўскі «курадым» прасціраецца ў дамарксаўскія спрэчкі рускіх «антипочвенников» з «почвенниками», у палемічны нарыс М. А. Антановіча «Стрыжам» з яго народный на тагачасных ломцевых і крандзялёвых. Параўнайце маналог Цыбулькі пра зямлю з «высакамоўнасцю «стрыжа»:

«...нужна бывало критическая статья... сядешь себе спокойно и без всяких ломаний головы и придумываний просто проводишь почву по всем падежам, и—статья готова. В таком роде: именительный — п о ч в а нам не известна, загадка... и т. д. итого две страницы; родительный — п о ч в ы мы не знаем, не понимаем, не любим, оторвались от почвы и т. д., — итого три страницы; дательный — п о ч в е мы обязаны всем — бытием, духом, жизнью, а потому нужны симпатия, сочувствие, пристрастие к почве и т. д., итого четыре страницы...»

Ці не тое самае і ў Крандзялёва: «Перасталі яны, моладзь наша, зямлю паважаць, цаніць яе, любіць»... І ў Ломцева: «Утрацілі паэзію»... А на Цыбулькавым баку і Салтыкоў-Шчадрын з іхнімі водгукам на нарыс М. А. Антановіча:

«Одно только слово «почва», словно типун, засело (у «стрыжа») на языке, и им-то старается он прикрыть свой бессмысленный винегрет. Но, с одной стороны, слово это пошло, потому что до бесконечности растяжимо; с другой стороны, оно растяжимо, потому что до бесконечности пошло».

Дзед Цыбулька — «антыстрыж»?

Аднак і пазітыўны пафас вобраза не абыходзіцца без палемічных самаадмаўленняў, — дзед нагадвае шчадрынскага Млада-Смарчкоўскага, зачараванага паперай, у якой, з аднаго боку, «нешта прымалася на ўлік», з другога — нешта «не ўпускалася з уліку і адначасова рэкамендавалася да ўвагі», а ўсё разам, пад канец выходзіла — «смерць ворагам!» У Макаёнка ў пятым томе ёсць, здаецца, і «не кніжны» прататып сялянскага філосафа Цыбулькі — нейкі І. Вераб'ёў (мо з лектараў ці аднакурснік па партшколе), — на старонцы 413-й увекавечаны ягоны афарызм-аксюмаран пра супярэчнасці паміж грамадскай і прыватнай працай: «Гэта самае я другім растлумачыць магу, ведаю, як расказвалі, а вось сам не разумею». Шмат чаго ў ім панаблытана. Як у прамовах некаторых сённяшніх народных дэпутатаў на трыбунах сесій па пытаннях аб зямлі, — Цыбулька мог бы даць ім немалую фору, каб любую з партый звесці ў «вечны пат».

Пасля «Таблеткі», перачытваючы «Выбачайце, калі ласка», я лаўлю сябе на нейкім новым стаўленні і да яе — да ўсіх яе падзей і вобразаў, і да праблемы хлеб, зямля і людзі. Сапраўдныя адмоўныя героі былі цам падаюць на рэабілітацыю, а некаторыя становяцца ці не гатовы адрачыся ад сваёй станоўчасці, аддаючы яе на божы перасуд. Па-першае, давайце паспрабуем высветліць, паводле п'есы, на які ж раён шпурнулі дырэктыўныя інстанцыі таварыша Каліберава, — як ішлі там справы да ягонага начальніцтва. Маркоўчы па тым, што кажа Ганна — было лепш, бо папярэднік у Каліберава быў, відаць, што трэба: «Шкада, што наш Макар Сямёнавіч,

бедны, захварэў. Той бы падагнаў. От быў чалавек!» Заўважце, словы ўсе нібы спрачаюцца паміж сабой... Каліберава настаўляе жонка: «Чуў, з якой павагай гавораць пра Макара Сямёнавіча?». А цяпер паслухаем, што кажа Моцкін: «За хлеб у мяне ўжо дзве вымовы. Адну Макар Сямёнавіч даў...»

Выслухаўшы супрацьлеглыя бакі («станоўчых» і «адмоўных), вызначым галоўнае, на чым усе сышліся: падганяў, аж захварэў. Якая ж у яго хвароба?

— Чорт вазьмі! — кляне свой лёс Каліберaў. — Другія раёны такія ж, як наш: адна і тая сістэма, адны і тыя арганізацыі і калгасы амаль такія ж, а яны на паўмесяца, а то і на цэлы месяц раней за нас заканчваюць хлебанарыхтоўкі. Альбо нейкі сакрэт ёсць, альбо мы нікуды не вартыя кіраўнікі.

— Кіраўнікі вы добрыя, — пярэчыць Моцкін.

«Вы» — не «мы»? «Вы» — гэта і ранейшы, леташні раённы галава Макар Сямёнавіч? І ён — спазняўся з нарыхтоўкамі, нягледзячы на строгія падгоны і вымовы?

З запісу канца саракавых (49-ты?):

«В колхозных районах всех лошадей и жеребят — 2700 хвостов, а райпотребсоюз привез на свою базу 5000 кнутов» (V, 418).

Ці не на гэту «бізуновую хваробу» і хварэў Макар Сямёнавіч з усім раёнам?

Зыходная калізія ў камедыі такая: вобласць хвошча бізунамі—хлеб здавай. Зеленаваты? А ў газеце: «Раён невыпадкова з першых дзён кампаніі адстае... У паасобных калгасах яшчэ не выкрылі шкодную тэндэнцыю...»

Калісьці рэцэнзенты захапляліся сюжэтнай функцыяй, якую даручыў у п'есе аўтар карэспандэнтцы Гардзіюк: «на полі пабывала, паглядзела, з людзьмі пагаманіла, у абком партыі паспела пазваніць». Дапусцім, выкрыла махлярствы. Але ж хто штурхаў Каліберава на «сакрэт»? Газета! Тая самая. А што было рабіць Каліберaву, Моцкіну, Гарошку? «Хоць круць-верць»? Прыгледзімся да «шкоднага сакрэта» — ці такі ён шкодны? Старшыня калгаса піша гарантыйную распіску спіртзаводу, што праз пэўны час павінен здаць яму (і здасць!) запланаваныя пуды ці тоны, спіртзавод дае квітанцыю, што хлеб прыняў, паказчыкі ідуць у зводкі, хлеб тым часам даспявае, жнуць, малоцяць і здаюць, фальшывыя паперкі ліквідуюцца і афармляюцца сапраўдныя, без сабантуя. Геніяльны Моцкін выратаваў хлеб! А што зрабіла Гардзіюк? Зноў выкрыла «тэндэнцыю»? Прагоняць Моцкіна з Каліберавым. Зменяць старшыню Гарошку. Але ж застанецца «графік»:

— Такі графік! Ды яго не толькі за пяцідзёнку — за паўмесяца не выканаеш, — скардзіцца Гарошкаў пераемнік Міхальчук. — Хоць лоб разбі.

І застанецца бізуновая хвароба бога-тройкі — трохгаловага кентаўра, за якім імчыць зямля-карэта Макаёнкавай сатыры разам з седакамі-персанажамі, з іх безнадзейным воклічам-пытаннем: «І калі ўжо кончыцца гэты сабантуй?»

Здаецца, Макаёнак гэтай п'есай ці не наблізіў нас да пытання аб адмене шостага артыкула савецкай канстытуцыі яшчэ тады, калі самога гэтага артыкула дэ-юрэ — не было, а ў дэ-фактычным статусе пайшла вібрацыя пад націскам хрушчоўскіх перамен. Глядач адчуў адразу гэту позву Макаёнкавай камедыі. На выязных спектаклях у сяле калгаснікі, здаралася, скідалі навязаных райкомамі старшынь і ставілі сваіх. Адчулі гэту позву і райкомы, і абкомы, — апарат рэагаваў пасвойму:

«В 1954 году в Рязани молодой тогда Анатолий Эфрос поставил комедию молодого тогда Макаёнка «Извините, пожалуйста». Постановка пьесы... была задумана как подарок областной партийной конференции. Эффект превзошел ожидания. Раздались голоса некоторых деятелей, что, мол, после этого хулиганства (имелся в виду спектакль) им хоть домой не показывайся. Группа участников конференции направила ноту протеста в Министерство культуры. Но Министерство ответило им, что, видимо, все проблемы у вас, дорогие товарищи хозяйственники, благополучно решены, коли вы занялись репертуаром театра» (V, 268).

Праходзіла камедыя — з вялікім скрыпам. Нягледзячы на тагачасны малянкоўскі заклік з трыбуны XIX з'езда КПСС: «Нам нужны советские Гоголи и Щедрины». Пісьменніцкі фальклор зрабіў паправачку, у адпаведнасці з «разанскай акцыяй», — адкарэкціраваўшы малянкоўскі заклік: «Нам нужны подобрее Щедрины и такие Гоголи, чтобы нас не трогали» (і дадавалі са Шчадрына: «Не мы цяпер патрэбны, а гарадавыя, — што ж рабіць!..).

На гэтым перападзе Макаёнак выстаяў, набраўся сілы.

Перапад другі — трагічны лёс камедыі «Каб людзі не журыліся». Я ўжо раней пісаў пра тое, як ён мусіў сам закрыць яе прэм'еру ў Брэсце, і пра нашу з ім бяссонніцу ў дарозе. Атрымаўшы на рэспубліканскім конкурсе другую прэмію, аддаўшы п'есу двум тэатрам, дзе ці не адразу пачаліся рэпетыцыі, натхнёны радасцю прызнання, Макаёнак прапануе свой прызнаны твор у два часопісы («Театр» і «Полымя», — на рускай і беларускай мовах). Што было далей, хай лепш раскажа каментарый С. Лаўшука, бо ў ім прысутнічае тагачасная танальнасць матывацый:

«П'есай зацікавіліся таксама за межамі Беларусі. А потым—і за межамі СССР. Аднак апошні факт аказаўся не на карысць п'есе. Орган беларускіх буржуазных нацыяналістаў, якія акапаліся на Захадзе, — газета «Бацькаўшчына» надрукавала першы, яшчэ не зусім дапрацаваны варыянт камедыі з правакацыйна - тэндэнцыйным каментарыем. Драматург рэзка адмежаваўся ад гэтай бруднай акцыі, выступіўшы ў газеце «За вяртанне на Радзіму»... з гнеўнай водпаведдзю»...

Так у вельмі ўдачлівага драматурга пачалася паласа даволі несалодкага жыцця: з усіх саветаў-рэдкалегій павыводзілі, купалаўцам прэм'еру доўга не пускалі, а пусціўшы, неўзабаве вывелі зусім з рэпертуару... На працягу дзевяці гадоў ён заставаўся аўтарам, па сутнасці, адзінай «паўнапраўнай» п'есы, ды і тая ўжо сыходзіла з арбіты, новае — не запускалася...

Ці шчыра кляў ён рэакцыйна-тэндэнцыйных брудных правакатараў з эміграцыйнай «Бацькаўшчыны»? Тэкст камедыі яны ж не выкралі, а проста перадрукавалі з «Полымя», — якія ж тут спасылкі на нібыта «не зусім дапрацаваны варыянт»? І ўсё ж ён кляў іх шчыра: эмігранцкі перадрук адразу пераціснўў п'есе клапан да жыцця на сцэне (калі хваляць «там», ты ўжо не наш,— глушыла Макаёнка «віцмундзірная сірэна»). Пачаліся «дапрацоўкі»...

Параўнанне варыянтаў (пачатковага, часопіснага, з канчатковым) наўрад ці выявіць істотныя адрозненні. Бо «дапрацовачнымі» выглядаюць перш за ўсё ідэйныя *«падпоркі»*, пра якія аўтар мусіў клапаціцца сам, адразу, — ведаючы, што без іх камедыя не пройдзе, нават каб і не было перадрукоўкі ў «Бацькаўшчыне». Макаёнак, як і кожны аўтар, ведаў, што адмоўнае ў квітнеючай савецкай рэчаіснасці — заўсёды выпадковае, выключнае, нехарактэрнае, і каб глядач не памыліўся, не падумаў, што яно на кожным кроку, гледачу абавязкова трэба гэта растлумачыць, хай ён адчувае перш за ўсё агульны аптымізм, інакш не варта закранаць балячкі. «Правілы ігры» былі вядомыя. У Макаёнка гэта выглядае вось як:

«— Паглядзіш кругом — усе суседзі як людзі жывуць. А ў нашым калгасе? Робіш, робіш, а яно як у дзіравы мех...» (I, 155).

Гаротніца Аксіння ведала, што і суседзям, як і ёй, жывецца не па-людску, але мусіла казаць «як трэба», бо інакш камедыю не пусцяць. (Нагадаем, як было «кругом» не ў п'есах, а ў знаёмай нам сапраўднасці, якую Макаёнак выкладаў у тым лісце да Кулакоўскага: на ўвесь Журавіцкі раён з сямідзесяці аднаго калгаса пяцьдзесят восем не далі калгаснікам на працадні ні каліва; астатнія трынаццаць выдавалі па сто грамаў?).

«— Ну, скажы, а каму будзе ахвота даглядаць кароў, якія за дзень даюць па паўлітра, ну, па літру малака! Цьфу! Падохлі б яны, і то болей карысці было б... А ў нас на ферме такіх штук пятнаццаць. З году ў год ялаўкі: ні даіцца, ні цяліцца. Толькі дабро на гной пераводзяць. Ваўкі б іх рэзалі. А маладняк які! На дваццаць цялушак шэсцьдзесят бычкоў. Распуста! Фельетон у газету! Ты не ведаеш, што даяркі ходзяць на ферму абы толькі адбыць».

Такой была рэальнасць. Як яе — «падперці»?

«— Значыць, замяніць трэба такіх даярак, паслаць туды самых лепшых людзей; камуністаў, камсамольцаў, энергічных, якія б з любоўю ўзяліся за справу».

Гэта кажа новы старшыня калгаса Кавальчук, але ж не верыцца, што сам ён, Кавальчук, у гэта верыць, бо канчае маналог зусім інакш: «На што ж ты спадзяешся? Што заўтра каровы прачнуцца ды раптам стануць свядомымі? Перастануць быць ялаўкамі ды павысяць удой?»

«Падпоркі» ў Макаёнка — макаёнкаўскія, фельетонна-сатырычныя. Па логіцы Кавальчука наступны крок ці не павінен быць такі: кароў прыняць у камсамол і ў партыю, і хай яны ўзначаляць ідэалагічную работу з беспартыйнымі даяркамі?

***Наіўным пражэнцёрам* выглядае Кавальчук з ягонай самаўпэўненасцю: «Абламаем чорту рогі і богу вырвем бараду». Мяркуйце самі, што з ягоных «перспектыў» збылося, а чаго дасюль няма: «І фермы ў нас будуць найлепшыя, і ўраджаі будуць вялікія, і вёска стане прыгожай, з электрычнасцю. А Раману не трэба будзе ў горад ездзіць па абаранкі. Сваю пякарню пабудуем. На экскурсіі да нас прыязджаць будуць. І Сенька будзе хваліцца перад гасцямі. На ўласным «Масквічы» будзе вазіць іх на свой участак кукурузы».**

Сеньку аж не верыцца:

— Ого!

— Не верыш? Пройдзе пару год—і мы сваімі вачыма ўсё гэта ўбачым. Уся партыя за гэта ўзялася, увесь народ паднялі! Ну, а партыя на вецер словы не кідае.

Праз нейкую старонку — зноў дакляраванні:

— Церах! Запомні — гэта тысяча дзевяцьсот пяцьдзесят пяты год. Запомні яго! А пройдзе якіх пяць гадоў—і мы нават і не ўспомнім, як нялёгка было нам завязваць гэтыя вузлкі.

А пройдзе «пару год»... І пройдуць «пяць гадоў»... І пяць разоў па пяць. Мінае сорак пяць. І Макаёнкаў Церах (калі перажыў ён свайго аўтара) чытае вось такія фельетоны: «Сёння ў нас арыгінальныя і спецыфічна нашы ўгодкі. Мы святкуем дзесяцігоддзе невыканання Харчовай праграмы» (З. Паперный. «Птичка голосиста», «ЛГ» 23.05.90)...

Дарэчы — дакляраваныя Кавальчуком у п'есе «пару год» — ужо былі мінулымі, калі камедыя з'явілася ў часопісе! Што гэта — аўтарскі манеўр? Дык мо і тэма «вузялкоў» — метафара, пазычаная аўтарам у Шчадрына, з ягоных «Аддзялення па завязванні вузлоў» (начальнік Неаслабны) і «Развязвання такоўскіх» (шэф — Прывабнікаў)?..

(Заканчэнне будзе).

Уладзімір КУДЗІНАЎ

21 жніўня 1990 года на 56-м годзе жыцця раптоўна памёр вядомы пісьменнік Уладзімір Георгіевіч Кудзінаў.

У. Г. Кудзінаў нарадзіўся 27 мая 1935 года ў горадзе Бранску ў сям'і рабочага.

Пасля заканчэння ў 1958 годзе Маскоўскага горнага інстытута працаваў майстрам, тэхнічным кіраўніком рудніка, начальнікам кар'ера ў Курскай і Арлоўскай абласцях, прарабам на будаўніцтве газаправодаў у Беларусі, старшым майстрам, намеснікам начальніка Мінскага механізаванага кар'ера.

З 1967 года — старшы рэдактар аддзела прозы часопіса «Нёман».

Літаратурную дзейнасць Уладзімір Кудзінаў пачаў у 1961 годзе. Ён аўтар кніг прозы «Разделение радости», «Предчувствие перемен», «Сполохи», «Ольховатская история», «Первоосень». Шмат увагі і сілы аддаваў перакладу твораў беларускіх пісьменнікаў на рускую мову. Ён перакладаў творы Вячаслава Адамчыка, Антона Бялевіча, Паўла Місько, Івана Пташнікава, Аляксея Карпюка і іншых. Шмат зрабіў для справы выхавання літаратурнай змены, перадаючы моладзі свой багаты жыццёвы і творчы вопыт.

Светлая памяць пра Уладзіміра Георгіевіча Кудзінава, пісьменніка, перакладчыка, шчырага, добразычлівага чалавека, назаўсёды застанецца ў памяці тых, хто жыў і працаваў разам з ім.

САЮЗ ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ.

□

Сумна і вусцішна. Толькі што прайшоў дожджык. На вуліцы сонечна. Прыпарвае на новы дождж. І вось-вось ён пральецца на зямлю. Будуць расці грыбы. Толькі яму іх больш не збіраць, не рэзаць. А ён іх вельмі любіў. Усе. Як дзіця, быў рады баравіку і чырвонагаловіку. Ніколі не абыходзіў гаркушу, валуй. Да гэтых, апошніх, непрыкметных, у яго была нейкая асаблівая замілаванасць. Замілаванасць да птушкі, кветкі, звярка, мурашкі. Ён мог доўга глядзець на іх, назіраць за імі і маўчаць. І мне здаецца, пры гэтым ён крыху нечага саромеўся. Ён любіў маўчаць, і маўчаць з ім было вельмі ўтульна сам-насам і ў грамадзе за шклянкаю чаю ці чаркаю гарэлкі. І якая тады выспявала ў ім добрая *ўсмешка*. Ён усміхаўся сам сабе і яшчэ некаму. Трэцяму, нябачнаму, які, здаецца, быў заўсёды побач з ім, каму ён давяраў сябе, вельмі добры і памяркоўны. Зусім не паблажлівы — справядлівы. Бо ён сам быў такі. Не з гаваруноў, не з выступальшчыкаў. А слова любіў. шукаў і знаходзіў яго. Заўсёды адзінае, дакладнае, сваё, змагаўся *за яго, дзеля яго, як і* кожны сапраўдны мастак, гатовы быў ахвяраваць усім. Не круціўся і не выкручваўся, калі трэба, мог сказаць усё ў вочы.

У ім заўсёды жыло тое, што больш уласціва дзецям, што дарослы чалавек з цягам часу зжывае ў сябе і губляе: здзіўленне і чаканне. Захапленне жыццём, кожным яго імгненнем і вялікі чалавечы сум і пратэст супраць усіх тых брыдот, без якіх усё ж немагчыма жыццё. Ён заўсёды чакаў надыходу дня, вясны, лета і зімы, бо любіў гэты белы божы свет, якому немагчыма не здзіўляцца. Чакаў заўсёды новага чалавека, таго ж «нёманскага» аўтара, хоць той часам быў і вельмі надакучлівы. Ён адчуваў душу чалавека. Ён не мог абразіць таго ж аўтара праўдаю, а няпраўды сабе не дазваляў. І гэта адчувалі ўсе. Ён быў сапраўдны народжаны рэдактар, з беспамылковым чыстым густам і вялікім чалавечым тактам. І далікатнасцю. Мог шмат чаго дараваць, але мог і патрабаваць. Мог раздзяліць тваё шчасце і радасць, мог захапіцца тваёй знаходкай, *тваім словам,* як сваім. Мог шчодра падзяліцца, аддаць і тое, што выспела ў яго душы — свае слова, вобраз, сюжэт. Гэта могуць засведчыць усе, з кім яму давялося працаваць, усе, чые творы ён рэдагаваў у часопісе «Нёман».

***«Нёман» быў яго жыццём.* Цыгарэта «Прыма», акуляры, аловак, гумка, белы аркуш паперы, над якім ён схілена засяродзіўся. І нейкая асаблівая цішыня, хаця ў аддзеле прозы шмат сталоў, супрацоўнікаў і наведвальнікаў. Ён мог, быў здольны ствараць вакол сябе цішыню. Быў здольны заўсёды і ўсюды застацца самім сабою. Бо ён заўсёды і ўсюды быў самім сабой, бо было каму быць і заставацца. Была асоба, далікатны, але моцны характар.**

Уладзімір Георгіевіч Кудзінаў. Я на ўсё жыццё ўдзячны табе за свой першы крок у літаратуру. У адказ на мой рукапіс ты напісаў ці не толькі два радкі — апавяданне, маўляў, прымаем...

Валодзя Кудзінаў, Валодзя Кудзінаў. У гэту хвіліну я адчуваю на сабе тваё *вока*. Крыху іранічнае, крыху паблажліва ўсмешлівае — у адносінах да сябе і да мяне. Позірк, уласцівы толькі табе, позірк тваёй душы, якая прыглядаецца і бачыць, здаецца, другую душу. Сёння гэты позірк твой адтуль. І што табе сказаць у адказ, Валодзя Кудзінаў? *Рана, вельмі рана* ты пакінуў гэты белы свет. Пайшоў, не надакучаючы нікому, як і жыў. Прысеў на хвілінку каля стала, а, як аказалася, назаўсёды.

Хмарыцца і хмурыцца неба. Ідзе дождж над яго свежай магілай, над старою Зямлёй. Хай растуць яго кветкі і грыбы, плавае рыбіна, якую ён не паспеў злавіць.

Валодзя Кудзінаў...

Віктар КАЗЬКО.

Саюз пісьменнікаў БССР глыбока смуткуе з прычыны смерці пісьменніка Уладзіміра Кудзінава і выказвае спачуванне родным і блізкім нябожчыка.

Калектыў рэдакцыі «Нёмана» смуткуе з прычыны смерці старшага рэдактара аддзела прозы, пісьменніка Уладзіміра Кудзінава і выказвае спачуванне сям'і і блізкім нябожчыка.

ГІМНАЗІЯ, сярэдняя агульнаадукацыйная навучальная ўстанова звычайна гуманітарна-філалагічнага кірунку. На Беларусі старэйшая Г. засн. ў 1617 у Слуцку як кальвінісцкая школа... У 1914 на тэр. Беларусі было 12 дзярж. мужчынскіх Г. (...), 6 прыватных мужчынскіх, 13 дзярж. і 14 прыватных жаночых. Пасля Кастр. рэвалюцыі як тып навуч. установы ліквідаваны.

У Зах. Беларусі на сродкі культ. -асв. арг-цый існавалі бел. гімназіі... У 30-я г. працавала толькі Віленская бел. гімназія (засн. у 1919), ператвораная ў 1936 у філіял польскай гімназіі.

Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі, том 2. 1985, стар. 81.

ЛІЦЭЙ? КАЛЕДЖ? ГІМНАЗІЯ!

Кунцаўшчына-3... Самая што ні ёсць ускраіна Мінска ў яго заходнім кірунку: вуліца Прытыцкага пераходзіць тут у Ракаўскую шашу. Тут завяршаецца ўзвядзенне новай школы. Новая школа ў новым мікрараёне? Не навіна, скажам шчыра. Ды справа ў тым, што будуецца тут не проста школа, а — гімназія!

Навучальная ўстанова — новая, а парадкі на будаўнічай пляцоўцы — старыя. Пануе, як і даўней, перадвераснёўскі аўрал. Настаўнікі, тэхнічкі і бацькі падмятаюць і мыюць, салдаты разносяць па паверхах сталы, парты, табурэткі...

У гэтым вэрхале, нарэшце, знайшоў Л. Аляксееву — дырэктара гэтай сярэдняй навучальнай установы, якая ўжо мае і афіцыйную назву — Мінская беларуская нацыянальная гімназія № 168. Першая ў сталіцы рэспублікі. Адметнасць школы не ў назве — гімназія, а ў тым, што яна — нацыянальная: усе прадметы тут будуць выкладацца па-беларуску.

Родам Людміла Станіславаўна з Астраўца. Пры ўпамінанні, што гэта радзіма А. Мальдзіса, засмяялася: «Адам Іосіфавіч неаднаразова ў нашай Астравецкай школе выступаў. І іншыя пісьменнікі наведваліся — Шушкевіч, Ставер...».

Любоў да роднага слова прывіла выкладчыцы беларускай мовы і літаратуры Ганна Нічыпараўна Ігнатовіч — чалавек, якому яна заўсёды верыла, педагог, на каго хацела б быць падобнай. Студэнткай філфака БДУ стала не адразу пасля школы — нейкі час «не шанцавала». Пасля сканчэння вучобы ў 1979 годзе працавала ў некалькіх мінскіх школах, апошнім часам — намеснікам дырэктара па вучэбна - выхаваўчай рабоце СШ № 175.

Прызнаецца: «Дырэктарам стаць даўно прапаноўвалі». Памаўчаўшы: «Не згаджалася... Школы аднолькавыя, змен у навучанні амаль ніякіх. Што раней, то і цяпер. Хіба што размоў аб рэформе пабольшала, а справа з месца рушыцца не жадае. Гімназія ж — гэта...»

Прыгадваю, чым жа розніліся гімназіі, скажам, на Беларусі, ад іншых навучальных устаноў блізкага ім профілю. Канечне ж, найперш зместам і якасцю выкладання. Невыпадкова ў свой час менавіта гімназіі далі веды А. Плугу і А. Абуховічу, Я. Дылу і К. Каліноўскаму, А. Рыпінскаму і Я. Лучыне, а бліжэй да нас — П. Ляпяшынскаму і М. Грамыку, Максіму Танку і Міхасю Васільку... Вядома, раней уплываў і маёмасны цэнз на тое, хто будзе вучыцца ў гімназіі, і ўсё ж траплялі туды пераважна лепшыя, найбольш падрыхтаваныя, тыя, што сапраўды хацелі атрымаць неабходныя веды, а не адседзець час...

Будзе адбор і ў нашу нацыянальную гімназію. Праўда, не раней, чым з наступнага года. Сёлета ў першы клас тут прымаюцца ўсе дзеці, якія жывуць паблізу. Ды ўсё ж ужо і сёлета праводзіцца адпаведнае атэставанне, высвятляецца ступень першапачатковай падрыхтоўкі. У залежнасці ад яе і ствараецца некалькі першых класаў. У наступным жа навучальным годзе дзеці ў тыя ж першыя, а таксама ў пяты, дзесяты класы будуць залічвацца на падставе конкурснага адбору. А што конкурс будзе, сумнявацца не даводзіцца. Ужо сёлета ў першыя класы паступіла ажно 160 заяў — і не толькі з Кунцаўшчыны, але і з Захаду, з Заводскага раёна.

Бацькоў, вядома, прыцягвае, што выкладанне будзе весціся па-беларуску. Аднак жа — не адразу. Беларуская мова, як мова кантакту настаўнікаў з вучнямі, мова выкладання загучыць поўнасцю паступова, паэтапна. Сёлета ў абавязковым парадку ў першых класах. У астатніх — у залежнасці ад прадметаў, хоць, безумоўна, ніхто не папракне таго ж выкладчыка матэматыкі ці фізікі, калі ён пачне праводзіць урокі па-беларуску. Такое пачынанне дырэкцыя будзе вітаць.

Прыцягальнасць гімназіі — і ў самой падрыхтоўцы дзетак. З першага класа адначасова вывучаецца беларуская мова і адна замежная — пакуль што англійская. Плануецца пазней выкладаць яшчэ адну. З'явіцца і ў першым, і ў другім класе і такі прадмет, як логіка ў гульнях. У чацвёртых класах мяркуецца вывучаць асновы стараславянскай мовы, а пазней балгарскую і польскую мовы.

Паколькі гімназія беларуская, выкладчыкі звернуць самую пільную ўвагу на нацыянальныя літаратуру, мастацтва, культуру. Пра іх багатую і складаную гісторыю, пра іх сённяшні дзень даведаюцца гімназісты на ўроках. Падарожжа да ведаў — гэта і шлях да прыгожага. Тым самым будзе аддадзена большая ўвага гуманітарнаму аспекту навучання.

Планы і праграмы ўжо распрацаваны, чакаюць свайго зацвярджэння ў Міністэрстве народнай адукацыі рэспублікі. Калі будзе згода, з восьмага класа выкладанне атрымае два накірункі — педагагічны і, так сказаць, радыётэхнічны. Ёсць дамоўленасць з педвучылішчамі, каб выпускнікі гімназіі — пры жаданні — маглі б паступаць туды без экзаменаў. Калі ж яны добра будуць вучыцца два гады — калі ласка, дарога адкрыта: адразу на трэці курс педагагічнага інстытута. Адпаведным чынам: тэхнікум — радыётэхнічны інстытут.

Сама форма гімназійнага навучання для цяперашняга часу новая, таму, не дзіўна, многае ўдакладняецца. Даводзіцца і *адмаўляцца ад некаторых першачарговых задум*. Скажам, меркавалася, што навучанне будзе працягвацца дванаццаць гадоў, каб выпускнікі маглі атрымаць дыплом аб сярэдняй спецыяльнай адукацыі. Спыніліся на адзінаццаці...

«Клопату — не абрацца»,— гаворыць Л. Аляксеева. Клопат гэты, на жаль, вядомы: усё трэба даставаць, прабіваць, прасіць, шукаць. Дайце веры, для гімназіі ўдалося прыдбаць усяго адзін тэлевізар, ды і то з немалымі цяжкасцямі. Праўда, ёсць і аднадумцы. У тым жа Фрунзенскім райвыканкоме, дзе яна, Л. Аляксеева, народны дэпутат, у Таварыстве беларускай мовы імя Ф. Скарыны, у бацькоўскім камітэце горада. Але няма і тых, што займаюць вычакальную пазіцыю: паглядзім, маўляў, што яшчэ будзе і з самой гімназіі, і з навучання па-беларуску. Вучэбныя эксперыментальныя планы настаўнікі распрацоўваюць самі. Няма неабходных падручнікаў. Падручнікі па балгарскай мове Людміла Станіславаўна «прабівае» праз балгарскае консульства. А ці лепшае становішча з іншымі?

За парты ў гімназіі сядзе 1688 хлопчыкаў і дзяўчынак. Каб даць ім сапраўдную адукацыю, неабходны вопытныя педагогі, якія, да ўсяго, любяць сваю справу і гатовы выкладаць па-беларуску. У наступным годзе мяркуецца правесці конкурс і сярод настаўнікаў. Сёлета ж Людміла Станіславаўна «пераманьвала» знаёмых з іншых школ, запрашала тых, хто жыве ў гэтым мікрараёне.

А поруч з гэтымі неадкладнымі клопатамі турбуюць, не даюць спакою і іншыя — так бы мовіць, далейшыя. Павінны з'явіцца ў гімназіі творы беларускіх мастакоў — Людміла Станіславаўна мела ўжо гаворку са старшынёй праўлення Саюза мастакоў БССР Г. Буралкіным, народным дэпутатам СССР У. Стальмашонкам, іншымі творцамі. Абяцаў дапамагчы народны дэпутат БССР, старшыня Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны Н. Гілевіч. Ёсць у Л. Аляксеевай аднадумцы і на родным для яе філалагічным факультэце БДУ імя У. І. Леніна. У распрацоўцы праграм гатовы паспрыяць і загадчык кафедры славянскіх моў А. Супрун.

Думаецца, што пісьменнікі таксама павінны дапамагчы гімназіі. Не будзем гаварыць пра шэфства, якое часта было фармальным. Маем на ўвазе добрае жаданне нешта зрабіць. Скажам, падарыць свае кнігі з аўтографамі, дапамагчы ў стварэнні яе бібліятэкі. А выступіць перад гімназістамі, правесці ўрок, наладзіць літаратурны вечар? Многія з нас маюць тут немалы вопыт — той жа Цімох Васільевіч Вітка, выдатны майстар не толькі мастацкага слова, але і педагагічнай справы.

Заўтра ў беларускай нацыянальнай гімназіі пачынаюцца заняткі. А напярэдадні Людміла Станіславаўна гаворку нашу падагульніла такімі словамі: «Вера ў Адраджэнне — ёсць! Жаданне працаваць — таксама». Што на гэта сказаць? Скажам, як некалі казалі:

— Дай, божа, плёну!

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

ДВА ПРЫЗЫ ТЭЛЕФІЛЬМУ

Беларускі тэлефільм апошнім часам карыстаецца папулярнасцю ў гледачоў. Не абыходзяць яго ўвагай і аўтарытэтныя крытыкі, высокія ацэнкі даюцца яму на розных аглядах, фестывалях і конкурсах. Тым не менш, такім поспехам, які выпаў на долю кароткаметражнай мастацкай стужкі «Сон» (аўтар сцэнарыя А. Асташонак, рэжысёр У. Бокун, аператар С. Фрыдлянд), могуць пахваліцца стваральнікі далёка не многіх работ. Фільм быў узнагароджаны важкім прызам Саюза кінематаграфістаў СССР на XIII Усесаюзным фестывалі тэлевізійных фільмаў, які праходзіў у Душанбе, а неўзабаве да стваральнікаў прыйшло і міжнароднае прызнанне: «Сон» заняў першае месца ў конкурсе, што праводзіўся ў рамках Тыдня міжнароднага кіно ў іспанскім горадзе Тэруэлі.

Нядаўна фільм быў паказаны па Цэнтральным тэлебачанні, і вартасць новай работы галоўнай рэдакцыі вытворчасці тэлефільмаў Дзяржтэлерадыё БССР змог ацаніць усесаюзны глядач. Па водгуках, якія паступаюць на тэлебачанне, стужка, выпрацаваная ў нязвыклым для беларускага кіно жанры фантастычнай прытчы, спадабалася. Адзначаецца дабротнасць мастацкай асновы, плённасць рэжысёрскіх пошукаў.

Пра работу над фільмам «Сон» нашаму карэспандэнту расказаў аўтар сцэнарыя Алесь АСТАШОНАК:

— Аднайменнае апавяданне я напісаў яшчэ ў 1985 годзе, прапаноўваў у розныя выданні, але яго вярталі. Вырашыў занесці ў «Звязду». Як быццам спадабалася, але калі справа дайшла да таго, каб прапанаваць у друк... Дзякуй «ЛіМу», які праз год змясціў гэтае апавяданне разам з яшчэ двума маімі творамі. Атрымаў ад чытачоў шмат удзячных водгукаў. Зацікавіліся «Сном» і перакладчыкі. У 1988 годзе апавяданне было змешчана ў дзевятым нумары часопіса «Урал» і ў літоўскай газеце «Літаратура ір мянас». Прыйшлося апавяданне даспадобы і рэжысёрам. Ажно чатыры з іх звярнуліся да мяне з прапановай напісаць сцэнарый. Мастацкі савет аддаў перавагу Уладзіміру Бокуну. І добра, што зрабіў так. Гэта вельмі таленавіты, перспектыўны творца. Гледачы добра ведаюць яго па фільме «Паром», у аснову якога пакладзена апавяданне У. Караткевіча «Паром на бурнай рацэ», і нядаўнім «Без эпітафіі» —пра Ц. Гартнага. Увогуле, лічу, што галоўны віноўнік поспеху — вядома, Уладзімір Бокун, бо кіно — мастацтва перш за ўсё рэжысёрскае, і я выдатна разумею сваю сціплую ролю аўтара літаратурнага сцэнарыя. Потым, калі пачаліся здымкі, адчуў, што сабраўся і таленавіты акцёрскі ансамбль — Тамара Пузіноўская, Валерый Філатаў, Аляксандр Ткачонак. Дзякуючы ўсім гэтым людзям і прыйшоў поспех да фільма.

А. М.

БЕЛАРУСКІ РАДАВОД

Ініцыятыўная група менчукоў стварае «Беларускае гісторыка-радаводнае згуртаванне», якое ставіць сваёй мэтай беларускае нацыянальнае адраджэнне, беларусізацыю й кансалідацыю беларускай нацыі ў этнічных межах Беларусі з суайчыннікамі па-за мяжой незалежна ад веравызнання й месцажыхарства.

Дзеля гэтага гуртуем сяброў, найперш навукоўцаў, у «Беларускае гісторыка - радаводнае згуртаванне» (БГРЗ), якія жадаюць займацца супольна генеалогіяй, геральдыкай ды антрапаніміяй Беларусі й сумежных краін, так і кожнага, хто зацікаўлены даведацца ўсё пра аднафамільцаў і свой уласны род, яго ўклад у беларускую й сусветную культуру, навуку, гісторыю, гаспадарку найбольш вядомых і слаўных прадстаўнікоў роду. Будзь ты селянінам, работнікам, інтэлігентам ці нашчадкам двараніна, шляхціца, баярына, зямяніна, выбранца, аднадворца, купца, мешчаніна, святара ці згуртаванне» дапаможа кожнаму зацікаўленаму яшчэ кім, «Беларускае гісторыка - радаводнае адшукаць сваіх родзічаў, скласці свой радавод — генеалагічнае дрэва, давесці сваё нацыянальнае й сацыяльнае паходжанне або даць напрамак далейшых пошукаў вытокаў і этапаў гісторыі свайго роду, намаляваць, вышыць ці адліць сваё радаводнае дрэва...

Пішыце ці тэлефануйце нам: 220116, гор. Мінск, п/а 116, а/с 59: Акаловіч Леанід (71-33-60). Гушча Пятрусь (37-13-86).

Л. АКАЛОВІЧ.

«Литература и искусство» — орган Министерства культуры и совета Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856

П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОЎДЗІК — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62.